

# VIGILIA

FELELŐS SZERKESZTŐ:

**MIHELICS VID**

BERESZTÓCZY MIKLÓS

CSÓKA J. LAJOS

GÁL FERENC

JÉKELY ZOLTÁN

KONDOR BÉLA

KOSZTOLÁNYI ISTVÁN

PÁLYI ANDRÁS

PROKOPP GYULA

SZENTTAMÁSI NÁNDOR

UJLAKY ANDOR

íráσαι

1964 AUGUSZTUS

Ára 5 forint

## TARTALOM

	Oldal
<i>Gál Ferenc</i> : A földi valóságok teológiai értékelése .....	449
<i>Csóka J. Lajos</i> : Szent István intelmeinek és törvényeinek szerzősége .....	453
<i>Jékely Zoltán</i> : A temetés után (Vers) .....	463
<i>Kondor Béla</i> : Fény (Vers) .....	464
<i>Prokopp Gyula</i> : Az esztergomi várhegy és székesegyház viszontagságai .....	465
<i>Pályi András</i> : Nincs senki sem .....	470
<i>Szenttamási Nándor</i> : Szeretem a te ..., His masters voice (Versek) .....	481
<i>Mihelics Vid</i> : Esmék és tények (A progesteron-pilulák ügye) .....	482
<i>Erdey Ferenc</i> : A kis út (Az udvariasságról) .....	489

## NAPLO

Tizenötéves alkotmányunk ( <i>Beresztóczy Miklós</i> ) 490; A zsinat harmadik ülészakának küszöbén ( <i>Ujlaky Andor</i> ) 492; Az olvasó naplója ( <i>Rónay György</i> ) 494; Színházi krónika ( <i>Doromby Károly</i> ) 496; Képzőművészet ( <i>Dévényi Iván</i> ) 498; Zenei jegyzetek ( <i>Rónay László</i> ) 501; Filmek világából ( <i>Bittai Lajos</i> ) 504; Két hozzászólás a liturgikus reformhoz 506; A paleantropológia legújabb eredményei ( <i>Kosztolányi István</i> ) 508; Jegyzetlapok (r. gy.) 512 .....	490
--	-----

Felelős szerkesztő:

*Mihelics Vid*

Főmunkatársak: *Doromby Károly, Pfeifer János, Radó Polikárp*

Felelős kiadó: *Saad Béla*

Kiadja a Vigilia munkaközösség

A szerkesztő a hét első három napján fogad a szerkesztőségben (V., Kossuth Lajos u. 1.), lehetőleg az időpont előzetes megbeszélése alapján. Kéziratokat Budapest 5. Postafiók 193. címre kell küldeni. Kéziratokat nem őrünk meg és nem adunk vissza. Szerkesztőség és kiadóhivatal: Budapest V., Kossuth Lajos utca 1. A Vigilia postatakarékpénztári csekk-számla száma: 37.343. Külföldi előfizetések: Posta Központi Hirlapiroda, Budapest V., József nádor tér 1. Ügyfélszolgálat. Index-szám: 26.921.

Megjelenik minden hónap elején

Ára: 5,— forint

## A FÖLDI VALÓSÁGOK TEOLÓGIAI ÉRTÉKELÉSE

Mióta újra előtérbe lépett az egyháznak mint kegyelmi közösségnek, mint Krisztus titokzatos testének szemlélete, azóta gyakorlati kérdéssé vált az is, hogyan hatja át a tagokat a Föből kiáradó kegyelem. Az egyház tagjainak túlnyomó többsége világi hívő, aki élethivatása következtében „világi dolgokkal törődik” (1 kor. 7,33). Számukra nem közzömbös, hogy az örökkévalóság színe előtt alkotnak-e valami maradandót, vagy be kell érniük azzal a kategórikus kijelentéssel, hogy „elmúlik a jelen világ”.

Krisztus eljövételének célja a világ megszentelése. Ez történik a kegyelem kiáradása, az erkölcsi cselekedetek és a bűnök bocsánata által. A feladat állandó és a végítéletig tart. Az egyház az a szerv, amelyben Isten örök terve megnyilvánul. Ezért az egyháznak szüksége van a világra, hiszen csak benne fejtheti ki tevékenységét. Az egyház és világ közötti kettősség megmarad; a különbség akkor sem mosódnék el, ha minden ember belépne az egyházba. Az evilági jó akkor is elérendő cél lenne és az intézmények megmaradnának saját céljukkal. Szükség lenne gazdasági, társadalmi, politikai, kulturális, technikai megoldásokra.

A Kozmosz az újszövetségben jelenti az Istentől teremtett világot, ami azonban az ember bűne következtében kiesett természetfeletti rendjéből és rendeltetéséből. Krisztus ebbe a világba lépett be, hogy Istennel kiengesztelje. A természetfeletti célra irányított világ már nem Kozmosz, hanem Isten országa. Ez az ország benne van a világban, de mi nem tudjuk megvonni a határt a kettő között. Annál nehezebben vonható meg, mivel a természetfeletti sajátság rejtve marad. Az ember továbbra is alá van vetve a bűnnek, halálnak és a természettel együtt sóvárogja a végleges megváltást.

Isten intézkedéseit szükségszerűen egybefogja egy végső cél. A teremtés és a megváltás közötti kapcsolat kiolvasható a kinyilatkoztatásból. A világ azért lett, hogy befogadja Isten országát, vagyis elnyerje természetfeletti tökéletességét. A teremtettség azt jelenti, hogy a dolgok létükben függnék alkotójuktól és egy pillanatra sem függetleníthetik magukat tőle. A természet mégis egészen természet, a maga zárt körében önállóságot kapott, saját törvénye és kibontakozása van. Ezért megtévesztheti az embert és úgy áll eléje, mintha független önérték lenne. Pedig az egész mindenség ráirányul Krisztusra, Isten országának fejére. Az ember nemcsak ember, a dolgok nemcsak dolgok, hanem az örök cél hordozói. Aki és ami belép világunkba, szükségszerűen hordozója lesz a természetfeletti dinamizmusnak.

Sokan megjegyzték már, hogy a történelmet nem értjük meg, ha nem indulunk ki a bűn misztériumából, aminek végső gyökere az ember öncélúsága. Isten azonban nem vonult vissza a világtól. A „világ megvetése”, „menekülés a világtól” lehetnek ismétlődő szölamok az aszkétikus irodalomban, de a világ akkor is Isten világa marad minden részletében. Sőt Krisztus megjelenésével új szint, új minőséget kapott. Ő benne van mint Isten Fia, mint természetfeletti ifjúság, mint örök élet. Megjelenése már előre elzálogosította a jövőt, nélküle a teremtés értelme rejtve maradna. A természet vonalán minden fejlődés az élet és

halál, keletkezés és pusztulás kettősségében marad. Az öntudat végső vágya azonban a győzelmes élet, a teljes megismerés és boldogság, ami kizárja a korlátokat, szenvedést és halált. Biztos ígéretet itt csak Krisztus feltámadásából meríthetünk. Ő mint a Kozmosz része és feje átment a természetfeletti élet valóságába, ezért benne van az egész mindenség megdicsőülésének záloga.

Amikor a teológia a világ értékeihez közeledik, nem szabad felednie, hogy Krisztus a két rendet szétválasztotta, illetőleg a különállást meghagyta. Maga nem akart a földi ügyekben bíráskodni, nem látott el-entéltet Isten joga és a császár joga között. A középkor ugyan megkísérelte, hogy az ószövetségi theokrácia mintájára hierokráciát csináljon, de az nem lehetett maradandó és sikeres. Ma sokkal világosabban látjuk, hogy a filozófia nem lehet teológia, a kultúra nem azonos a jámborsággal és misztikával, a gazdasági élet törvényeit nem szabad összetéveszteni a jótékonyssággal. A földi valóságok saját céllal és feladattal jelentkeznek, és ezt a keresztény ember is köteles tudomásul venni mind a megismerés, mind a cselekvés területén. Az élet kibontakozásának tere a tudomány, művészet, technika, gazdasági rendszer, politika stb. Ezeket nem lehet vallással helyettesíteni, sem ezek nem helyettesítik a vallást. Mindezek a teremtő szónak köszönik létüket, s minél jobban kibontakoznak, annál inkább mutatják a Teremtő nagyságát.

Az ember saját életében egybekapcsolja a természetes és természetfeletti értékeket, sőt felfogásának megfelelően igyekszik egyiket a másiknak alárendelni. A vallásos emberben is megvan a hajlam, hogy elgondolja a filozófia és teológia, az egyház és világi hatalom, a vallási és társadalmi intézmények szintézisét. Arra azonban vigyáznia kell, hogy a teremtés művét ne csupán csírájában olvassa be a kegyelmi rendszerbe, mert akkor esetleg nem ad neki alkalmat az önálló kibontakozásra. Mindig figyelembe kell venni azt is, hogy a földi valóságoknak saját területükön milyen fejlődési lehetőségeik vannak. A vallási és evilági feladat megítélésében megfelelő óvatosságra van szükség. Meg kell látnunk, hogy olykor az eviláginak látszó feladat az igazi és sürgős lelkiismereti kötelesség. Már Szent Ágoston így ír a *Retractationes*-ben: „Nem kívánhatjuk, hogy nyomorultak legyenek azért, hogy gyakorolhassuk az irtalmasságot. Te kenyeret adsz az éhezőknek, de jobb lenne, ha nem volnának éhezők és nem adhatnál nekik alamizsnát. Ruhát adsz a ruhátlannak, de jobb lenne, ha mindenki tisztességesen öltözködnék és nem lenne szükség kisegítésre. Akkor talán kialudnék a szeretet lángja? Nem hiszem. Igazibb az a szeretet, amit a megelégedett ember felé gyakorlunk, mert nem áll mögötte az érzés, hogy lekötelezhetjük magunknak.”

Az egyház feladata az is, hogy megőrizze a dolgok természetes rendjét és hogy mindent az üdvösség felé irányítson. Ez a nagy hazatérés a lét síkján állandóan valósul a kegyelem titokzatos hatásaiban és a gondviselés útjaiban. A hívő ember arra törekszik, hogy tudatos cselekvéseivel is beálljon e folyamatba. Amikor a „homo faber” és a „homo oeconomicus” a természet erőit saját szolgálatába állítja, vagy amikor a „homo ludens” és „homo creator” a természetbe oltott értékeket felszínre hozza, akkor a teremtés művének szolgálatán kívül az üdvösség művét is előbbre viszi. Szabadakarátú társa lesz a Teremtőnek és Megváltónak egyszerre.

Találón jegyzi meg *Alfons Auer* (*Kirche und Welt*), hogy a modern ember jobban felismerte és többet hangoztatja a dolgok önérté-

két, mint azt a lényegi ráutaltságot, amellyel a Teremtőre és a Krisztus által hozott üdvösségre irányulnak. Ezért mondjuk, hogy felfogása a szakrális jelleggel szemben „profán” lett. Tény az is, hogy a természet feletti uralom gondja jobban eltölti, mint az egész emberiség jövőjéért való aggodás. Az uralmat valóban előbbre is vitte, mint azt régi korok megálmodták. De sok helyen már beleütközünk az uralom határaiba. Egyre nehezebb lesz a felszínre hozott fékezése és irányítása. Előbb-utóbb tapasztalatilag is észre kell vennünk, hogy a dolgok autonómiája és az ember joga csak relatív. Teljes mértékben azonban csak a kinyilatkoztatás győz meg erről a relativitásról, amikor arról beszél, hogy a természetes rendeltetésen túl mindent örök cél vár. Az elv megtalálható Szent Pál szavaiban: „Minden a tiétek, ti Krisztuséi vagytok, Krisztus pedig az Istené” (1 Kor. 3, 23).

A világ megszentelése, természetfeletti tartalommal való megtöltése állandó tétele az egyházi életnek. Elég ehhez, ha az egyes ember életét egyre jobban áthatja a hit és szeretet, s példájával másokat is kiségit az immanens javak vonzalmából? Megelégedhetünk ma is Newman kijelentésével: emeljük a vallás színvonalát a szívekben és akkor emelkedni fog a világban is; aki Isten országát saját szívében megalapozza, az begyökereztetni azt a világba is? Nem kétséges: ha Krisztus szelleme eleven és hatékony az ember gondolkodásában, az élet és halál, az erény és bűn értékelésében, akkor ezzel a lelkülettel áll bele mindennapi munkájába is. Vagyis az ilyen szellem áthat az élet társadalmi, kulturális és technikai alakulására. De ma a kérdés mélyebb: a cselekvés erkölcsi értékén kívül számíthatunk-e arra, hogy a földi értékek munkálása önmagában is hordozója lesz Isten országának és számíthat valamilyen megmaradásra az örök életben?

*Yves Congar* abban foglalja össze a teológusok véleményét, hogy minden földi mű, ami a természetfeletti szeretet hatása alatt valósul, Isten országának anyagi eleme és a teljesség hordozója, tehát igényli a maradandóságot. Az anyagi dolgok végleges hazatérésének módját és irányát mutatja az oltáriszentség, ahol az anyag misztikus-reális kapcsolatba jut Krisztus emberségével. Hasonló jelenség megy végbe a többi szentségben és bizonyos mértékig a szentelményekben. Amennyiben pedig az ember testi-lelki egységében tagja Krisztus titokzatos testének, annyiban külső cselekedetei is magukon hordozzák a misztikus hatást és légkört. A test feltámadásának tételében benne van az igazság, hogy a szülők életet adó és tápláló tevékenységének eredménye megmarad és megdicsőül. Miért ne válhatna a maga módján az anyagvilágra vonatkozó minden cselekedet az örök élet szépségének és változatosságának hordozója?

A világban megvan az alapvető képesség a végső természetfeletti tökéletesség befogadására. A kinyilatkoztatás Krisztusról mondja, hogy Isten mindent általa és érte teremtett (Kor. 1, 16). A végső cél az, hogy „Krisztusban mint főben foglaljon össze mindent, ami a mennyben és földön van” (Ef. 1, 10). Ezért mondjuk, hogy a világ több, mint tiszta természet. Ahol nem ismerik fel ezt a természetfeletti rendeltetést, de a természetes rendet az igazság és teljesség keretei között szolgálják, a kegyelem ott is hatékony. Az egyházatyák a Krisztus előtti időkből hivatkoznak a természetes rend szépségeire (sacramenta naturae), amelyek kegyelmet közvetítettek. Ilyenek voltak az áldozat és a szertétekből fakadó cselekedetek. Semmi okunk sincs arra, hogy ezeknek a

létezését ma is tagadjuk ott, ahová még nem jutott el a kinyilatkoztatás.

Mondhatjuk, hogy a földi valóságoknak önmagukban is van bizonyos „anonym kereszténységük” (K. Rahner). A konkrét embert jobban átjárja a kegyelem, mint azt általában gondoljuk. Sőt a bűnben levő ember cselekedetei is be vannak illesztve a világ egyetemes rendjébe, a gondviselés tervébe, ezért nem maradnak függetlenek Isten országának valóságától. A világ krisztusi értéke nem szűnik meg ott, ahol nincs kimondott egyházi berendezkedés. A teológia hangoztatja, hogy a természettörvényt kitartóan csak kegyelmi segítséggel, tehát hittel és reménnyel lehet teljesíteni. De fordítva is áll a tétel: ahol a természet-törvény, a természetes jóság szolgálatával találkozunk, ott feltételezhetjük a kegyelem kiáradását. Más szóval ez azt jelenti, hogy ahol a humanizmust komolyan óhajtják és munkálják, ott már Isten országának alapköveit rakják le. Biztos, hogy ez az anonym kereszténység még nem minden. Isten többet követel azoktól, akikhez az evangélium eljutott. De aki beilleszkedett a természetes értékek egyetemes rendjébe, az már magáévá tette a sóvárgást, amivel minden teremtmény várja a végső megdicsőülést (Róm. 8, 21).

A világ és a kegyelem kettőssége tehát adva van, mielőtt az ember megkezdene az egység tudatos munkálását. A keresztény embernek és a teológusnak el kell fogadnia ezt a dualizmust. A kegyelem csak a természet talajába vethető el. Jogos tehát a felhívás, hogy a nem kimondottan vallási cselekedeteket is egész lelkiismerettel, sőt vallási meggyőződéssel végezzük. Ez nem a kereszténység szekularizálása. Az egyházon kívül Karl Barth is tiltakozik az ellen, hogy valaki vallási kötelességeit csupán a világi rend szolgálatában lássa. Feladatunk az, hogy a teremtés és a megváltás művét együtt szolgáljuk.

A teológus köteles kifejezni a kinyilatkoztatást és megmutatni a gyakorlati vallásos élet útjait. Viszont a természet és kegyelem szintézise minden korban függ a természetes intézmények kibontakozásától is. A mai kor teológusa köteles korunk filozófiájából, kultúrájából, természettudományából és társadalmi problémáiból kiindulni és úgy keresni az örök igazságot a kinyilatkoztatásban. A feladat sokrétű, nagy körültekintést igényel, de megéri a fáradságot. Nem elég csupán a hagyományra szögeznie tekintetét, hanem figyelembe kell vennie a jelen tanulságait és a jövő követelményeit. Ezt csak az teheti meg, aki a természetes világot és benne az embert végső összefüggéseiben szemléli. Aki ma tudományos szinten akar teológiával foglalkozni, annak ki kell tárnia értelmét a szellem minden vívmánya felé. El kell ismernie, hogy az élet, a tudomány, a kultúra kibontakozása a Teremtő akarata, s hogy az ember önmegváltó tevékenysége is belekapcsolódik a krisztusi megváltásba. Az apostol már régen megadta az elvet: „Vizsgáljátok meg mindent, a jót tartsátok meg” (1 Tesz. 5, 20). A Kozmosz teológiája, mely a teremtés tételén alapszik, semmiképpen sem lehet pesszimista. Igaz, ha a világ javait csak önértékükben szemléljük, tápot nyújtanak a szemek kívánságának, a test kívánságának és az élet kevélységének, tehát nehezítik az üdvösség útját. De ha a végső cél hordozóinak is tekintjük őket, akkor az a rendeltetésük, vagy alkalmat nyújtsanak az ember és az emberiség végső kibontakozásához.

## SZENT ISTVÁN INTELMEINEK ÉS TÖRVÉNYEINEK SZERZŐSÉGE

Szent István történeti alakját a vele kapcsolatban álló és a róla szóló XI. századi írások állítják eléink. Az első csoportba sorozzuk Szent István *Intelmeit és törvényeit*, a másodikba a róla készített *életrajzokat*. Az Intelmek és a törvények az ő közvetlen közreműködésével készültek, az életrajzok azonban csak halála után 50—60 évvel, a XI. század vége felé. Már ebből is gondolható, hogy Szent István jellemét, lelkületét, egyéniségét sokkal megbízhatóbban vetítük eléink az Intelmek és a törvények, mint az életrajzok, különösen az utolsó, *Hartvik* győri püspöke, amelyet pedig sok századon át Szent István leghívebb arcképének tekintettek.

Vajon milyen kép bontakozik ki az Intelmek és a törvények soraiból, milyen szellemiség és lelkület nyilatkozik meg bennük? Vajon milyen volt Szent István érzülete, mik voltak törekvései?

Az *Intelmek* „tízparancsolatot” tartalmaznak *Imre* herceg s egyáltalán a jövőendő magyar királyok számára, hogy annak szellemében kormányozzák az országot. Ezért nevezték el az Intelmeket Szent István politikai végrendeletének.

Az I. parancsolat az igaz hit megvallását s annak megfelelő cselekedetekkel való követését kívánja. Az uralkodónak jó példával kell alattvalói előtt járnia. Aki azt nem teszi, az nem tölti be méltóképpen hivatását s az nem jut el a mennyek országába. A II. parancsolat az egyház védelmére vonatkozik, mely a magyar földön még gyöngye és törekeny palánta, azért különleges gondozásra szorul. Aki az egyház tagjait megbotránkoztatja tetteivel, az nem méltó a hatalomra. Az uralkodó (*augustus*) feladata, hogy gyarapítsa (*augeat*) Krisztus egyházát. A III. parancsolat az egyház őreinek, a főpapoknak a tisztelétét hangoztatja, mert az ő kezükben van az egyház oldó és kötő hatalma, ők szolgáltadják ki a szentségeket, ők koronázzák a királyokat. A IV. parancsolat szerint hasonló tisztelet és megbecsülés illeti a király részéről az ország politikai és katonai vezetőit, mert a külső és belső ellenséggel szemben ők védik meg a népet és az államot. Az V. parancsolat azt kívánja, hogy a bíráskodásban az igazságosság és a türelem szelleme érvényesüljön, a VII. pedig a királyi tanács jelentőségét emeli ki. Amint a tüzes ifjak inkább a hadseregbe, úgy a megfontolt és tapasztalt öregek a tanácsba valók. A VI. parancsolatban vagy fejezetben azt kötötte Szent István fia lelkére, hogy fogadja szívesen és becsülje meg azokat az értékes vendégeket, „*hospes*”-eket, akik külföldről költöznek hozzánk, s a magukkal hozott anyagi és szellemi kulturájukkal (*consuetudines, documenta, arma*) az ország javát szolgálják. „Az egy nyelvű és egyerkölcsű — azaz a világtól elzárkózott — ország gyöngye és törekeny.” A VIII. fejezetben viszont azt hangsúlyozta, hogy követni kell az ősök hagyományait s a hazai szokásokat, és tisztelgetben kell tartani a nemzeti sajátosságokat, mert nem lehet kormányozni latinokat görög módra és görögöket sem latin módon. A két utolsó, a IX. és a X. parancsolat inkább vallás-erkölcsi vonatkozású. Imádkozzék a király, hogy segítse meg őt Isten látható és láthatatlan ellenségeivel szemben. Az emberekkel való érintkezésben arra törekedjék, hogy rokonhoz és idegenhez, magyarhoz és külföldihez könyörületes, ha-

talmással és gyámoltalannal szemben türelmes, a jó- és balsorsban kiegyensúlyozott, alázatos és mértéktartó legyen.

A mondottakból kitűnnek Szent István király lelkületének alapvonásai. Látható, hogy egyéniségét valódi keresztény lelkület, igazi természetfölötti világnézet hatotta át. A jelzett elvek alkotják meggyőződése szerint a keresztény király koronáját, „nélkülük nem lehet országolni a földön s nem lehet eljutni a mennybe”. Ezeket az elveket s a megfelelő életmódot igyekezett megvalósítani saját életében Szent István, s ezért kérte a VIII. fejezetben Imre herceget is: „Kedves fiam, fogadd készségesen atyád parancsait — kövesd az én életmódomat.”

Szent István azonban nemcsak fia és utódai teendőit és eljárás módját akarta „*Agenda*”-ba foglalni a következő századok számára, hanem népe életét is szabályozni kívánta a keresztény életfelfogás szellemében.

*Törvényeiben* előírja, hogy a világiak segítség püspökeiket, egyházaik kormányzásában, az özvegyek és árvák támogatásában, az ispánok és bírák pedig az isteni törvény szerint való igazságszolgáltatásban. Amint a papok a hívőkért dolgoznak, úgy dolgozzanak a hívők is papjaikért. A falvak bírái legyenek rajta, hogy vásár- és ünnepnapokon — a házi tűz-helyet őrzőkön kívül — mindenki templomba menjen s ott figyelmesen hallgassa a szentmisét és az oktatást. Ha valaki szándékosan halt meg szentségek nélkül, az ne részesüljön egyházi temetésben s az imádság és jócselekedetek vigasztalásában, de ha a hozzátartozók mulasztásából halt meg ekként, akkor a rokonok bűjtöléssel engeszteljenek. Elrendelte, hogy ha valaki könyörületből felszabadította szolgáját, azt később se tegyék rabszolgává. Ha pedig valakit a halála akadályozott meg ilyen irányú szándékának megvalósításában, akkor özvegye és gyermekei hajtsák végre a felszabadítást. Mivel Isten tetszése és az ember java azt kívánja, hogy ki-ki szabadon irányíthassa életét, se várispán, se más fegyveres ember ne taszítson senkit rabszolgaságba. Az özvegyiségre jutott s az árvák nevelésének élő asszonyt nem szabad újabb házasságra kényszeríteni, s a leányt sem szabad a szülők beleegyezése nélkül, elrabolva, feleségül venni. Az emberölést különbözőképpen kellett büntetni aszerint, hogy véletlenül vagy szándékosan történt-e, hogy házastárs, szabad ember vagy rabszolga volt-e az áldozat. Az ellentétek önhatalmi és erőszakos, fegyveres elintézését általában tilalmazta Szent István és súlyosan büntette azt is, aki hamis esküvel akart előnyt szerezni magának. Hangsúlyozta, hogy csúnya és utálatos dolog, ha férfi lop, de még csúnyább, ha asszony teszi ugyanazt. Az illet az első és második eset után férje megválthatja, a harmadik után azonban rabszolgává lesz. A gyűjtogatók és más házára török súlyos kártérítést fizetnek. A titkos hatalmakkal visszaélő boszorkányokat, amilyeneknek létezésében az emberek még évszázadokon át hittek, a papok oktatással és bűjtöléssel igyekezzenek megjavítani, a méregkeverőket s azokat, aki mások esztét vagy életét vették, az áldozatok rokonainak kell kiszolgáltatni.

Az Intelmek és törvények tanulmányozása alapján egy olyan XI. századi keresztény király képe jelenik meg, aki alattvalói földi és túlvilági boldogságát egyaránt szívén viseli. Szent István azonban nem csupán eszményekért lelkesülő idealista volt, hanem gyakorlati érzékű férfiú is, akinek a szorosan vett vallás-erkölcsi követelmények mellett gondja volt népe anyagi jólétére, a társadalom rendjére s országa külső és belső békéjére is. Amikor például tiszteletet és tekintélyt törekedett biztosítani az egyházi és állami vezetők számára, ugyanakkor szükségesnek



mondta az özvegyek, árvák, rabszolgák s egyáltalán a gyöngék védelmét is.

### Eltérően a legendától

Szinte a legújabb időkig azt tartotta a művelt, sőt a tudományos közvélemény is, hogy mind az *Intelmek*, mind a *törvények* közvetlenül tükrözik Szent István alakját és szellemiségét, mintegy önaroképét adják. Ezt a felfogást az első, az úgynevezett Nagyobb Legenda írója s annak nyomán Hartvik győri püspök vitte a köztudatba. Azt állították, hogy Imre fia számára a király „atyai szerelmének lángolásától serkentve könyvecskét szerzett az erkölcsök oktatására”. Hasonlóképpen nyilatkoztak a törvények szerzőségéről is, amikor azt írták, hogy Szent István „Magyarország püspökeivel és főembereivel együtt” alkotta azokat. Az utóbbi évtizedek kutatásai azonban megdöntötték ezt a nézetet. Megállapították, hogy Szent István közvetlen szerzőségéről szó sem lehet, — hiszen a király nem rendelkezhetett olyan irodalmi és stílári kulturával, amilyent ezek a művek feltételeznek. Az igazi szerzőt általában papi embernek gondolták anélkül, hogy személyét közelebbről meg tudták volna határozni.

Az *Intelmek* keletkezésével legtöbbet foglalkozó *Balogh József* úgy gondolta, hogy a szerző olyan pap volt, „aki némi antik műveltsége és természetesen biblia-ismerete mellett főként a VIII.—IX. század publicisztikájában járatos... Egy pap, aki minden valóságosság szerint Bajorországból vagy a Rajna mellékéről jött el Magyarországra...; (aki) több, mint stilszta: politikai pillantása van, élesen lát s anyagát biztosan disponálja. Tudós, gondolkodó és író; amellett bölcs tervei és a magyar viszonyok valósága közt pompás kiegyenlítést teremt, mikor 1013/15 körül az *Intelmekkel* az ifjú magyar közeletet megajándékozza.” A törvénykönyv szerzője *J. Savicki* szerint is „valószínűleg egy papi személy volt”. *Bónis György* szintén „tudós pap”-nak tartotta. *Madzsar Imre*, majd *Horváth János* már arra is gondoltak, hogy az *Intelmek* és a törvénykönyv szerzője azonos személy lehet...

Az én véleményem az, hogy az *Intelmek* és a törvénykönyv lényegében két személy alkotásának tekinthetők: az egyik Szent István, a másik a művek tényleges írója. Szerintem a mű tartalmát közösen állították össze, a problémákat közösen tárgyalták meg, s a tartalmi megegyezés után az író öntötte azokat írásos formába. Az ilyen eljárás manapság is általános — akár a nagyobbszabású egyházi, akár a politikai megnyilatkozásokat tekintjük. Teljességgel bizonyos, hogy az *Intelmek* és a törvénykönyv lényeges mondanivalói híven tormácsolják a király felfogását, következképpen az ő lelkületét és szellemiségét is kifejezésre juttatják. A szerző jórészt magáról Szent Istvánról mintázta az uralkodó eszményi képét, s a király, aki ezt a képet lelkülete vetületének tartotta, hozzájárult ahhoz, hogy a szerző a királyi atya ajkával szóljon Imre herceghez. Ki lehetett azonban az a nyugati műveltségű papi személy, aki Szent Istvánnak munkatársa lett, s aki megírta az *Intelmek* és a *Törvények* könyvecskéjét?

### Bencés író kell keresnünk

A vonatkozó latinnyelvű források beható tanulmányozása nyomán nyilvánvalónak látszik előttem, hogy az *Intelmek* szerzője csakis szerzetes-pap, azaz bencés lehetett. Az *Intelmek* gondolatvilágán és frazeoló-

giáján ugyanis végig kísérhető *Szent Benedek* regulájának a hatása. Feladatunk ezek után az, hogy a korabeli bencés írók között megtaláljuk azt a valakit, akinek életkörülményei s az átlagost messze felülmúló kultúrája lehetővé teszi az *Intelmek* szerzőségét, ránk maradt irodalmi hagyatéka pedig eszmei és formai tekintetben akkora rokonságot, illetőleg azonosságot mutat az *Intelmek*kel, hogy ez a lehetőség a valószínűség, esetleg a bizonyosság fokára emelhető. Ezek és egyéb nyomok ahhoz a *Thancmar*hoz vezetnek, aki — mint megállapítottam — korveyi bencésből lett hildesheimi mesterkanonok s mint ilyen jutott *Szent István* udvarába.

*Thancmar* életének főbb mozzanatait a következőkben rekonstruálhatjuk. 962 körül született szász családból; 5—7 éves korában került a híres szász apátságba, Korveybe, s mint annak tagja végezte el tanulmányait. 984/85-ben az ugyancsak szász hildesheimi káptalani iskola vezetésére nyert meghívást, ahol két évig oktatta azt az előkelő származású *Bernward* klerikust, aki fiatalon Hildesheim püspöke lett. *Bernward* kormányzása idején (993—1022) *Thancmar* a káptalannak nemcsak mesterkanonokja, hanem dékánja, könyvtárosa és segítője is, a püspököknek pedig legbizalmasabb munkatársa volt. Már *Bernward* életében elkezdte készíteni annak életrajzát, amit halála (1022) után hamarosan be is fejezett. Azután elhagyta Hildesheimet s Magyarországra, az esztergomi királyi udvarba költözött, ahol *Szent István* király és a szász dinasztiából származó *Gizella* királyné szívesen fogadta. Mint az udvar vendége, „*hospes*”-e szerkesztette meg itt 1023—25 táján az *Intelmek* és a törvények könyvecskjét.

Ennek az állításomnak elfogadtatása érdekében mindenekelőtt igazolnom kell, hogy a *Bernward*-életrajzot készítő *Thancmar* hildesheimi iskola-mesterkanonok eredetileg bencés, még pedig korveyi bencés volt, mert *Szent István* *Intelmeinek* és törvénykönyvének nyilvánvalóan bencés szerzőjével csak így lehet azonosítanunk. Bizonyítanom kell továbbá azt is, hogy egyfelől a *Bernward*-életrajz, másfelől az *Intelmek* és a törvénykönyv gondolatai és kifejezései oly nagy mértékben egyeznek meg egymással, hogy azokból közös szerzőre lehet következtetni.

### „*Thangmar*” — „*Thancmar*”

A német tudományosság sem gondolt még eddig arra, hogy a *Bernward*-életrajzot készítő „*Thangmar*” hildesheimi mesterkanonok azonos lehet azzal a „*Thancmar*”-ral, aki 5—7 éves korában 967 körül került a korveyi apátságba. Pedig az életrajznak sok kifejezése mutatja a szerző bencés kulturáját, amely sajátosan bencés színezetét *Szent Benedek* regulájából és az ő *Nagy Szent Gergely* pápa által készített életrajzából nyerte.

A szász kulturális központban, Korveyben nevelt *Thancmar* úgy 984 táján kerülhetett Hildesheimbe, s akárcsak a szintén X. századi st. galeni bencések közül *II. Ekehard* Mainzba, *Viktor* pedig Strassburgba, azzal a feladattal, hogy az ottani káptalani iskolát vezesse. Azt maga *Thancmar* jegyezte meg *Bernward*-életrajzában, hogy kora ifjúságától (*a primaeva iuventute*) öszüléséig tanulmányokba mélyedve az ifjúság nevelésével foglalkozott. Működése igazában *Bernward* püspöksége idején (993—1022) bontakozott ki, amikor mint az iskola vezetője, a káptalan dékánja, a könyv- és levéltár őre a püspökség szellemi életének irányítója lett. Munkássága azonban nem korlátozódott az elméleti és tudományos dolgokra, mert igen jelentős szerepet játszott a közéletben is.

Mivel ez utóbbi tevékenysége szorosan kapcsolódott Bernward működéséhez, azért néhány szóban róla is meg kell emlékeznünk. Bernward — *Adalbero* palotagróf (*comes palatii*) leányának fia — 987-ben egészen fiatalon *III. Ottó* nevelője lett s maradt mindaddig, míg a 17 éves császár a 24—25 éves tanítóját 993-ban hildesheimi püspökké nem tette. Bernward azonban nagy befolyását továbbra is megtartotta s nemcsak *III. Ottónak*, hanem utódjának, *II. Henriknek* is bizalmas tanácsadója és munkatársa volt. A birodalom mellett nem feledkezett meg szűkebb hazájáról sem, s egyházmegyéjének nemcsak vallási, hanem politikai (bíráskodási, katonai) ügyeit is irányította („*divina ac regia benignissime administrabat*”). Erről az oly sokoldalúan tevékenykedő Bernwardról írta Thanckmar, hogy püspöke „úgy ragaszkodott öhozzá, mint a fiú atyjához — életének semmiféle törekvése sem kerülte el egykori mestere figyelmét, aki azokat a legteljesebben ismerte”.

Thanckmar tevékenységének irányaira és méreteire élénk fényt vet az a joghatósági vita, melyet *Willigis* mainzi érsek és *Bernward* püspök között támadt, s amelynek lefolyását a Bernward-életrajzban olvashatjuk. A másfél százados múltra visszatekintő gandersheimi zárdá történetét vázolja megírta Thanckmar, hogy az ellentéteket *II. Ottó* császár leánya, *Zsófia* gandersheimi apáca robbantotta ki, aki a zárdát a mainzi érsek — a német egyház feje — joghatósága alá akarta juttatni. Mikor az ügyet a jogában sértett Bernward a Szentszék elé terjesztette, s e végből személyesen elment Rómába, kísérőül és tanácsosul Thanckmart vitte magával. A bonyolultnak látszó ügyben azonban *II. Szilveszter* pápa nem akart határozni, hanem annak kivizsgálását a pöhldei német zsinatra bízta, mely *Frigyes* bíboros, pápai legátus elnöklelte alatt 1001 június 21-én ült össze. Az ellentéteket azonban nem sikerült kiegyenlíteni. Ezek után a pápa 1001 karácsonyára Rómába idézte a német püspököket, akik azonban azt megelőzően még egy kísérletet tettek, hogy a vitát maguk között újabb zsinaton intézzék el. Ezen az augusztus 15-én tartott frankfurti zsinaton a beteg Bernwardot „*hospes*”-e, a székhelyéről távozni kényszerült *Egghard* schleswigi püspök képviselte, aki jogtanácsosként Thanckmart kapta maga mellé arra az esetre, ha a mainzi érsek részéről újabb igények vagy nehézségek merülnének fel. Minthogy azonban ez a tárgyalás is eredménytelenül végződött, az ügy mégis visszakerült a Szentszékhez, ahol az akkor is betegeskedő Bernwardot Thanckmar képviselte. Thanckmar a december 27-én Todiban tartott zsinaton *II. Szilveszter* pápa és *III. Ottó* császár és sok római s olasz püspök jelenlétében ismertette a vita kialakulását és fejleményeit, s kérte a pápát, hogy döntse el véglegesen a kérdést... *II. Szilveszter* azonban még hallani akarta a trieri érsek és más német püspökök véleményét is, akiket akkortájt vártak Rómába, s így Thanckmar is eredmény nélkül tért vissza hazájába. Az ügyet végül is *II. Henrik* császár intézte el 1007-ben, akinek közbelépésére *Willigis* mainzi érsek visszavonta Gandersheimre emelt igényeit.

Érdemes azt is megemlíteni, hogy kormányzása elején, 995-ben Bernward püspök nagy zsinatot tartott Gandersheimben, amelyen saját paposságán kívül a császár, továbbá három érsek és három püspök is részt vett. A zsinat előkészítése nyilvánvalóan sok munkát, alapos jogi tanulmányt kívánt, amit már akkor Thanckmar végzett. A mondottak alapján igaznak tarthatjuk, azt az 1036 körül készült hildesheimi feljegyzést, hogy Thanckmar gyakran és dicséretesen szerepelt zsinati tárgyalásokon („*saepe sinodicis laudabiliter intererat conciliis*”).

Iskolai, nevelői, jogi és közéleti munkássága mellett Thanctnar irodalmi téren is eredményesen működött. Bernward püspök életrajzán 1015 óta dolgozott s annak halála után, 1022-ben fejezte be. A mű tartalmi és formai tekintetben egyaránt kimagasló alkotás. A középkori latinnyelvű irodalom legkiválóbb ismerője, M. Manitiust azt írta róla, hogy „olyan irodalmi emlékmű, mely valójában páratlan az életrajzokban oly gazdag korban... Nagy mértékben szemléletes, nyelve különlegesen csiszolt és változatos anélkül, hogy az antik mintákhoz igyekeznek tapadni”.

### Hildesheimből Esztergomba

Thanctnar a hildesheimi káptalani iskola élén majdnem négy évtizeden át oktatta az egyházmegye papnövendékeit a latin nyelvre, filozófiára és a hittudományokra. Lényeges változást okozott azonban életében Bernward 1022 november 20-án bekövetkezett halála. A hír vétele után II. Henrik császár azonnal kinevezte utódát az éppen nála tartózkodó altachi bencés apát, *Gotthárd* személyében, akit december 2-án püspökké szenteltek s 5-én már be is iktattak méltóságába. Ez a személyváltozás — úgy látszik — irányváltozást jelentett a püspökség vezetésében, ami nem maradt hatás nélkül Thanctnar további sorsára sem.

Az előkelő származású és életét ifjúságától fogva jórészt a császári udvarban töltő Bernward ugyanis nemcsak egyházfő, hanem országnagy, igazi nagyúr is volt. Szerette a pompát, kedvelte, támogatta és maga is művelte a művészeteket. Művészi képességeit és mecénási tevékenységét ismételtelen emlegette Thanctnar. Alkotásait a mai művészettörténelem „die Bernwardische Kunst” címmel tartja számon. A hildesheimi Szent Mihály-templom építészeti, bronzkapuja iparművészeti szempontból kora legkiválóbb német munkája; a Krisztus (vagy Bernward)-oszlop s a Bernward-evangeliarium az öncélúvá fejlődött szobrászat, illetőleg könyvszerzet ma is csodálat alkotása.

Ez a pompa- és művészetkedvelő életforma természetszerűleg nem mindenkinek nyerte meg tetszését. Bernward halála után a hersfeldi kolostori iskolába került hildesheimi klerikus, *Wolfner* szokta volt mesélni, hogy az Úr anyala miként jelent meg többször is az egyik hildesheimi növendéknek, akit fenyegetésekkel kényszerített arra: közölje Bernward püspökkel, hogy papságával együtt tartózkodjék a pompás ruházkodástól, mert különben számolnia kell Isten büntetésével; a püspök ugyan méltatlankodva fogadta a közlést, mégis összehívatta papságát és közölte velük, az állítólagos égi üzenetet, minthogy azonban annak hallása csak átmenetinek bizonyult, bekövetkezett Isten büntetése: villám vágott a templomba, az ott tevékenykedő alszerpapot agyonsújtotta, mások meg sérüléseket szenvedtek. Az elbeszélésnek mindenesetre van valami történeti magja is. Az 1013. évnél a Hildesheimi Évkönyvek feljegyezték, hogy „az emberek bűnei és az ördög áskálódása következtében” a székesegyház kigyulladt s igen értékes miseruhák és könyvek estek áldozatul a tűzvésznek.

Nyilvánvaló tehát, hogy a Bernward-féle életstílust nem mindenki helyeselte, s voltak olyanok, akik egyenesen elítélték. Aki utána került a püspöki székbe, *Gotthárd* pedig éppenséggel híres aszkéta volt, aki még a művészetek iránt sem mutatott semmi érzéket. Tudjuk róla, hogy már 1005-ben azzal kezdte a hersfeldi kolostor reformját, hogy az apátság sok aranyát, drágaságát a szegények közt kiosztotta, 200 aranytólaját a tűzbe vetette, szerzeteseit pedig felszólította, hogy aki az ő felfogását nem

helyesli, szabadon távozzék. A több mint 50 tagból álló konventből — legalább is kezdetben — csupán ketten-hárman maradtak is mellette.

Így távozatott Hildesheimből a Bernward-i életstílus legmarkánsabb képviselője, Thanemar is, amikor az új, az aszkéta szellem képviselője, Gotthárd elfoglalta székét s kialakította a maga környezetét. Tény ugyanis, hogy az új püspök Thanemar káptalani iskoláját hamarosan feloszlatta, annak növendékeit különböző kolostori iskolákban helyezte el. A fentebb említett Wolfner klerikus is így jutott a hersfeldi apátságba. S az is tény, hogy 1026-ban a káptalan dékáni tisztségét már *Thadile* kanonok töltötte be.

A német történelmi irodalom — így a Bernward-életrajzot kiadó G. H. Pertz is — ezekből az adatokból arra következtetett, hogy Thadile elődje, Thanemar 1022 után hamarosan meghalt. Szerintem viszont Thanemar akkor még nem halt meg, csupán Hildesheimet hagyta el s Magyarországra, az esztergomi királyi udvarba költözött, hogy mint annak „hospes”-e a nevelés és irodalom, a közigazgatás és jogtudomány terén szerzett kitűnő ismereteit a kialakulóban lévő keresztény magyar királyság javára hasznosítsa. Ezt a németektől eltérő felfogásomat mindekelőtt azzal igazolom, hogy a Hildesheimi Évkönyveket szerkesztő Wolfner az 1030-as években gondosan feljegyezte a városban jelentősebb szerepet vivő személyek — *Bernward* és *Egghard* püspökök, *Wiggerus* presbyter és *Wiggerus* prépost, *Thadilo* dékán — halálát, de semmit sem szólt Thanemarról, akinek működését pedig nagy dicsérrel említette s művét is alaposan kiaknáztta.

### Szövegegyezési érvek

Álláspontom legfőbb bizonyítékát mégis a vonatkozó művek szöveg- és stíluskritikai elemzéséből merítem. Ennek során nemcsak Thanemar Bernward-életrajzáról, hanem Szent István Intelmeiről és törvénykönyvéről is bizonyítható volt, hogy azok szerzője bencés kulturájú író, mert Szent Benedek regulájának és életrajzának hatása világosan szemlélhető rajtuk.

A latinnyelvű szövegösszehasonlításokat mellőzve, az Intelmeknek csupán a két legérdekesebb és legtöbbet vitatott fejezeteit, a VI. és a VIII. fejezetet veszem némi elemzés alá. *Balogh* József azt állította, hogy „szerzőnk e két ponton eltávolodik a sok század óta járt országúttól, hogy merészen új csapást keressen”, *Guoth* Kálmán pedig úgy vélte, hogy „nem is ellentét, hanem szakadék van a két fejezet eszmei tartalma között”. Tőlük eltérően én nemcsak ellentétet nem látok a két fejezet között, hanem a nemzeti fejlődés két előfeltételének — a külföldi és a hazai értékek felhasználásának — legszorosabb kapcsolatát, amelyet a szerző Szent Benedek regulája nyomán dolgozott ki.

Szent Benedek regulája LXI. fejezetében azt rendelte ugyanis, hogy az apát azokat az értékes idegen szerzeteseket, akik vendégként, mint „hospes”-ek akarnak a kolostorban tartózkodni, lássa szívesen, sőt ajánlhatja is nekik, hogy maradjanak ott állandóan, hogy a többiek az ő példájukon művelődhessenek. De az csak úgy történhet, ha az illetők megelégszenek az ott talált hagyományos életmóddal, az ottani „*consuetudo*”-val s azt nem akarják felforgatni. A helyi hagyományoknak és az ősök példájának tisztelete ugyanis sarkköve a kolostori életnek. Az Intelmek teljesen ebben a szellemben figyelmeztették Imre herceget, hogy fogadja majd szívesen és becsülje meg azokat a vendégeket, „hospes”-eket, akik

a külföld kulturáját hozzák hazánkba, emellett azonban arra is legyen gondja, hogy tudatosan ápolja ősei hagyományait s kövesse elődei példáját.

A „*hospes*”-ügy azonban nemcsak az Intelmek szerzőjének bencés kulturájára világít rá, hanem azt is mutatja, hogy Szent István törvényeinek szerkesztője is minden bizonnyal ugyanaz a bencés író volt. Az Intelmek a vendéglátó király, a törvények pedig a vendég magatartását igyekeznek szabályozni — bencés mentalitással. Ennek a ténynek stiláris és tartalmi szempontból való megállapítása azért fontos, mert a „*hospes*”-ügy forrását korábban sem az Intelmek, sem a törvények vonatkozásában nem tudták megállapítani. Balogh is azt írja, hogy „az idevágó karoling irodalomban vagy a bizánci királykönyvekben ilyen vagy hasonló axiómának nyomát sem találtam”.

Igazolásra vár ezekután, hogy a művek szerzője Thancmar volt.

Az Intelmek könyvecskéje műfajilag a királytűkrök irodalmába tartozik. Ennek a karoling-korban virágzó műfajnak egyik neves képviselője volt *Hincmar* bencés reimsi érsek, aki a *Pro institutione regis Carolomanni* című művébe foglalta *Adalhard* Corbie-i apát *De ordine palatii* című munkáját, amelynek hatása az Intelmeken is látható. Ezt a művet jól ismerhette a korveyi Thancmar, hiszen *Adalhard* volt *Korvey* alapítója. A királynevelés problémájával, a királytűkrök mondanivalójával azonban közvetlenebbül is megismerkedhetett a Bernwarddal folytatott eszmecsereik során, akiről megírta, hogy hat éven át készítette elő III. Ottót a reá váró uralkodói feladatokra („*ad cuncta foris obeunda liberalissimo negotio eius ingenium feriant*”). A különböző fokú és fajtájú nevelésben járatos, az irodalmi alkotásban otthonos s a közéleti tapasztalatokkal bőségesen rendelkező Thancmar tehát kétségtelenül képes volt arra, hogy előkészítse a magyar királytűkröt. Azt azután, hogy az Intelmeket tényleg ő állította össze, a Bernward-életrajz és az Intelmek gondolati és kifejezésbeli egyezésével bizonyítom. Ugyanilyen módon igazolhatom azt is, hogy Szent István törvényeit szintén ő szövegezte meg. „A zsinati tárgyalásokon gyakran és dícséretesen szereplő” Thancmar természetesen jól ismerte a IX. században szerkesztett *Pseudo—Izidor*-féle nagy kánongyűjteményt, amelynek hatásait Szent István Intelmein és törvénykönyvében is szemlélhetjük. Így a *Pseudo—Izidor* (a beléolvastott *Evaristos*-levél alapján) azt tanította, hogy az egyház testének Krisztus a feje s a hívők a tagjai. Más hasonlattal élve aztán Krisztust férjnek és apának, az egyházat feleségnek és anyának, a hívőket pedig gyermekeknek nevezte; ám a püspökök Krisztus helyettesei, azért hasonlót lehet mondani az ő viszonyukról is egyházaikkal kapcsolatban. Már most mindezek az emberi testről és a házasságról vett képek megtalálhatók az Intelmekben is, meg a Bernward-életrajzban is. S az is tagadhatatlan, hogy az egyháziak és a világiak viszonyáról Szent István törvénykönyve teljesen a *Pseudo—Izidor*, illetőleg az *Evaristos*-levél alapján intézkedett.

### Tárgyi mozzanatok

De a Bernward-életrajz, az Intelmek és a törvénykönyv gondolati és frazeológiai megegyezésein kívül más, tárgyi természetű nyomok is vannak, melyek a korveyi, majd hildesheimi Thancmar felé utalnak. Így a Hildesheimi Évkönyvben több, feltűnően érdekes magyar adatot találunk. Ezek között a legjelentősebb az, amely az egész történeti irodalomban egyedül közli, hogy Imre herceg miként halt meg. Csak itt olvas-

ható, hogy „István magyar király fia, Imre vadászaton vadkantól szét-  
tépve siralmas véget ért”. S azt is itt jegyezték fel, hogy István király  
nagybátyját, Gyulát elfogta, országát (Erdélyt) pedig kereszténnyé tette.

Más nyomok a Pannonhalmával való szorosabb kapcsolatra mutat-  
nak, ahol Thancmar talán élete utolsó éveit töltötte. A Hildesheimi Év-  
könyvek krónikása ugyanis az erdélyi Gyuláról írt közlése után azt is  
feljegyezte, hogy Szent Márton (Pannonhalma) egyházát 1003-ban szent-  
elték fel. S ezek után azt sem tarthatjuk véletlennek, hogy a korveyi  
apátság középkori könyvtárkatalógusában éppúgy közvetlenül egymás-  
után következett *Juvencus* Genézise, *Sedulius*, *I. Miklós* pápa és *Pascha-  
sius Radbertus* irata, mint a XI. századbéli pannonhalmi könyvtár jegy-  
zékében „Benezis, Sedulius, Cato, Paschasius”. Ezen írók között Pascha-  
sius jelenléte a legfeltűnőbb, egyrészt azért, mert ő volt Korvey alapító-  
ja, akinek művét ott természetesen nagy becsben tartották, másrészt  
meg azért, mert művei nem találhatók például a regensburgi St. Emme-  
ram-apátság 1000 körül készült könyvjegyzékében, amely pedig több mint  
500 művet tart számon.

Ezek a hildesheimi, illetőleg korveyi adatok szoros és közvetlen ma-  
gyar kapcsolatokra utalnak s azok közvetítőjét legtermészetesebben Thanc-  
marban láthatjuk. Thancmar bizonyára már Korveyből sem ment üres  
kézzel Hildesheimbe s onnét nemcsak tudományt, hanem könyvei egy  
részét is magával hozta új hazájába. Ezért, önmagára gondolva, írhatta  
az *Intelmek* VI. fejezetében, hogy a „hospes”-ek különféle tudományokat  
(„*diversa documenta*”) hoznak az országba. Így kerülhetett a korveyi  
könyvtár kolligátuma Pannonhalmára, s így, az ő közvetítésével tudhat-  
tak Hildesheimben a pannonhalmi templom felszenteléséről és Imre her-  
ceg gyászos elmúlásáról is.

Ilyen alapokra építve állítom, hogy Thancmar 1023 elején elhagyta  
Hildesheimet és szász hazáját, s öszülő fejjel, de töretlen energiával Ma-  
gyarország felé vette útját, ahova az uralkodó — a Szent István-legendák  
feljegyzése szerint — szinte csalogatta a tehetséges és segíteni kész ide-  
geneket. Szent István s a szász-bajor származású királyné nyilván örömmel  
is fogadta a sokoldalú műveltséggel és széleskörű élettapasztalattal  
rendelkező szerzetes-papot. Ez akkor történt, amikor a 16 éves ifjúvá  
fejlett Imre herceg iskolás művelése befejeződött s kezdetét vette az ural-  
kodói hivatásra való előkészítése. Ezt a munkát természetesen a ki-  
rályi atya végezte, aki saját eszméit és eljárás módját igyekezett átplán-  
tálni fia és utódja lelkébe — annak vezérfonalát viszont közös tárgya-  
lásaik alapján Thancmar öntötte irodalmi formába a királyi atya ajkára  
adott *Intelmek*ben.

De kevéssel később, 1024—25. táján, amikor a magyarság túlnyomó  
része már felvette a kereszténységet s megkezdte új életét, a törvény-  
könyv megalkotásának is elérkezett az ideje. Bizonyosra veszem, hogy ez  
az új társadalmi rend fegyelmét tartalmazó mű és a feladatok sokaságá-  
val és súlyosságával vajdó király s a jogtudomány terén járatos taná-  
csosa együttes munkájával jött létre s annak — a királyi tanács egyházi  
és világi tagjainak kívánságát tekintetbe véve — ugyancsak Thancmar  
adta meg végső írásos formáját.

Az *Intelmek* és a törvények könyvecskéje ilyen értelemben tartal-  
mazzák Szent István király gondolatait és törekvéseit s ilyen értelemben  
tekinthetők azok az ő erkölcsi egyénisége vetületének.

Mint művészi alkotás, ez a Szent István-arckép érték tekintetében megegyezik a Bernward-életrajzzal. Az utóbbiról már előbb hallottuk Manitius véleményét, aki kora kimagasló teljesítményének minősítette azt. Vele szinte azonos módon hangsúlyozza Horváth János, hogy „a törvények fogalmazója hatásosan tud élni a stilszttika eszközeivel”, még a magában véve száraz, lapidáris törvényszövegekben is „többször találko-kunk... művésztnek minősíthető fogalmazással”, s amikor a művész te-hetsége szabadon nyilatkozhatott meg az Intelmek kötetlen szövegezésé-ben, ott láthatóvá is vált, hogy „a mű szerzője s maga a mű is stílus szempontjából kétségtelenül kora művészi színvonalán állott és a rimpróza követelményeinek művészi módon tett eleget”.

Szent Istvánnak ez a történeti arcképe tehát tartalmilag hű, formailag művészi, valóban kimagasló alkotás. Hogy Thanómar hol és hogyan tett szert a megalkotásához szükséges tudásra és művészi készségre, azt élete ismertetésével igyekeztünk megvilágítani.

JEGYZET. Jelen frásom **A latinnyelvű történeti irodalom kialakulása Magyarországon a XI.–XIV. században** című, megjelenés előtt álló forrástanulmányom alapján készült. A témát ebben fejtem ki részletesebben. A most idézett vagy érintett tanulmányok a következők:

Balogh József: Nemzet és nemzetköziség Szent István Intelmeiben (Irodalomtört. Közli. 1927. 1–10.); Szent István Intelmeinek forrásai (Szent István–Emlékkönyv, II. 235–263). – Guoth Kálmán: Egy forrás (az Intelmek) két történetiszemlélet tükrében. (Századok, 1942, 48–64). – Bónis György: Szent István törvényeinek önállósága (Századok, 1933, 433–487). – Madzsar Imre: Szent István törvényei és a Lex Baiuvariarum (Történeti Szemle, 1921, 71–74); Szent István törvényei és a symmachusi hamisítványok (Szent István–Emlékv. II. 203–233). – Savicki J.: Zur Textkritik und Entstehungsgeschichte der Gesetze König Stephans, des Hl. (Ung. Jahrbücher, IX. 408–). – Schiller Bódog: Das erste ungar. Gesetzbuch und das deutsche Recht (H. Brunner–Festschrift, Weimar, 379–404). – Horváth János: Árpádkori latinnyelvű irodalmunk stílusproblémái. (Buda-pest, 1954). – Manitius M.: Geschichte der lateinischen Literatur des Mittelalters. II. München, 1923. – Forráskiadások: Szent István Intelmei és legendái: Szentpétery I.: Scriptorum rerum Hungaricarum. II. Budapest, 1938. – Szent István törvényei: Barto-niek E.: Szent István törvényeinek XII. századi kézírata. Budapest, 1935. – Bernward püspök életrajza és a Hildesheimi Evkönyvek: G. H. Pertz: Monumenta Germaniae Historica, IV. 757–782, illetőleg III. 95–101. – Szent Benedek regulájának legújabb magyar kiadása Söveges Dávidtól való. Pannonhalma, 1948. – Az Evaristus-levél és Hincmar királytükre, Intitúciója: Migne, Patrologia Latina, 130, 83–90, illetőleg 105, 993–1008. – A korveyi könyvtár katalógusát közölte M. Ziegelbauer: Historia rei literariae O. S. B. Augsburg, I. 487. – a pannonhalmiét Erdélyi L.: A pannonhalmi Szent Benedek rend története. I. (Budapest, 1902/591.)

---

*Sok keresztény magas erények után fut s nem gondol arra, hogy egészen egyszerű dolgokban sem becsületes. Mennyi irrealizmus lehetséges „magasabb-rendű” nevelésekben és önévelésekben. Tetőtől kezdjük építeni a házat. Pedig aki házat épít, annak tudnia kell, hogy az alaptól függ minden: a szilárd-ság is, tartósság is.*

*Ne akasszuk szegre soha a józan eszünket. Ha nem világos előttünk Isten-nek akarata, akkor józan értelmünk legyen a döntő. Ne zavarodjunk meg soha az eredmények hiánya miatt. Ha mindent megtettünk, legyen ez nekünk elég, az eredményt bizzuk Istenre. Hiszen az volt a szándékunk, hogy neki dolgoz-zunk.*

HUNYA DÁNIEL GONDOLATAIBÓL



(Szörnyű álmomból riadtam fel 1944. december 13-a éjjelén: anyámat temették, aki akkor még élt, csak hónapok óta nem volt hírem róla, s a legborzalmasabb gondolatok foglalkoztattak sorsával kapcsolatban, a messzeségből, A verset sohasem mutattam meg neki – tizennyolc évvel élte túl. Most már csak a sírjára tehetem le.)

... Csupa szégyen vagyok,  
s kínoznak szörnyű indulatok,  
amért ez a gyalázatoság  
fejemre rászakadhatott:  
hogy nem vigyáztam kellőképp Anyámra,  
s távolból néztem, tehetetlenül,  
hogy a halál, a poklok szállítója,  
mint bánik el vele kegyetlenül.  
S hagytam, hádd vegyék át a testét  
a halál földi hivatalnokai,  
vetköztessék, és öltöztessék,  
s koporsóját örökre beszegezzék.  
És hagytam, én, a háládatlan árva,  
hogy elszállítsák targoncájukon,  
mint valami nyersanyagot --  
a temetői gyárba.  
Lelkem csupa undorodás és kétségbeesés.  
Vigasztalómul mily kevés,  
hogy jól tudom: nem, nem hiába  
történt velem a földkerekség legnagyobb tragédiája,  
hogy Istennek nagy terve lehet azzal,  
ki anyját kell sirassa most már szakadatlan.  
Az sem vigasztal — bár akkor vigasztalt,  
hogy a szertartás tele volt malaszttal,  
s a nép szépszámmal felvonult,  
a sírba koldúsok s nagyurak könnye hullt,  
akkikkel jót tett valaha szegény megboldogult,  
vagy akiktől valamit ő kapott —  
s hogy az egész világ tudhatta aznap,  
reám milyen új bánatok szakadtak.

Ott volt a Baar-Madas minden virága,  
eljött minden ő-ültette palánta,  
tarka seregben, mint sűrű madárraj,  
jöttek a saxifrágák és a nárciszok,  
májusi kertek ifjúság szagával;  
és jöttek sűrűn a lobéliák,  
éjkéken, tán mint Thanatos szeme  
mint egy ennél szebb s jobb világ üzenete —  
s míg a koporsón döngött a fagyott  
fekete föld, a levegőben rejtett zongorákból  
megzendültek jólmért dallamok,  
a Für Elise második szaka,  
melyben a nappal elköszön és jő az éjszaka,  
de Chopin és Schubert is versenyzett ezen  
a rögtönzött rekviemen,  
s a világ minden hirhedett zenésze  
eljött, hogy szebb legyen Anyám végtisztelessége.

Engem mindez már nem vigasztal:  
Anyám ágya a siri padmaly,  
s az életben sosem látom viszont,  
hacsak úgy nem, hogy sírjából kiront,  
oszló testével és örült hajával,  
hogy leszámoljon hálátlan fiával,  
a hitvánnyal, ki meglapulva, álnok  
módon engedte át őt a halálnak.

\*

Anyám, anyám, te legnagyobb szó,  
te, legnagyobb arányú tett!  
Hogy is állíthattál magadnak  
ilyen silány emlékművet?  
En emlékműnek sem vagyok jó.  
Mert elherdáltam minden istenadta  
talentumom s éltemben — ahelyett,  
hogy mindent ama pillanatra  
gyűjtöttem volna, amelyben Neked  
legfőbb szükséged lett volna fiadra —  
hajszoltam illanó szerelmeket.  
Találkozást Veled most hol keressek,  
hol s merre jársz, miféle csillagon?  
Utánad micsoda létrát eresszek,  
hol induljak meg, micsoda nyomon,  
hogy fájdalomamban mindjárt meg ne vesszek?

Utánad ment gondolatomra szállj rá,  
hiszen oly könnyű vagy — s repülj haza!  
A háládatlanság szent csókja vár rád,  
s a Házsongárd kipróbált humusza,  
ott aludhatnád az igazak álmát!

Jékely Zoltán

## FÉNY

Fénykődbe merülő merev romok  
mély tengerbe omló esteli tájkép  
egy kövér hegy a folyamon túl  
az ivlámpán égi szerelemben rovarok.

Sötét, puha tárgy mozdul átellenben  
két összetápaszkodott földi ember  
az árnyékon árnyék nyúl át, macska  
indul böngészni és kereken nézni.

Vörös a folyamhid, ezüstös a darugém  
ahol abbahagyta, félkézzel int a fény.

Öregemberek szobácskáiba álmatlanul  
most új félelmek jönnek az ablakon  
elgurul egy gömbölyű árnyék  
és halálos lénia lesz belőle.

Fényárban úszó kemény regényesség  
fénylő kisszoknya lapjai, széjjeltépték.

Kondor Béla

## AZ ESZTERGOMI VÁRHEGY ÉS SZÉKESEGYHÁZ VISZONTAGSÁGAI

A magyar kereszténység bölcsőjének szoktuk nevezni Esztergomot. Itt született és keresztelkedett meg Vajk, a későbbi Szent István király, aki egységes, az akkori időkhöz mérten modern állammá formálta a magyarságot, s ennek az államiságnak mintegy fenntartójaként és biztosítéka gyanánt megszervezte hazánk területén a Rómához igazodó katolikus egyházat. Az általa Esztergomban alapított székesegyházról így emlékezik meg IV. Béla király az 1256. évi oklevelében: „Az egész Magyarország összes székesegyháza felett ékes, valamennyi között az első.” Megelőzően már III. Béla király fényes palotát épített a vár déli fokán. Utána templomot és a palotát a királyok és az érsekek — Jób, Kanizsai, Széchy, Vitéz és Bakócz — művészi alkotásokkal díszítették. Az esztergomi várhegy így az egyházi központ mellett kulturális központtá is lett.

Ma már az új székesegyház hatalmas tömege koronázza a várhegyet. A látogatók — ha csak az ország- és világjárók kíváncsisága hozza is őket — a nagyságnak lenyűgöző és egyben felemelő érzésével lépnek be a bazilika tágas előcsarnokába és tekintenek körül a fényözönt árasztó kupola alól. Megcsodálják a Bakócz-kápolna finom pompáját és az egykori királyi palota kőfaragásait és falképeit, majd gyönyörködnek az eléjük táruló páratlan körképben, amely a csillogva hömpölygő Duna két partját mutatja be a lábatlani cementgyár kéményeitől a szobi kőbánya fehérítő sziklafaláig. De a sok szépség ellenére is a figyelmesebb szemlélő kérdően, értetlenül tűnődik egy-egy részleten, ha pedig átfogó tekintettel nézi az egész hegyet, egy gigászi terv hatalmas torzójának tűnik a kép. Hol vannak azok a falak, amelyek a keleti oldalról védték a várat? Miért szakad meg a Dunára néző várfal éppen a közepén, a bazilika dunai homlokzata előtt? A hegy középeré épült bazilika miért fekszik mélyebben, mint a hegy északi és déli szélét koronázó bástyák? Miért mutatják soha be nem teljesedett ívek indulását a bazilikának a Duna felé eső sarkai? És túl ezeken a kérdéseken, a történelmi érdeklődésű látogató hiába keresi a hajdani „szép templomnak” és Szent István vértanú kápolnájának — Szent István király keresztelése helyének — legalább az alapfalait. Érdeklődése nem egyszer méltatlankodássá válik, ha értesül arról, hogy a várhegy mai képe hatalmas terepátalakító munka nyomait viseli magán, amelynek nemcsak az erődítések jókora része esett áldozatul, hanem több más középkori épülettel együtt magának a régi székesegyháznak a maradványai is.

Miért történt ez így? Sokakat érdeklő és alkalomszerű is ez a kérdés, mert tavaly volt 200 esztendeje annak, hogy *Barkóczy* Ferenc primás rendeletére megkezdték a középkori székesegyház romjainak elbontását.

\*

A török idők ostromai közben a vár elveszítette ékességeit. Az egykori királyi palota felsőbb emeletei romba dőltek, a megmaradt alsóbb szint pedig földdel megtöltve, bástyává, ágyúállássá alakult át. Folyton romlott a székesegyház is, főleg az 1543. és 1594. évi ostrom nyomán. Esztergom felszabadulásakor (1683) már csak az egyetlen Bakócz-kápolna volt használható állapotban, ezért tartotta itt a hálaadást Sobieski János lengyel király, a felszabadító sereg vezére. A székesegyház többi része rom volt, amely több helyen a boltozat kiindulásáig magasodott ugyan,

más helyen azonban csak az alapfalak rejtőztek a vastag törmelék réteg alatt.

A török kiűzése után a császári katonaság szállta meg a várat. A Bakócz-kápolna, amelyet a törökök mecsetnek használtak, a helyőrség kápolnájává lett és oltárán elhelyezték a romok között talált Szűz Mária képet, amelyet azóta kegyképként tisztelnek. A katonaság ismételten javította, erősítette a vár falait, sőt új védőműveket is emelt, a székesegyház maradványai azonban tovább omladoztak, csak néhány kincskereső próbált szerencsét közöttük.

1691-ben az udvari kamara — hatalmas váltság ellenében — visszaadta *Széchenyi* György érseknek a felszabadult érsekújvári és esztergomi várat a hozzájuk tartozó birtokokkal együtt, de azzal a megszorítással, hogy a császári katonaság mindaddig a várakban marad, amíg az ország további területeinek felszabadítása lehetővé nem teszi, hogy a katonaságot az ország középpontjától távolabb eső helyekre telepítsék át. Érsekújvár várát 1725-ben el is hagyta a katonaság és erődítményeit lerombolták. Esztergom esetében azonban túlon túl óvatos volt a haditanács. A császári hadak már régen elérték az Aldunát, az 1723. és 1751. évi országgyűlések mégis eredménytelenül sürgették, hogy az ország primása visszatérhessen Esztergom várába.

Erre azonban csak azután került sor, hogy 1761 májusában Mária Terézia *Barkóczy* Ferenc egri püspököt nevezte ki a *Csáky* Miklós halála óta — immár négy esztendeje — üres esztergomi érseki székre. Az esztergomi káptalan és az ideiglenes székesegyház ekkor még Nagyszombatban volt. *Barkóczy* azonban Nagyszombatot megelőzve Esztergomba jött és szeptember 21-én a Bakócz-kápolnában vette át az érseki palliumot *Migazzi* Kristóf bécsi érsek kezéből. Ennek az aktusnak országos jelentőségét mutatta *Batthyányi* Lajos nádornak, hét érseknek és püspöknek, tizennyolc főispánnak és számos más, országos tisztséget viselő személynek jelenléte. *Migazzi* érsek beszéde is erre utalt: „Semmi egyébbel nem mutathattad volna meg jobban, hogy egy vagy a nemzet óhajtságával, mint hogy ezt a helyet választottad ki arra, hogy itt vegyed át a püspöki hatalom teljességének jelvényét... Számos nevezetes templom van a Te tágas egyházmegyédben, amely alkalmasabbnak látszanék erre a szertartásra, de ez a kápolna méltán és különös joggal magának követeli ezt... Az egész ország örül, szerencsét kíván Neked és saját magának, midőn ezzel a szép és bölcs cselekedetteddel biztos zálogát kapja annak, hogy az egyházkormányzásnak ezt a kiváló és híres székhelyét a régi fényébe és dicsőségébe visszaállítod...” Ezt követően, szeptember 27-én, történt meg a nagyszombati Szent Miklós templomban *Barkóczy*nak az érseki székre való beiktatása.

Az új érsek egyik legelső teendője volt, hogy az esztergomi vár átadását kérje a királynőtől. Az 1761. október 10-én kelt folyamodásában említi, hogy kivéve őt az egykori hódoltsági terület egyházfői már mind visszatértek ősi székhelyükre. Kérve-kéri a királyné segítségét és így folytatja: „... Hogy ezt kérjem, ahhoz bátorítást ad nekem a hely fevése is, mert az esztergomi vár a szomszédos magas hegy miatt semmiféle hadi tudománnyal, vagy eredményt ígérő áldozattal sem alakítható át számottevő erősséggé. Ha pedig úgy vélné valaki, hogy bár az erős komáromi és győri vár a közelben van, az esztergomi vártól is remélhető legalább annyi segítség, hogy az ellenséget egy ideig késleltesse, erre a szolgálatra akkor is alkalmas lehet a vár, ha az érsekek viselik gondját...”

A döntés nem is váratott soká magára: már október 15-én elrendelte a királynő a vár visszaadását. Országszerte nagy volt az öröm. Az egyházmegye valamennyi templomában hálaadást tartottak, a vármegyék pedig sorra küldötték üdvözlő iratukat és ajánlották fel anyagi segítségüket az építkezéshez.

Barkóczy nyomban munkához is látott. A káptalan valamennyi tagjától írásos véleményt kért és neves építészekkel tárgyalta. Előbb *Isidore Canevale*-val próbálkozott, de 1762. márciusától kezdve már *Franz Anton Hillebrandt* az építész.

Ifjúságának Rómában töltött évei alatt Barkóczy megismerte és megszerette a barokk templomokat és a kényelmes palotákat. Ezt egri építkezései is mutatták. Érthető tehát, hogy az esztergomi várhegyre is nagyszabású, emellett célszerű és kényelmes épületekből álló és szabályosan egymáshoz kapcsolódó együttest akart telepíteni: méltó székesegyházat és korszerű otthont a visszatérő érsekség intézményei és személyzete számára. Emellett figyelemmel kívánt lenni a múlt emlékeire is, amelyek közül külön is megemlíti, a régi székesegyház „porta speciosa”-ját és a Bakócz-kápolnát, mint az egykori nagyságnak a romok között is tündöklő jeleit. Mindezekben túl alkalmazkodnia kellett a hadi tanács kívánságaihoz is: Barkóczy azzal a kötelezettséggel kapta meg a várat, hogy annak erődítményeit épségben fogja tartani.

A reánk maradt kevés levéltári anyagban egyetlen rajz van, amely e szempontok figyelembevételével készült tervet mutatja. E terv szerint a székesegyház a régítől kissé északra, körülbelül a mai bazilika helyén épült volna, keletre néző szentéllyel és a Duna felé nyíló főhomlokzattal, miként a régi templom. A Bakócz-kápolnát az eredeti helyén hagyja ez a terv és külön előcsarnokkal és folyosóval kapcsolja hozzá a székesegyház déli oldalához. A porta speciosa sorsáról nem tájékoztat az e rajz. A várhegy Duna felőli oldalára, a székesegyház bejáratától jobbra és balra tervezték az érseki palota egy-egy épületszárnyát, a szentély mögött pedig az erődítményeket áthidaló lejárót terveztek a várhegy keleti lábához, ahol a hegy felé kinyíló V alakban helyezték el a kanonoki házak két sorát.

Mint az alábbi idézett levélből kitűnik, sok töprengés, próbálkozás eredménye volt ez a terv, mégsem felelt meg teljesen Barkóczy kívánságainak. Mindent elkövetett tehát, hogy megszabaduljon attól a korlátozástól, amit az erődítmények fenntartásának kötelezettsége jelentett. Maga Barkóczy így ír erről az *Eszterházy* Ferenc kancellárhoz, a bécsi udvar nagybefolyású Quinquin-jéhez intézett és Pozsonyból, 1763. március 11-én keltezett levelében: „Tegnap eljött hozzám Hillebrandt, az én építészem, az esztergomi épületek rajzával — ugyanaz, aki a pozsonyi vár javítási munkáit is vezeti — és öfelseje legkegyelmesebb kijelentéséből meghozta nekem azt az örömet, azt az óhajta várt hírt, hogy figyelem nélkül az esztergomi vár erődítésire, szabadon építsem fel az épületeket, amelyeknek építését tervezem, úgy, amint azoknak egymáshoz való kapcsolata és céljuknak megfelelő kényelmes használhatósága azt megkívánja. Nem tudom eléggé kifejezni örömömet, amelyet öfelsejének az én Esztergomom iránt való ez a jóságos megértése és szándékaim iránti kegyes engedékenysége okozott nekem. Ezáltal ugyanis megszabadulok a legkínzóbb gondtól, aggódástól és nyugtalanságtól. Ha ezek nem nehezettek volna reám eddigi munkámban, az esztergomi épületeknek nem csekély része megvalósult volna már, nemcsak elgondolásban, hanem alapjaiban is. Most megszabadultam ettől a legsúlyosabb akadálytól...”

Valószínű, hogy Hillebrandt már számított erre a kedvező fordulatra és így a levélben említett rajzok már a megváltozott helyzethez alkalmazott, új tervet ábrázolták. Hillebrandt ugyanis 1763. március 15-én 200 hollandi dukátot vett fel a primás pénztárából az esztergomi építkezés tervéért, az pedig alig valószínű, hogy Barkóczy a már elejtett tervet jutalmazta ilyen jelentős összegű honoráriummal. Hogy az új tervnek hamarosan el kellett készülnie, azt az is mutatja, hogy 1763. április 12-én már megkezdődött a munka. Az új tervnek egyetlen rajza sem maradt reánk, de nagy vonásaiban mégis ismerjük azt egy irat hátlapjára hevenyészve odavetett vázlatból, valamint a Barkóczy idejében elvégzett munkát feltüntető rajzokból. Ennek az új tervnek az a legnagyobb változása az előbbivel szemben, hogy a székesegyház szentélyét nyugat, vagyis a Duna felé fordítja és a most már kelet felé tekintő főhomlokzatot a keleti várfalak lebontása árán nyert széles feljáróval köti össze a kanonoki házsorok közötti térrel. Ezt az elrendezést követi a *Rudnay* Sándor primás korában készült (Kühnel—Pach-féle) terv is, amely az érseki palota és a káptalani épületek egy részének híjával meg is valósult.

Azalatt a rövid két esztendő alatt, ami Barkóczy kormányzásának idejéből még hátra volt (meghalt 1765. június 18-án), csak a bontás és a talajmunka egy része és egy kevés alapozás készült el. Így maradt a várhegy 1820-ig, amikor Rudnay primás rendeletére hozzákezdtek a bontás folytatásához, 1822. április 23-án pedig letették a mai bazilika alapkövét. A bazilika felszentelését csak *Szcutovszky* János primás érte meg (1856), a templom teljes befejezése pedig *Simor* Jánosra maradt (1869).

Még Barkóczy idejében lebontásra került a középkori székesegyház maradványainak a templom hossz tengelyétől északra eső része és elhordták ennek a résznek az altalaját is mintegy 7 méter mélységben. Bár a székesegyház déli oldalának maradványai jelentősebb változás nélkül maradtak Rudnay idejére, a Barkóczy által megkezdett bontás megváltoztathatatlanul eldöntötte ezeknek a sorsát is. Egy olyan templomot, amelyet hosszában kettévágtak és a lebontott rész alól még a talajt is elhordták, legfeljebb csak romkertként lehetett volna fenntartani. A hazatért érsekségnek pedig székesegyházra volt szüksége és a történelmi folytonosság úgy kívánta, hogy az új székesegyház ne a város más részén épüljön fel, hanem az ősi helyén, a magyar Sionon.

Ha Barkóczynak és az ő nyomában járó Rudnaynak és utódainak megadatott volna, hogy a várhegy átalakításának nagyszabású tervét teljes egészében végrehajtsák, a régi várból mi sem maradt volna a mi korunkra. A nagy terv azonban csak részben valósult meg. Ennek köszönhetjük, hogy a vár északi és déli bástyája nagyjából a XVIII. századi állapotban maradt reánk, és a déli bástyában az 1930-as években feltárhatták III. Béla király palotájának maradványait. E feltárással kapcsolatban előkerült a Rudnay korában ráborított földtakaró alól a várkapu és a kaput a déli bástyával összekötő várfal is. Legutóbb pedig hozzákezdtek, hogy a bazilika dunai homlokzata előtti várfalat is megszabadítsák a múlt század huszas éveiben ráhordott földtől.

A keleti várfalak helyrehozhatatlanul megsemmisültek az eléjük épített sáncokkal és egyéb védőművekkel együtt, emiatt azonban alig tehetünk szemrehányást Barkóczynak. A XVIII. és XIX. századi újjáépítés lendülete egymásután rombolta le nemcsak a sáncokat és várfalakat, hanem az esztergomi királyi város és viziváros, Pest, Buda, Székesfehérvár, Kolozsvár és sok más városunk városkapuit is, még pedig nem egyszer anélkül, hogy értékesebb terv megvalósítása szükségessé tette volna.

A székesegyház maradványainak elbontásáról már nehezebb ítéletet mondanunk. Figyelembe kell azonban vennünk, hogy a középkori székesegyház — a Bakócz-kápolna kivételével — már 1683-ban romhalmazz volt, romosabb, mint az egykori zsámbéki prépostsági templom mai állapotában. Ismeretes, hogy ennek megóvása, vagy helyreállítása kérdésében mennyire eltérők a vélemények. Kétszáz évvel ezelőtt pedig legfeljebb azt a megoldást választották volna, hogy a meglévő alapok és egyéb falrészek felhasználásával új templomot építsenek a régi helyére, a kor izlésének megfelelően barokk stílusban. Igaz, így a legszorosabb értelemben vett ősi helyen maradt volna a székesegyház, kapujaként megtarthatták volna a porta „speciosá”-t, Széchy Dénes és Vitéz János sírkövének töredékeit egykori sírjuk helyén szemlélhetnők és a barokk falburkolat alól napfényre hozhatnók a középkori falrészeket. De ha úgy ítélnék, hogy Barkóczynek ezt a megoldást kellett volna választania, akkor olyasmit kívánánk, ami a XVIII. század közepének felfogásával és Barkóczy egyéniségével egyaránt ellenkezik. Barkóczy a „mi új Jeruzsálemünk” felépítésének szándékával kezdett munkához: monumentális székesegyházat akart, körülvéve a többi egyházi épület koszorújától, amely modern központja a magyar katolikus egyház kormányzásának.

De az igazság kedvéért azt is el kell mondanunk, hogy Barkóczy gondosan ügyelt a romok közül előkerülő emlékekre. A munkát ismételten személyesen ellenőrizte és erre a célra kis kerti házat is építtetett magának a déli bástya tetejére. *Rössel* Ferdinánd, az építés vezetője, jelentésekben számolt be a talált régiségekről, egyforma pontossággal sorolva fel a római érmeket és a középkori síremlékek töredékeit. *Széles* György, a Bakócz-kápolna papja, aki már korábban is, a saját buzgóságából, gondosan tanulmányozta a vár régi köveit, utóbb már Barkóczy megbízásából jegyezte fel naplójában a bontás nevezetesebb eseményeit. Munkájának eredményeként hosszabb kéziratot terjesztett Barkóczy elé és ennek rövid kivonatát még Barkóczy életében nyomtatásban is kiadta. Széles közléséből tudjuk azt is, hogy a „porta speciosa” Barkóczy szándéka ellenére dőlt romba 1764. május 2-án. A kapu északi oldalán állott torony a bontás közben összeomlott és maga alá temette a kaput is.

Itt mindjárt felmerül a kérdés: ha így áll a dolog, hogyan hiányozhat olyan sok azok közül a leletek közül, amelyekről tudomásunk van az említett forrásokból? Főként: miért csak néhány töredék maradt reánk a „porta speciosa” márványdíszéből? Feleletül elég arra utalnunk, hogy Barkóczy halála után 11 évi széküresedés következett; a megkezdett munka nyomban abbamaradt, néhány hónappal Barkóczy halála után pedig a katonaság is visszatért a várba. A széküresedés ideje alatt nagyobb építkezés volt a várban: ekkor építették az ún. Mária Terézia-féle helyőrségi templomot, melyet azután 1820-ban lebontottak. Hogy mi történhetett ez idő alatt a megőrzésre összegyűjtött emlékekkel, azt elgondolhatjuk, ha *Mathes* Jánosnak (a Rudnay-korszak aedilis commissariusának) panaszát olvassuk az értékes márványfaragások beépítéséről, vagy barbár elpusztításáról. *Mathes* értesít bennünket arról is, hogy a „porta speciosa”-nak mindmáig őrzött töredékeit a várnak, sőt a városnak különböző helyeiről kellett összeszednie.

FORRÁSOK: Primási levéltár. Archivum Ecclesiasticum Vetus No. 1326. és 1343. — Széles György: Descriptio inscriptionum... Esztergom, 1765. — *Mathes* János: Veteris arcis Strigoniensis... descriptio. Esztergom, 1827.

## 1.

Két hónapja sincs még, hogy ott állt a csupaüveg irodai szobában, az igazgató a főkönyvelővel és a személyzeti főnökkel jött be a hall felől. A többiek már ott ácsorogtak a szobában, kedélyes és ünnepélyes hangulatban pusmogtak; ő meg Badariccsal beszélgetett. Kint tél volt, lassú pelyhekben hullt a hó, de a függöny s az ablaküveg teljesen kizárta ezt a kinti ridegséget; meleg volt. Közben az asszparáguszt nézte a jobboldali állványon, ahogy hosszan lefutottak az ágai, apró zöld leveleikkel egész elfedték a falat. Badarics kedvesen tréfálkozott, ő elmosolyodott, s akkor lépett be az igazgató, a főkönyvelő meg a személyzetis.

Két hónapja sincs még. Melegség járta át, ahogy a beszédek elhangzottak, ahogy jelképes ajándékaikat átnyújtották. Utolsónak egy fiatal, alig huszonöt éves mérnök búcsúztatta a fiatalok nevében. „Kedves főmérnök elvtárs...” — kezdte és elpirult; még most is maga előtt látja a zavart fiatalembert. Ő meg az asszparágusza bámult, észrevett egy csomó kis sárguló levelet a zöld között, azt nézte. Nyugdíjba megy. Egyszerre annyi mindent végig kellett gondolnia. Itthagynia a vállalatot. Az egész élete megváltozik. Eddig este nyolc előtt haza se ment, sokszor csak tízkor — s otthon dolgozott, éjszaka. Csönd volt körülötte, csak a lélegzésünket hallotta a másik szobából. „Értük dolgozom” — gondolta. „Szeretem őket” — gondolta ugyanúgy. „Az egész életemet értük áldoztam. Mindent.” Most álmokat szőtt magának a pihenésről meg a boldogságról. Álmokat szőtt arról, amire egész életében nem volt ideje. Szeretni fogják. Az egész életét értük áldozta föl. Még vasárnaponként is a dolgozószobájában ült, rajzok és papírok fölé hajolt. Kintről az utcáról behallatszott a harang, látta az embereket, ahogy szemközt át a téren a vasárnapi misére siettek. Ott állt magas, gótikus tornyaival a templom. „Szép kilátás” — mondta egyszer valamelyik kollegája. „Szép kilátás” — gondolta ő is.

Két hónapja sincs még. Hétfői nap volt, erre is emlékszik. Meleg baráti kézszorítások, munkatársi búcsúzások. Tizenkét éve volt főmérnök a vállalatnál. Aztán ült a buszban, az ölében táska meg csomag; furcsa volt ilyenkor napközben hazamenni. Kizárta az ajtót, lerakodott az előszobában. Csak Noémi volt otthon, a felesége. Akkor érintette meg először ez a furcsa, nyomasztó érzés. De azt hitte, majd elmúlik. Nem találta a helyét. A szoba még nem volt kitakarítva, a tegnapi esti morzsa a szőnyegen, Kati szétdobált ruhadarabjai; az egész olyan benyomást tett rá, mintha idegenben járna. Úgy gondolta, a felesége aznap reggel különösen korán felkel, délben őt már a meleg lakás várja; ehelyett úgy bámult rá az otthona, mint egy tolakodóra. Megpróbált rakodni, de képtelen volt Kati ruháit egymásra tenni; idegesség és undor fogta el, ahogy az idegen ruhadarabokhoz nyúlt; felszedett egy-két papírszemetet a földről és szorongatta a kezében.

Két hónapja. Akkor azt hitte, hogy ez csak az első napok zavara, másnap, harmadnap már semmi sem lesz, csak át kell szerveznie az életét. Noémi nem mentegetődzött, jóformán nem is szóló; évtizedes berögződéssel végezte a dolgát; — neki meg egy olyan érzése támadt, mintha Noémi nem is lenne a felesége. Megpróbálta feleleveníteni azokat az éveket, amikor még kapcsolat volt köztük; de lehetet-



lennek tüntek az akkori mondatok, szavak, cselekedetek. Hazajöttek a gyerekek, iskolából, gyárból, irodából, s olyan idegen volt az egész beszélgetésük, hogy önkéntelenül is visszahúzódott a dolgozószobájába. Az ablakban állt és nézett ki a térre, egyszerű téli délután volt, az emberek siettek, csak egy-két bundás alak tűnt el a templomban, vagy jött le lassan a hosszú lépcsősoron, egy-két tisztos úr megemelte a kalapját s tovább sietett. Bámulta a csúcsforgalomban tovatűnő embereket, az új meg új arcokat, s kintről behallatszott a gyerekek nevetése valami vicc vagy tréfa fölött.

Nem keseredett el. Tudta már, hogy nem lesz olyan egyszerű és könnyű, ahogy eredetileg képzelte. Erősnek kell lennie. Boldogságról és szeretetről álmodott, elgondolta, ahogy együtt ebédelnek, Gábor tanácsot kér tőle, Béla mesél valamit, Kati elneveti magát. Közben Noémi mindegyiküknek levest mer a tányérjába, bólintanak és megköszönik, aztán enni kezdenek. És ehelyett mi lett. Ebédidőben nem is voltak ott-hon a gyerekek, összevissza ebédeltek és kint ettek a konyhában; este is csak néha ültek együtt az asztalhoz, de később már ezeknek az együttvacsorázásoknak sem tudott igazán örülni. Szinte észre sem vették, hogy ő is ott van, egymás szavába vágtak és enni kezdtek, mielőtt ő még a kanálért nyúlt volna; még sosem figyelt fel rá, hogy a lánya milyen közönséges és trágár szavakat használ, olyanokat, amit ő szégyellt volna még férfi társaságban is. Folyton nevetett és élcelődött, elővillantak fehér fogai meg a rúzs, vastagon kicserepesedve a száján; nagy lobonc haja volt, amit egy rándítással hátradobott, mielőtt a leves fölé hajolt volna.

Tulajdonképpen csak köszönő viszonyban volt a gyerekeivel; ha akart volna, se tudott volna beszélgetni velük. Kati viccet mesélt és nevettek; Béla esztétikai és ideológiai problémákat vetett fel (közönségsszervező volt valamelyik üzemnél), amire csak Gábor reagált a maga zavaros és kiforratlan mondataival. Erződött rajta az iskolás íz, a tankönyvek stílusa, volt benne valami eredeti is. Gábor volt a legkisebb, érettségi előtt állt; s ő, a főmérnök, az apa ebbe sem tudott beleszólni, idegenül és szótlánul ült a széken. A másik kettőre gondolt. Irénre, aki Kanadában van; Gyurkára, aki vidéken. Most már róluk szötte az álmait.

Két hónapja sincs még, hogy nyugdíjba ment. Valami halvány közömbösség ötvözte körül, de nem tudott megnyugodni. Közömbössége is inkább abból állt, hogy állandóan érezte ezt a nyugtalanságot; értelmetlenül és érzéketlenül bámulta a templomba menőket vagy a csúcsforgalomban sietőket, s néha a keserűség a torkáig gyűlt.

Zenét hallgatott a rádióban. Valami furcsa, vegyes stílusú fúvós-muzsikát. A fejét a tenyerébe hajtotta, nézte a sötétet és a semmit, hallgatta a kavargó zenét. Valami ajtócsukódás-féle jelezte Kati hazajöttét, suhanás, ahogy levette a kabátját s már ott hallotta a feje fölött a hangját:

— Mit hallgatod ezt a marhaságot — mondta; érezte a lehelletén, hogy egy káromkodást harapott el közben; ámnyúlt a vállá fölött és csavargatni kezdte az állomáskeresőt, míg nem talált valami tvisztet.

Akkor egy furcsa, fojtogató inger szorította össze a torkát, döbbenten bámult tovább a tenyerébe, meg se mozdult, nem mert a lányára nézni. Rá kellett jönnie, hogy minden reménykedése hiábavaló.

Ugy érezte, hogy dohos és börtönizű a levegő a szobájában, ahová naponta menekült, nem bírta már a hangjukat sem hallani, a nevetésüket és bohóckodásaikat. Este képtelen volt elaludni, álmatlanul feküdt az ágyban. Másnap már úgy tett, mint amikor még dolgozott, könyveket és papírokat rakott ki az asztalra, mintha munkája lenne. Behajtotta az ajtót s a kis asztali lámpa fényénél a dolgai fölé hajolt. Első nap mintha helyreállt volna az egyensúly; a szomszéd szobából hallotta a szuszogásukat, görnyedten ült a széken s az óra kattant egyet a sublót tetején, amikor átugrotta a tizenkettest.

Ült és nézte a papírokat, régi, befejezetlen vázlatok voltak; mindenféle zagyva emlékeket kavartak fel a múltból. Gyurka diftériás volt, amikor a legfelső fél-rajtot papírra vetette, benne volt a vonalakban az izgalom meg a remegés, ordítottak az elhibázott vonások, érezte, hogy a felesége a válla fölé hajol. A tekintetéből látta, hogy miért jött; ő sem tudott pihenni. Délután beszéltek az orvossal és a mondatok ott kavarogtak a levegőben. Más papírokat húzott elő, némelyik be volt szakadva. Az egyikről egy telefonhívás jutott az eszébe, a másíkról a szemközti harang zúgása. Átrakatták a kályhákat és meghívást kapott Csehszlovákiából. Újabb és újabb papírokat keresett, de már nem talált többet. Éjjel kettőkor, háromkor feküdt le aludni, amikor már végképp elnyomta az álom.

Ült az agyonsépelet emlékei közt és undorodott tőlük, többé már semmit se tudtak neki mondani, minden érték kihullott belőlük. Űres, megsárgult papírok voltak. Akkor valaki halkán megnyitotta az ajtót; felemelte a fejét és odanézett. Noémi volt. Egyszerre ott tátongott közöttük az utóbbi évek szakadéka; alig volt már közös témájuk, amiről beszéljenek.

— Pista — mondta Noémi: nehezebb eshetett ezt a szót kiejteni.

A férfi nézett rá és mozdulatlan maradt. Noémi hálóingben volt és pongyolában, összehúzta az övét. Szólni akart, de mégsem szólt, előbb közelebb lépett. Idegen és kemény volt a levegő.

— Miért nem fekszel le? — mondta Noémi; rekedten surrogott a hangja.

István felállt a székről. Alulról világította meg a lámpa, furcsa, markáns arca volt így. Álltak egymással szemben. Ketyegett az óra.

— Féltlek — mondta Noémi.

— Igen.

— Féltlek — s újra meghúzta az övet a pongyoláján.

Kati a szomszéd szobában aludt, valamit beszélt álmában. A férfi hirtelen ezeket a szavakat kezdte figyelni, de nem értett semmit. Önkéntelenül is odébb lépett, meglökhette a drótot, mert a lámpa kialudt. Kati egyetlen szuszogása hallatszott, Noémi nem jött közelebb. Kint-ről bevetődött a fény, halvánvan megvilágította a szobát, mozdulatlanul álltak. Meg kellett volna igazítani a lámpadrótot.

— Én... — mondta a férfi, de nem jutott tovább. — Én...

— ott bukdácsolt ez a szó a sötétben, a bútorok között. Noémi féloldalt feléje hajolt, úgy nézett ki, mint egy gnóm ebben a furcsa megvilágításban. Megingott és a székre támaszkodott. István feléje lépett, csak egy fél mozdulattal, de valahogy meglökhette az asztalt s a lámpa meggyulladt. Fehérnek és idegennek látta felesége arcát; nem tudta már kimondani, ami a nyelvéen volt. Noémi megfordult és kiment a szobából.

Gyurka állatorvosnak tanult és négy éve végzett. Vidéken volt s csak néha jött haza. Két napra érkezett és bort hozott megint; furcsa, hogy nem a kis demizsonban, mint eddig, hanem üzleti palackozott bort. Bejött hozzá a szobába és leült beszélgetni. Pillanatra áttörte a levegő merevségét, egészen más érzés volt ez így, a fia ott ült a fotelben. Félóra sem telt el azonban és megérezte, hogy nincs minden rendjén. Gyurka elakadt, ő meg únta az állatorvosi gondjait; bámultak egymásra szótlanul. Valami nagyon fontosról kellett volna beszélniük, de nem beszéltek. A hirtelen beköszöntött tavaszról kezdtek társalogni. Gyurka azelőtt gyakran hívta le falura az apját, most nem szólt.

Fürkészve vizsgálta a fiát. Csillogó szemét. Hiszen Gyurka szereti őt! Furcsa, bugyborékoló nevetés tört ki a torkán; saját maga is csodálkozott, hogy már nem tud igazán nevetni. Aztán Gyurkára nézett, s látta, hogy a csillogás is hamis. Bizonyoságot akart magának. Közelhajolt a fiúhoz.

— Most mondd meg nekem — kezdte, a nyakán megfeszültek az erek. — Most mondd meg nekem, hogy engem... hogy én...

Elhallgatott.

— Mit, apa?

— Én... — Ennyit tudott csak mondani. — Én... Ugyanazt a szárazságot érezte, mint az éjszaka. „Én” — ez a szó kísértetiesen a nyomába szegődött, nem tudott tőle szabadulni, az erek pattanásig feszültek benne. Hirtelen megfogta a fia karját és közelebb húzódott hozzá. Gyurka mellett, a széken ült, most nekidőlt a fotel karfájának, féloldalt Gyurka arcába bámult. Nézte a szemét, ahogy megrezzent a szemhéja, a másik kezével odanyúlt. Zavaros színek voltak a szemében, zöld-barna-zöld, nem bírta sokáig nézni. Gyurka a földre bámult. Az apa megcsúszott a széken és majdnem Gyurka ölébe ejtette a fejét. Düh és keserűség tombolt benne a megaláztatás miatt. A fia segítette fel a másik kezével. Végre normálisan ült a széken. Gyurka felállt a fotelből; ránézett és mondani akart valamit, de az apja tekintetére elharpapta. Az apa felállt, lassan és mereven, mintha egy szindarabban játszana; Gyurka már nyúlt feléje a kezével, de félúton megállt. Csönd volt, fénytelenül sütött a nap, enyhén beesett a sugara a szobába; volt valami nyomasztó ebben a világosságban.

— Apa, — mondta Gyurka, kapkodta a fejét. — Apa, mit akarsz?

Egyforma magas volt az apjával. Szemben álltak. Mind a ketten a földet nézték.

— Apa...

— Én... — mondta az apa. De erőt vett magán. — Én tudni akarom, hogy ... én... Mondd meg az igazat!

Gyurka dermedten bámult rá. A lélegzetét érezte, olyan közel állt hozzá.

— Nem értelek, apa — mondta.

Megfogta a kezét és magához rántotta, a fiú odazuhant a mellére.

— Én!... Én neveltelek! Az életemet... a mindenem... az életemet áldoztam értetek! Melyik haverodnak volt még ennyi zsebpénze! Melyik járt többet táncolni. He? Most felelj! Éjszaka... én... éjszaka! Ejjel dolgoztam érted! Én is ember vagyok! Én! Erre nem gondoltál? Nem? — Megcsuklott a hangja. — Soha! Soha... a szeretet... — s

elharapta a többi. Hátratántorodott és leült a fotelbe. Gyurka mozdulatlanul állt az ajtónál. A másik szobában szólt a rádió: „Ugye te is akarsz, ugyanúgy, ahogy én...” Kati meg verte hozzá a taktust.

#### 4.

Eszébe jutott egy régi emlék. Három vagy négy éve volt, nyáron. Lent nyaraltak Balatonfüreden, Noémi, Béla, Kati meg Gábor. Aztán ő is leutazott utánuk. Reggelre várták, s ő az esti vonattal ment, botorkálva kereste a villát, míg rátalált. A hangjukról ismerte meg őket, már messziről meghallotta a lármát. Tüzet raktak a kertben, ott ültek körötte. Hatalmas lángoszlop lobogott az ég felé, attól félt, hogy meggyulladnak a fák. Aztán csökkent a lobogás, kisebb lett a fénye; de így is olyan volt, mint egy világítótorony az éjszakában. Köröskörül sötét. Lenyomta a kertkapu kilincset, gondolta, csöndben meglepi őket. Víg láрма hallatszott a kertből s ő még fokozni akarta ezzel a vidámságot. Halkan betette a kaput. A bokrok még teljesen eltakarták. Közlebb ment, utazótáskáját a földre tette. Jobboldalt ültek, jól látta őket a mogyoróbokor levelei közt. Akkor megütötte egy hang a fülét. Béla hangja volt.

— Tudod — és nem látta tisztán, hogy kihez fordul — tudod, néha kételkedem abban, hogy apa normális...

Megmerevedett a lába.

— Ez a hajsza, gyerekek, ez a hajsza. Borzalmas — hallotta Noémi hangját.

— A pénzért — tette hozzá Gábor.

Lassan engedett benne az izmok feszültsége. Valami karó lehetett ott, ahogy visszaemlékszik, arra támaszkodott. Fokozatosan leereszkedett a földre, letérdelt, leült, féloldalt nekitámaszkodott az egyik fátörzsnek. Ült a fűben, néhány méterrel odébb azok; ült a fűben és hallgatta őket, mint egy betörő vagy egy detektív, s a torkában vert a szíve. Az az érzése volt, hogy ezek itt mind az ellenségei, mint valami száműzött-kiüldözött rettegett a mogyoróbokor mögött; ezek mind ellenségei neki, de ők maguk összetartanak. Volt valami hátborzongatóan romantikus ebben a helyzetben; szökni akart, de nem mert; hallgatóni akart, de befogta a fülét és hátradőlt.

Ott kavarogtak az agyában az éjszakázások, a túlórák, a végsőig feszített idegállapot csúcspontban, telefonok és tárgyalások, reklamációk és javaslatok; Kati meg egyszerűen „vén tatyusnk” nevezte itt a lobogó tűznél; pedig kislány volt még, érettségi előtt állt. Rettenetes volt hallani szavukat, ahogy beszéltek; köze kellett volna kiabálnia, de nem lehetett. Minden cselekedetét félremagyarázták. Béla arról beszélt, hogy ő is keres vagy kétezer forintot, Gyurka is ad haza, jövőre Kati is keresni fog, Irén meg disszidált. Mindenük megvolt, fotelek álltak a szobában és nyáron villát béreltek a Balatonnál. — István meg bámulta a tüzet a bokor levelei közt. Nem értették, hogy egész életében ezért harcolt, ezért a mindenért. Görcsösen szorított egy darab fát a kezében. Nem akarta hallgatni és mégis hallgatta, előre hajolt és meglökte az ágakat. A tűz surrogott-ropogott, nem hallottak semmit, Kati „vén tatyusnak” nevezte és a bátyját is kiröhögte. Azt mondta, hogy neki kellene fog az a pénz, amit majd keres. Még több is. Úgy veszekedtek egymással mind a négyen, mintha halálos ellenségek lennének; még Noémi arca is eltorzult és eldurvult, vadul ordított. Ő meg

döbbsen feküdt a fűben, nem érzett és nem értett semmit. Nem tudta, hogy mi történt. Lobogott bennük a gyűlölet, mint a tűz itt a fák közt; István rémülten húzódtott vissza és sírni akart. Reménytelennek és értelmetlennek találta az életét.

Nem vették észre, ahogy halkan és óvatosan feltápászkodott, vette az utazótáskát, ügyelve és vigyázva kibotorkált a kapuhoz. Kint ült az állomáson éjjelig, csak akkor kapott vonatot. Reggel feladott egy táviratot. Fél kilenckor már bent ült a hivatalban; egy ostoba érvvel elutasította a csodálkozásokat; fáradtan, kimerülten könyökölt az asztalára. Mégis valami kellemes bizsergés járta át, ahogy az akták fölé hajolt: kezdte elfelejteni a tegnapi estét.

Azóta felejt. Azóta nem merte még egyszer ezt így végig gondolni, csak ma. Ha felrémlített benne, azt hazudta, hogy az egész csak képzelődés. Most bámult ki az ablakon, autók, templom és emberek, most végiggondolta. Végképp egyedül maradt. Ezt meg kell értenie, ezt fel kell fognia, ezen már nem változtathat. Egyedül. Közömbösen nézte a templomba menőket. Egyedül, egyedül. Egy pillanatra megdöbbsent; mintha a fia ment volna fel a lépcsőn. Gábor. És bámulta tovább az utat.

## 5.

Lassan mégis mintha minden rendeződött volna. Akadt dolga, amivel segíthetett Noéminek; olvasott és már jól aludt. Néha úgy érezte, minden ami eddig történt, csak egy nyomasztó álom volt. A vágyai is meg a valóság is. Elment vásárolni, nézegette a kirakatokat; úgy őrizte ezt a kis belső nyugalmit, mint valami kincset. Terveket szőtt, szép, realis terveket, azokra készült, s újra építeni kezdte az életét. Elhatározta, hogy vállal valami munkát a vállalatnál; egész sereg nyugdíjas dolgozott náluk havi ötszázért, ő is kaphatna valami ilyen munkát. Ülne egy íróasztal mellett, átszólna a kollégáinak, s dolgozhatna. Féktelen nosztalgiával vágyódott vissza a vállalathoz, a munkájához, az íróasztalhoz; legszívesebben már ma bent maradt volna.

Új portás volt, nem ismerte meg.

— Kit keres? — nézett rá és elállta az útját.

Bemondta a főkönyvelő nevét. Felment a lépcsőn, emberek siettek el mellette, senki sem figyelt rá. Irodás kislányok, akik megilletődve köszöntek neki azelőtt, alisztek, akik még meg is hajoltak; alig volt, aki egy fejbólintással üdvözölte. Eszébe jutott a fiatal mérnök, aki búcsúztatta; még most is tudta pontosan, hol dolgozik, le kellett mennie a hátsó csigalépcsőn, mert a félemeleten nem mehetett át a jobboldali épületszárnyba. Félemelet huszonnyolc, jobbra a lépcsőtől. Sötét és homályos volt a lépcsőház, nem találta a villanykapcsolót, révedezve állt meg egy ablaknál. Azelőtt mindig fényesebbnek és tisztábbnak hitte az épületet; nem értette, miért nem tűnt fel eddig neki ez a komor szöglet.

Ahogy ott állt, valaki hirtelen kilépett a rajzteremből, nagy sebbel-lobbal még őt is félrelökte, alig morzsolta a foga közt annyit, hogy „bocs” — és tovastietett. Ő volt. Bámult utána, megismerte, látta, hogy ő volt. Eszébe jutott az akkori pír az arcán, az aszparágusz a falon; úgy tűnt, mintha sosem állt volna ott abban a csupaüveg szobában, mintha itt dolgozott volna mindig, ebben a sötét épületszárnyban, félemelet és csigalépcső; úgy tűnt, hogy az egész örültség, amit kerget;

már nem is akart felmenni, hogy megkeresse az asszparáguszos szobát. Teljesen egyedül volt.

Allt lógó karokkal, aktatáskával, értelmetlenül. Fázott. Végül is döntenie kell. A harc mellett kell döntenie. Harcolnia kell az életéért. Nem építhet arra, hogy Gyurka egy-egy félórára felugrik vidékről. Csak arra a félórára emlékezett, minden más kihullott belőle. Hátha még... Nem, nem építhet erre. Harcolnia kell. Küzdenie kell.

Nem merete bevallani. Nem is a munkája után vágyott, nem a rajzok vonzották vissza. Azt sosem kapta meg otthon, amit itt kapott. Megbecsülést, tiszteletet, szeretetet. Otthon. mindenki külön utakon járt, mindenki mást keresett. Talán Gábort szerette a legjobban, neki még nem voltak külön útjai. Ott izzott a levegőben a gyűlölet. Soha egy nyugodt hang, soha egy békülő szó. Hiába várta. Honnan vette az álmait? Honnan?

Nem merete bevallani. Ez is egy álom volt. Ide már nem jöhet vissza. Itt már mindennek vége.

Allt az ablakmélyedésben.

— Az igazság — mondta magának —, az igazság... azért dolgoztam éjszaka is, mert nem akartam közéjük menni. Noémi... Noémit se akartam.

## 6.

Aznap este is ott ült a kis lámpa mellett. Bámult a levegőbe és Gyurkára gondolt. Harcolnia kell. Fáradságot érzett a tagjaiban, nem volt kedve felállni, könyvért menni; ült az üres asztal előtt. Harcolnia kell, össze kell szednie az erejét. Hiszen már kezdett minden rendbejönni. Nem lehet vége, nem akadhat meg egy ilyen dolgon. Akkor beismerné, hogy minden csak ábránd volt, az egész élete ábránd volt meg álom. Görcsösen ismételtette ugyanazt a mondatot, úgy kapaszkodott bele, mint utolsó mentőkötélbe. Az egész életét értük áldozta. Ertük, értük, értük.

Noémi mosott a fürdőszobában. Szinte maga előtt látta, ahogy a mosdónál áll, egyszerű és szürke az arca. Gábor még tanult a másik szobában, Kati valahol csavargott, Béla már aludt. Noémi bejött a fürdőszobából, megállt az ajtóban. Csönd volt és szakadék. Nézte a felesége arcát; nem is olyan volt, amilyennek várta, egészen más volt. Tulajdonképpen nem is változott húszéves kora óta, csak a szája két oldalán erősödött meg az a két vonás. Végre felállt és odalépett Noémihez. Hogy ismerte valamikor ezt az arcot!

— Feküdj le — mondta Noémi.

Válaszolni akart, de nem tudta, hogy mit válaszoljon. Ilyenkor mindig az óra ketyegését hallotta. „Le kellene feküdnöm.” Fáradt volt. Üresnek tűnt az élete. Közelebb lépett Noémihez.

— Beszélünk kell — mondta.

— Mi van?

— Beszélni akarok... én... — ez belehasított a fülébe: én, én, én. Folyton csak ez a szó. Menekülni akart előle. „Hülység” — gondolta magában. A bútorok nyomultak felé, mindenhonnan, a szoba négy sarkából, mindegyik ugyanazt a szót mondta. Nem szabad megadnia magát. Nem ejtheti ki. Két betű, két hang. Én. Riadtan lépett vissza. A ködön át látta Noémi szemét.

— Féltlek — mondta az asszony. Jött utána. Még egyet hátralé-

pett. Még jött. Megfogta a kezét. Noémi fogta a kezét! Az asztali lámpa csak a fél arcát világította meg. „Pista” — mondta. Csak ennyi halatszott. A ködön át a szeme. „Uristen, ez nem lehet igaz. Átnyúlt értem a szakadékon. Barna haja van; tisztán látom, hogy barna a haja, nem ősz.” Lassan kitisztult minden. Ott állt szemben a feleségével, Noémi fogta a karját. Évek óta nem ölelte meg a feleségét. Riadtan bámult rá ilyen közletről, zavar volt a szemében; az jutott eszébe, az a néhány évvel ezelőtti... Az volt az utolsó. Megpróbálta elmondani, de nem sikerült. Az életét. Noémi nézett rá, nevetett, aztán zavart meg könnyes lett a szeme, újra nevetett, a vonásokra kellett bámulnia az arcán.

És akkor az a borzalmas szó. Nem, erre nem is szabad gondolni. Tátongó úrök a levegőben, sipoló hang tört ki a torkán. Nevetnie kellett volna, de hallgatott. Bent a tüdejében bugyborékkolt a nevetés, de nem mert lélegzetet venni, nem tudta kinyitni a száját.

— Sosem szeretttél.

Akkor volt utoljára. Ott terjengett a hazugság a levegőben. Megfoghatatlan volt és nyúlós, hideg. Nyomasztóan nehezedett a bútorokra, néha egy-egy reccsenés hallatszott. „Sosem szeretttél.” Mindig az igazság a legborzalmasabb. Kékes felhők takarták el a holdat.

Noémi azóta már külön szobában alszik. Ott az ablakkal szemben, a gyerekek között. Nem történt semmi, nem is beszéltek róla. Csak a keze, a keze, ahogy most kinyúlt érte. Át a szakadékon, át a hideg levegőn. „Szólj valamit” — ezt hallotta valahol bent a mellében. „Szólj valamit.” Csönd volt; Gábor a másik szobában tanult. Évek óta nem ölelte át, nem húzta magához; nézte az ajkát: évek óta nem csókolta meg; nézte a kezét: évek óta nem karoltak egymásba. Minden normális lett és hideg. Azt hitte, valaki harmadik is van a szobában.

„Hazudtál”, mondta ez a harmadik.

Magához akarta húzni a feleségét. Csak be ne jöjjenek a gyerekek. Noémi nyújtotta ide a kezét, még mindig fogja — pedig ő menekült előle. Minden meg fog oldódni, minden megoldódhat. Erre az egyre sosem gondolt, hogy ez is egy megoldás: Noémi kinyújtja felé a kezét. Itt állnak a félhomályos szobában, csönd van, a kis lámpa az asztalon, lassan felemeli a kezét, Noémi vállára teszi...

De ahhoz már nem volt elég ereje, hogy közelebb húzza, hogy magához szorítsa; Noémi úgy állt, mint egy szobor. Józanul hideg volt a levegő. Talán a másik szobában nyitva az ablak. Kint már zöld és virágos a tavasz. Közelebb akart hajolni, hogy legalább a lehelletét érezze. Akkor Noémi megszólalt:

— Féltlek.

Nagy üres szakadék volt a levegőben. Nem menekülhetett. Noémi elment, hogy lefeküdjék, ő meg egyedül maradt.

„Hazudtál”, mondta az a harmadik.

De mi az igazság? Hol az igazság? Hazudtál! Könnyű mondani. Szemben a téren a templom. Oda nem menekülhet. Azon már túl van. Hazudtál! Mintha börtönbe lenne zárva. Ordítani akart. Kitépni Gábor kezéből a könyvet és kihajítani az ablakon.

„Sosem szeretttél”, mondta Noémi.

— Szeretlek! — kiabált hisztérikusan utána. Visszhangzott a lakás. Noémi ott állt az ajtóban. Reszketett az ajka.

— Mi történt?

Szeretlek... „Mondd jelenidőben. Mondd, hogy szeretlek” — hallotta valahonnan. — „Mondjad.”

— En... — kezdte —, én... — megcsuklott a hangja. Valami ronda bogár vágódott az ablaküvegnek.

— Nem tudom — nyögte.

## 7

Gyurka megint feljött Pestre, a felesége lent maradt a gyerekekkel.

— Mikor hozod már az unokánkat is? — kérdezte Noémi.

Pillanatnyi bódulat volt csak Gyurka ittléte, minden percben arra kellett gondolnia, hogy visszamegy. Csak egy szombat-vasárnap és hívja a munka. Benn ültek a szobájában, nyitva volt az ablak, sütött a nap, meleg nyáriás idő. Enyhe szél fújt. Gyurka cigarettázott és a karfára könyökölt. Beszélgettek. Valahogy csak kialakult közöttük egy kapcsolat. Talán mintha barátok lennének. Jó ismerősök. Az bódította el, hogy Gyurka szereti. Nyúlt feléje, amikor feltápázkodott a fotelből; ebéd közben ránevetett. „Milyen igénytelen is lettem!” — gondolta. De mégis nyugodtnak, kiegyensúlyozottnak érezte magát, ha Gyurka mellette volt. Szereti. Csak ne utazna el vasárnap este. Néha megzavarta valami, kábultan nézett szét a szobában; nem látott már olyan tisztán, mint azelőtt. Volt valami különös Gyurka viselkedésében. „Mikor hozod már a feleségedet? Mikor hozod már az unokámat?” Mintha nem is lenne felesége. Mintha gyereke se lenne. — De Gyurka csak nevetett. S neki jólesett ez a kicsit különös, kicsit furcsa, cinkos nevetés; bort töltöttek a pohárba és koccintottak.

A búcsúzásnál Gyurka ismét hívta; igaz, hogy csak bizonytalanul és mintha az érződött volna a hangjában, hogy nem gondolja komolyan. Szeretett volna mégis hinni neki.

— Tényleg lemehetnél — mondta Noémi.

Aztán üresen és sötéten bámult rá a szobája. Most gondolt először komolyan arra, hogy meg fog halni. De a halált is értelmetlennek látta. El akart utazni Gyurka után. De erőt vett magán. Harcolnia kell. Nevetséges volt ez az elhatározása. Egész életében nem vágyott küzdelemre, csak most, hogy kimerült volt és fáradt. Harcolnia kell. Nincsenek nagy igényei, egészen kis dolgokkal is beéri; lehetetlen, hogy a többi gyerekei ne legyenek képesek ezt megadni. Kereste az alkalmat a beszélgetésre. Nem tudta, mivel csalogassa őket a szobájába. Mind-egyiknek megvolt a maga dolga. Szerette volna megsürgetni őket. Rosszul érezte magát. Félt, hogy meg fog halni.

Béla benyitott hozzá egyik nap. Kérdezett valamit.

— Ül le — mondta neki.

Béla leült. Csönd volt. Szemben a templomban épp harangoztak.

— Hallgatlak — mondta kissé türelmetlenül Béla.

— Egy percet se tudsz rám áldozni?

— Mit akarsz?

— Beszélni akarok veled.

— Velem?

— Igen.

Erezte, látta a mozdulataiban, hogy menekülni akar. Odament az ajtóhoz.

— Az apád vagyok.

— Azt tudom.

— Hallgass rám — kezdte. — Valamit meg kell beszélünk. Most szánjál rá egy percet.

— Mit akarsz, apa?



— Miért gyüölösz?

— En?

— Te.

— Szent ég, apa. És te mit csinálsz? Mit csináltál egész életedben? Talán szeresselek? Azt várod? Igen? Hát lesheted!

Bámultan állt az ajtónál.

— En... — Nem tudta kimondani. — Én... — Örjítő ez a szó. Nem ejtheti ki még egyszer. Összeszedte minden erejét. A fia ott állt mellette. Ki akart menni s egész az ajtóhoz lépett. Az apa bámult rá. Száras volt a torka. Megfeszültek az izmai.

— Na nyögöd már ki!

— En...

— Te!

— Szeretlek!

Kimondta. Szédült. Odaát a másik szobában már vihogtak a srácok. Kati megint valami házibulit rendez.

— Hazudsz — mondta Béla. — Hazudsz, apa. Egyedül magadat szereted. Mindig is csak magadat szeretted. A munkádban is, mindenben. Rám se néztél. Figyelj rám, észre se vettél. Pénzt azt adtál — ez volt a szereteted? Elnézted a nőimet — ez volt a szereteted? Langyos voltál és lusta — ezt volt a szereteted? Mit vársz te tőlünk?

— Hagyd már abba!

— Idegen vagy!

— Idegen?...

Es kiment. Szépen, mérsékelten betette az ajtót.

Hallani lehetett, hogy új vendég jött.

— Pizsokság, srácok, a Bundi nem hozott semmit! — és egy üvöltés utána.

Akkor kinyitotta az ajtót, kilépett. Azok bambán meredtek rá; valamelyik megjegyzést tetett rá, mert vihogni kezdtek. Kati rögtön felállt, feléje lépett.

— Gáborral mi van? — mondta neki.

Gábor ott állt épp a másik ajtónál. Kati ránézett, Gábor zavarban volt. Ügylátszik, mind hallották az előbbi szóváltást. Gábor oda-jött hozzá, magasabb volt nála és vékony, esetlen kamasz kinézésű.

— Apa... — mondta.

Ő félrelépett az ajtóból, Gábor bement a dolgozószobájába. Ő is utána. Hallgattak. Behúzta az ajtót.

— Apa, én igazán...

Nevetnie kellett ezen a kamaszos pózon.

— Nem... szóval nem akartam velük bulizni.

Bosszantotta ez az ostobaság. Leült a fotelbe, keresztbe tette a lábát. Gábor az ajtónál állt és félszegen nézett rá.

— Apa, akartam valamit... Már úgyis akartam valamit mondani.

Arra kellett gondolnia, hogy az előbb minden kihallatszott. Porig aláza magát ez előtt a taknyos előtt.

— Apa, tudom, hogy Béla...

Odaát szólt a magnó, ropogtak a padlódeszkák; áthallatszott, ahogy koccintanak. Néha hangos szóváltások. „Ezek már nem hallanak meg semmit. Nyugodtan beszélhetünk.”

— Hagyjad Bélát.

— Más akarok lenni, mint ő.

Furcsa, idegen volt a hangja. „Te vagy az utolsó reménységem,

Gábor, te most kezdesz felnőtt lenni. Tudom, hogy más vagy. A handgodban érzem, hogy más vagy. Miért harangoznak ma folyton? Nem bírom ezt a harangszót!”

— El szeretném mondani, apa... valahogy te olyan távol vagy tőlem, de ezt mégis el kell mondanom.

„Mit akarsz? Jó ég, mit akarsz tőlem?”

— Olyan távol vagy, apa.

— Gyere közelebb.

Közelebb jött. „Most folytathatnád: végképp távol vagy. Hiába jöttél közelebb, hiába ülsz ide; végképp távol vagyok. Ez a tökéletes magány. Nincs senki sem. Nincs senki. Mondjad már! Miért nem mondd? Mit akarsz mondani?”

Valamilyükük nekizuhant az ajtónak. „Ezek már részegek.” Kicsit megnyílt az ajtó. Odaát sötét volt, csak a magnó üvöltött. Kati káromkodott és bevágta az ajtót.

— Apa, én nem akartam velük mulatni, csak éppen ott álltam az ajtóban. Elhatároztam, hogy... Nem akartam velük mulatni. Minden deiben hallok a harangszót, itt szemben a téren. Valahogy meg kell értened, apa.

— Mit értek meg? — Már egészen nyers volt a hangja.

— Mikor kicsik voltunk — mondta —, Kati volt a legjobb haverom. Mindenben kioktatott, de haveri alapon. En ezt nem bírom tovább. Te még semmit se tudsz; te nem látod, hogy mi történik. Csak a zuhanásokat hallod, mikor az ajtónak esnek; csak azt látod, hogy sötétben táncolnak. De ez még semmi. Ez semmi se még, apa.

— Mit magyarázol itt nekem?

— Nem megyek a jogra.

— Megőrültél?

— Nem mondtam neked igazat. Nem akarok a jogra menni. Pap leszek.

— Mi?

— Pap — mondta újra.

— Hülye romantikus.

Hideg volt. A fiú nem válaszolt, esetlenül ült a széken. Kis bajusza volt, amit még nem borotvált, szürke, pecsétes zsebkendőt húzott elő. „Egyedül hagytál. Egészen egyedül. Most mit kezdjek veled? — Nem is vagy te még ember. Romantikus, kis romantikus.”

— Miért nem borotválkozol meg? — mondta neki — Borotválkozz meg. — Kizavarta a fürdőszoba felé.

„És ettől vártam én valamit. Pap leszek. Még mit nem.” Közömbösen kibámult a templomra. Zárva volt. Este tíz óra. A fürdőszobából behallatszott a víz csobogása. Atlátszó tiszta víz. Hogy vágyott erre!

Lenyomta a kilincset a másik szoba felé. Vékony fénysáv esett rájuk. Nem volt semmi. Táncoltak. A fiúk ingujjban. A lányok a kardiánt dobták le. Üvöltött a magnó „Ugye te is akarod...” Az egyik srác a nyakába zuhant, részeg volt és pálinka szagú.

— Apuka — mondta és megcsókolta az arcát. — Apuka, úgy szeretlek — és elsírta magát. Aztán lezuhant a földre.

## 8.

Még egy hét kellett, hogy elhatározza magát. Csak azt pakolta össze, ami a legfontosabb; suttyomban, hajnalban szökött el. Vitte a vonat, kint szemer kélt az eső. Az állomáson nem talált senkit. Kihalt volt

minden, eső és sár. Végre megkérdezte valakitől. A harmadik ember útbaigazította. Mutatta a házat.

— De az úr már nincs itt — mondta.

— Nincs?

— Új ember van. A túlsó végén. Ezek elváltak. Csak az asszony van itt meg a gyerek. Az meg fönn dolgozik egy kutatóban.

Nem hitte el. Nézte a házat, két saroknyira volt tőle s arra gondolt, hogy meghal. Hideg szél fújt, az arcába csapta az esőt.

„Nincs erőm, Gyurka. Miért mentél el? Nincs erőm.”

A hangok a fülében: Hazudtál. Sohasem szerettél. — Ők sem szeretik.

„Nincs senki sem — gondolta. — Te voltál az utolsó. Fönn dolgozol egy kutatóban. Hm. Hát ezért nem hoztad a kis demizzsont. Ezért hallgattál az unokámról. Emlékszel még? Mintha nem is lenne feleséged. Ezért. — Sehol senki. Senki, senki.”

Út egy ócska padon. A haját csapzottá verte az eső. Sehol senki. Mintha nem is lenne élet. Aztán jött egy ember. Már messziről látta. Feléje jött. Tudta, hogy megáll, leül mellé. Mit fog neki mondani? Mit mondhat neki? Felelnie kell. Mondhatná, hogy főmérnök volt. Külön kis ünneppel búcsúztatták. De nem mondja. Hazugság lenne. Csak az igazat mondhatja. Soha nem gondolt erre, hogy mit is fog mondani. Egész életében nem gondolt rá. Harcolni akart, de önzésből. Azt akarta. Nem, ezt nem mondhatja. Szerette az íróasztalát. Szerette, ha előre köszöntek. Ezt se mondhatja. Semmit se mondhat! Azt se, hogy szerette őket. Semmit.

Ott ült mellette az öreg.

— En... — kezdte akkor. — Én...

De nem volt több szava. Hosszú, hosszú csönd. Sipolt a vonat.

— Ennyi az egész? — kérdezte az öreg.

Mit mondhatott volna? Üt és kaparta a lábával a földet.

---

## SZENTTAMÁSI NÁNDOR VERSEI

### SZERETEM A TE...

*Szeretem a te csendességedet  
mint harangláb hallgató hangját  
és némák a neménekelt éneket.  
Nyugalmad sem az én világomé*

*csak üldögélek mondataid karján  
körülfognak fehérítő falaid;  
mindenféle hallhatatlant hallván  
jó így: világnyi köröket írnek*

*amiket majd Isten rajzaképpen  
hadonászó emberekkel ékit  
a felrajzó hangya-félelem.*

*Kívántam e csendességet régen  
mint egy már-már majdnem égi  
életet.*

### HIS MASTERS VOICE

*Mibennünk munkál furcsa gépezet  
motollák, ördögfi kereknek  
forognak peregnek*

*kivülről viselünk számos tölcserít  
egy mindig kéreget, a másik  
bőségszarut játszik.*

*Recsegőre megrakott székérrel  
zsákját a garatba szakasztva  
honnan jön a gazda*

*s készenálló hombárjába gyűjtve  
ki lisztünk vígan lapátolná  
hol van az a molnár?*

Ugy tudom, hogy Angliában hozták legelőbb forgalomba a progeszteron-pilulát, amely szájon át bevéve, amíg hatása tart, megakadályozza a nőnél az ovulációt s ezzel elejét veszi a fogamzásnak. De ha tévednék is, arra jól emlékszem, hogy az angol katolikus sajtóban olvastam először róla. Lehetett hat vagy hét eszten-deje ennek. A valóban heves viták azonban ott is csak a múlt év második felében éleződtek ki. Egyes morálteológusok a pilula szedésének megengedhetősége mellett, más morálteológusok ellene foglaltak állást. A kérdés így annyira a közérdeklődés előterébe került, hogy röviddel ezelőtt, május 7-én *Heenan* westminsteri érsek az egész püspöki kar nevében kiadott pásztorlevelében jónak látta figyelmeztetni a híveket a fogamzáselleni szerek használatának ma is érvényben lévő tilalmára.

Az ezt követő visszhangok sorában szerepelt egy beszélgetés is, amelyet a *Guardian* munkatársa folytatott *Bernhard Häring* professzorral. A világszerte tekintélynek örvendő katolikus moralista azonban úgy találta, hogy szavait pontatlanul adták vissza, s éppen ezért az esetleges félreértések kiküszöbölése okából külön cikket tett közzé a *Catholic Herald* május 29-i számában. Érthető, hogy írását az Anglián kívüli katolikus lapok is sietve átvették. En a párizsi *La Croix* francia, és a freiburgi *Der Christliche Sonntag* német fordításában jutottam hozzá. A vitatott kérdések jelen állását illetően ebből nyerhetjük a legszabatosabb tájékoztatást. Annál is inkább, mert Häring altitkára annak a zsinati vegyes bizottságnak, amely „Az egyház és a modern világ” címmel még tárgyalásra váró szkmát kidolgozta, már pedig ennek negyedik fejezete és egy külön függeléke éppen a család és a születésszabályozás problémáival foglalkozik.

\*

A pilulát az angolok „anti-baby pill” néven emlegetik. Häring szerint „nagyon nem szép kifejezés”, mert „barátságtalanul elutasító a gyermek irányában”. A katolikus egyház min-

denesre erélyesen szembeszáll az olyan felfogással, amely a gyermeket a házastársi boldogság akadályának tünteti fel. Ellene van annak is, hogy a gyermekek számát csupán önzésből korlátozzák. Ugyanakkor azonban az egyház határozottan magáévá teszi a felelős apaság-anyaság elvét. Ez az elv azt mondja, hogy a szülőknek annyi gyermeket kell kívánniok, amennyit nemcsak világra hozhatnak, de rendszeren ellátni és nevelni is képesek. Szülők, akikben él ennek a felelősségnek tudata, örömmel és hálással fogadhatnak akár egy tizenkettedik gyermeket is, megeshet azonban, hogy éppen ez a felelősség a család további növelésétől való elállást követeli meg, különösen ha az újabb terhesség súlyosan veszélyeztetné az anya egészségét.

Isten nem szolgáltatta ki a házasságot a vak ösztönnek. Bölcsességet és okosságot is ad nekik, hogy ők maguk ítéljék meg, hány gyermeket kell kívánniok. Nem úgy persze, hogy már házasságuk kezdetén előre megállapítják ezt, hanem akként, hogy az elkövetkező évek során folyamatosan számításba veszik a változó lehetőségeket. Szükségszerű azonban — emeli ki Häring —, hogy a keresztülvitel útjai is megfeleljenek a katolikus tanításnak. Az egyház ismételtelen nagy nyomatokkal elítélte a születésszabályozásnak mindazokat a módszereit, amelyek megrontják a házasság épességét és sértik annak méltóságát. Másfelől tény viszont, hogy a hosszas és teljes megtartóztatás felülmúlja az emberi erőt. „Ha ebben a vonatkozásban túl sokat igénylünk a házásoktól — jelenti ki Häring —, veszélybe dönthetjük magát a házasságot. S a mértéktelen feszültség ilyen állapotból nem is fakad már vágy több gyermek után.”

Egyik lehetséges útként az egyház már többször ajánlotta a csupán időszaki megtartóztatást. „Isten teremtő bölcsessége nyilvánul meg abban, hogy a nőt kevés termékeny nappal ajándékozta meg. Az ember tehát nem jár el önkényesen, ha erre vonatkozó megismeréseit a maga javára fordítja.” Nehézség azonban, hogy egyrészt

sok házastárs „túl ügyetlen” ahhoz, hogy világosan külön tudja választani a természetlen és a termékeny napokat, másrészt pedig, hogy természeti rendellenességek esetében nem lehet biztonságosan ráhagyatkozni az egyébként természetlen napokra.

Probléma merül föl főleg a szülést követő első kilenc hónapban. Ha az anya egészséges és táplálni tudja gyermekét, akkor csodálatos módon maga a természet gondoskodik arról, hogy ez alatt az idő alatt ne történjék ovuláció. De éppen a súlyos esetekben, amikor az anyának nem kifogástalan az egészsége, a természet működése sem zavartalan. Statisztikai vizsgálatok szerint a tuicivilizált országokban a szoptatás csak 70—80 százalékban hozza magával a petefészkek teljes nyugvását, míg 20—30 százalékban a szoptatás ideje alatt is megvan az ovuláció, s ezzel a fogamzás lehetősége. S nagy a számuk azoknak az anyáknak is, akik a legjobb akaratuk ellenére sem képesek szoptatni.

Utál itt Häring *XII. Pius* pápának arra a kevéssel halála előtt mondott beszédére, amelyben már említés történt az új piluláról, s a maga részéről is megállapítja, hogy *XII. Pius*, bár általánosságban elutasította a pilulát, nyitva hagyta alkalmazásának lehetőségét az orvosilag indikált esetekben. A morálteológusok sokat elmélkedtek és írtak utána a kérdésről — folytatja Häring —, igyekeztek azonban tartani magukat a pápa által megvont határokhoz. Úgyiszolván valamennyien egyetértettek abban, hogy a katolikus erkölcs szempontjából meg lehet engedni a progeszteron-pilulák szedését, ha ez a női ciklus rendellenességének megszüntetését célozza, feltéve, hogy ilyen hatás valóban várható tőle, ami már gyakorlati kérdés, amelynek eldöntésére az orvos az illetékes. Szabad-e azonban hasonló okból használni a pilulát a szoptatás időszakában is? E tekintetben ma is megoszlik a morálteológusok véleménye.

Sokan ellene, sokan mellette nyilatkoznak. Utóbbiak azzal érvelnek, hogy az ovulációt megakadályozó pilula ilyenkor az orvosi tudomány olyan segítségét jelenti, amely a természet normális működésének helyreállítására irányul. S vajon — úgy-

mond — az összes más területeken is, ahol orvosi beavatkozással van dolgunk, nem abból az elvből indulunk-e ki, hogy erkölcsi szempontból is jogosult a beavatkozás, ha vele a természet fogyatékososságait pótoljuk vagy ellensúlyozzuk? Nem kétséges — érvelnek tovább —, hogy ezúttal megvan az a szándék is, hogy a házasság részére, akik most nem vállalták a felelősséget egy újabb gyermek világra hozásáért, aggodalomtól mentesen lehetővé tegyék a házassági szeretet teljes kifejezését. Ez azonban semmit sem változtat a dolgon. A cél ugyanis jó, hiszen arról van szó, hogy orvosi eszközökkel segítségük hozza ezt az anyát ahhoz, amit a többi anyának maga Isten teremő bölcsesége ad meg. Itt is érvényes természetesen az a feltétel, hogy az érdekelt házásokban változatlanul meglegyen az elhatározás, hogy további gyermekek is elfogadják, mihelyt elhárultak a gátló nehézségek. Több teológus szerint ezt a emberségesebb megoldást kell rávonatkoztatni azokra az asszonyokra is, akik hibájukon kívül nem tudják maguk táplálni gyermeküket. Végtére az orvosi tudomány itt is a természet fogyatékoságát igazítja helyre.

Kereken hat évi vita után is ezek a kérdések maradtak nyitva — jegyzi meg Häring —, s általában az a nézet uralkodik, hogy mindenki szabadon követheti akár a szigorúbb, akár a tágabb felfogást, úgy, ahogyan azt meggyőződése és lelkiismerete sugallja.

Néhány hónapja azonban más természetű viták indultak. Häring elsősorban *Janssens* louvaini professor, *Reuss* mainzi segédpüspök és *L. Weber* solothurni professor írásait említi, mint amelyek széles körben keltettek figyelmet. Mindhárom határozottan elutasítják a progeszteron-pilulák önkényes használatát. Azt is hangoztatják, hogy semmiféle pilulával sem oldhatók meg a házasságétlenséges nehézségek, mert az önuralomra és áldozatos szeretetre való komoly törekvés nélkül egyáltalán nem képzelhető egészséges házaseslet. Úgy vélik azonban, hogy *XII. Pius* pápa állásfoglalása nem zárta le egyszer s mindenkorra a kérdést, mert az orvostudományi és embertani ismeret-

tek tovább mélyültek azóta. Mint előrebocsátják, nem kívánnak egyebet, csak azt, hogy hallgassák meg őket és vegyék fontolóra gondolataikat. Természetes, hogy végleges döntésre az egyház tanítóhivatala illetékes, amelynek már eleve teljesen alávetik magukat.

Két sarkalatos kérdést tesznek föl. Az egyik: bűnnek kell-e tekinteni s mint ilyet, el kell-e ítélni, ha hívő katolikusok a pilulákat nem csupán a szoptatási időszakban, hanem azon kívül is használják, és pedig kifejezetten abból a célból, hogy lehetővé tegyék a házastársi szeretet teljes megnyilvánulását olyankor is, amikor az adott körülmények között felelősséggel nem vállalhatnak újabb gyermeket? A másik kérdés: vajon ennek az eljárásí módnak bűnös jellegét elégségesen megállapíthatjuk-e a szentírásból, a hagyományból, az egyház tanításából és a ma már rendelkezésünkre álló tudományos tények teológiai értelmezéséből? Feltéve mindenkor, hogy a házások nem elvileg zárkoznak el újabb gyermek elől, hanem a jövőben is készek magukat az élet szolgálatába állítani, mielőtt ezt felelősséggel megtehetik.

Több katolikus moralista ellenzi a teológiai gondolkodásnak ezt az új irányzatát — rögzíti meg Häring —, többen viszont amellett emeltek szót a legutóbbi hetekben, hogy okosan és alaposan fontolják meg a hivatalos egyház részéről is a kérdést, mielőtt elvetnék a pilulák ilyen jellegű alkalmazását. Ne nehezsítsük meg — úgymond — halálos bűn fenyegetésével a házások amúgyis súlyos terhét, mielőtt teljesen meg nem bizonyosodtunk, hogy valóban úgy beszélünk erről a kérdéstről, ahogyan beszélünk Isten akarja. Vannak olyanok is, akik csupán amiatt aggódnak, hogy ez az új irányzat szabadjára engedné az erkölcsi lazaságot, főleg mert sok házastársnak már ma is laza e téren a lelkiismerete. Mások arra hivatkoznak, hogy a katolikus hívők között sokakból hiányzik a kellő felkészültség is arra, hogy helyesen bírálják el azokat a feltételeket, amelyekhez a teológusok a pilula használhatását kötik.

„Ebben a pillanatban még senki sem gondolhat az újonnan felmerült

kérdések végleges megválaszolására — zárja fejtegetéseit Häring. Az is szükséges ehhez, hogy az orvosi tudomány világosabban mondja meg: a) bizonyos-e, hogy a pilula nem veszélyezteteti az egészséget? b) bizonyos-e továbbá, hogy nem eredményez közvetlen sterilizálást? Neves nőgyógyászok határozottan állították már, hogy a pilula nem sterilizáló szer, mások azonban ingadoznak ebben a pontban. Nézetem szerint ma még túl korai lenne, ha a jelen vitából egyesek azt a következtetést vonnák le, hogy a pilula a születésszabályozásnak pozitívan elfogadható módszere, amely nem vet föl erkölcsi szempontból problémákat vagy nehézségeket. Túrelmesen meg kell várnunk a további vizsgálódásokat, hogy a szükséges adatok birtokában mérlegre tephessük a mellette és ellene szóló érveket. S magától értetődik, hogy a katolikus teológusnak és hívőnek akkor is alá kell vetnie magát az egyházi tanítóhivatalnak, ha ez olyan irányban szólal meg, amelyet ő maga nem kívánt volna.”

\*

XII. Pius pápa beszéde, amelyről napjainkban annyi szó esik, 1958. szeptember 12-én a nemzetközi hematológiai kongresszus tagjainak fogadásakor hangzott el. A pilulára vonatkozó részét annak a szövegnek alapján iktatom ide, amely a *Documentation Catholique* 1287-es jelzésű kiadványában jelent meg:

„Szabad-e az ovulációt megakadályozni pilulák útján, amelyeket a méh és a szervezet túlzott reakcióinak elcsusztereként használnak, jöllehet ez az orvosság azzal, hogy megakadályozza az ovulációt, lehetlenné teszi a megtermékenyülést? Megengedetten élhet-e vele az a férjes nő, aki az ilyen időleges meddőség ellenére is házassági kapcsolatba kíván lépni férjével? A válasz a személy szándékától függ. Ha a nő nem azért folyamodik ehhez a szerhez, hogy megakadályozza a fogamzást, hanem engedélyt az orvos javallatára szedi, mint szükséges orvosságot, a méh vagy a szervezet betegsége miatt, akkor közvetett meddőséget idéz elő, ami megengedett marad a kettős hatású beavatkozásra vonatkozó általános elv értelmében. De

közvetlen, s éppen ezért tilalmazott sterilizálás esete forog fenn, mikor abból a célból állítják le az ovulációt, hogy megóvják a méhet és a szervezetet a terhességtől, amelynek következményeit nem tudná elviselni. Egyes moralisták azt állítják, hogy megengedhető orvosságot szedni ebből a célból, de tévesen állítják. Ugyanígy el kell utasítani több orvos és moralista véleményét, akik megengedik a pilula használatát, amikor az orvosi indikáció nem kívánatosnak mond egy túl közeli fogamzást, vagy más hasonló esetekben, amelyeket nem sorolunk föl. Mindezekben az esetekben a gyógyszer alkalmazása az ovuláció megakadályozása útján a fogamzás megakadályozását célozza, vagyis közvetlen sterilizálást művel.

Igazolásul idézik olykor az erkölcs-tan egyik önmagában helyes, de ezúttal rosszul értelmezett elvét: *Licet corrigere defectus naturae*. Minthogy ugyanis a gyakorlatban az ésszerű valószerűség is elegendő ahhoz, hogy alkalmazhassuk az elvet, azt állítják, hogy itt egy természeti fogyatékos-ság korr'gálásáról van szó. Ha ez az elv abszolút érvényességgel bírna, akkor az eugenika habozás nélkül használhatná a vegyszeres módszert az átörökíthető terheltség továbbadásának meggátolására. Amde látunk még, hogy mi módon korr'gálják a természeti fogyatékos-ságot. S ügyel-nünk kell arra, hogy semmiképp se érje sérelem az erkölcs-tan más el-veit."

XII. Pius pápának erre az állásfoglalására immár másodszor tért ki VI. Pál pápa most június 25-én a névnapi üdvözlésére összegyűlt bíborosok előtt, megismételve nagyjában május 23-i beszédének idevágó szavait.

„Rendkívül súlyos probléma ez — jelentette ki a Szentatya —, mert az emberi élet forrását érinti, a férfi és a nő kapcsolatának legbensőbb érzel-meibe és érdekeibe nyúl. Végtelenül bonyolult és kényes kérdés. Az egy-ház megérti ennek sokféle oldalát, azaz a sokféle felelősséget, amelyek között legfontosabb a házastársaké, az ő szabadságuké, lelkiismeretüké, szeretetüké és kötelességüké. Az egy-háznak azonban szintén megvan a maga felelősége: neki kell magya-rázni, tanítani, képviselni és ép-

ségben tartania Isten törvényét. Az egyház feladata lesz, hogy azoknak a tudományos, társadalmi és lélektani igazságoknak fényénél, amelyekre vonatkozóan a legutóbbi időben igen be-ható kutatások és adatgyűjtések foly-tak, megvilágítsa és kifejtse Istennek ezt a törvényét. Szükséges lesz, hogy figyelmesen szemügyre vegyjük a kér-désnek mind elméleti, mind gyakor-latí alulalásait. És pontosan ezt cse-lekshi az egyház.

A kérdés vizsgálat alatt áll. A le-hető legszélesebb körű és legmé-lyebbre hatoló vizsgálat alatt, mint ahogy meg is kívánja az anyag sú-lyossága. Reméljük, hogy számos tu-dóssal együttműködve hamarosan be-fejezzük tanulmányozását. Ezt követő-leg, mihelyt lehetséges, közzétesszük az eredményeket abban a formában, amelyet a taglalt tárgyhoz és az el-érendő célhoz mérten a legmegfele-lőbbnek ítélnék. Öszintén megmondjuk azonban, mind ez ideig nincs ele-gendő okunk arra, hogy túlhaladott-nak tartsuk és következésképpen ha-tályon kívül helyezzük azokat a nor-mákat, amelyeket XII. Pius pápa fo-galmazott meg ebben a tárgyban. Eze-ket a normákat továbbra is érvénye-seknek kell tekinteni, ha csak mi ma-gunk nem fogjuk lelkiismereti kötele-ségünknek érezni, hogy módosítsuk azokat. Az ennyire súlyos kérdésekben az a kívánatos, hogy a katolikusok egyetlen törvényt kövcsenek, azt a törvényt, amelyet az egyház egész te-kintélyével javasol, miért is helyesnek látszik azt ajánlani, hogy egyelőre senki se arrogálja magának a jogot olyan megnyilatkozásokra, amelyek ellentétben vannak az érvényben levő szabályokkal."

\*

VI. Pál pápának most idézett beszé-déből kétségtelenül kitűnik, hogy a problémát ő sem látja megoldottnak. Azt is megmondja a Szentatya, és pe-dig világosabban, mint eddig volt szo-kásban, hogy Isten törvénye nem va-lami teljesen megfejtett könyv, amely-nek elegendő csupán felűtni a lapjait, s nem is lesz soha ez. A tudomány haladása és a gondolkodás fejlődése mindig újabb távlatokat fog nyitni, s ezekre kell az egyháznak rávélténi Krisztus változhatatlan tanításait. Eb-

ből következik, hogy nem ritkán a legjobb teológusok is tévedésben lehetnek, amikor az örök igazságot egy olyan megfogalmazással azonosítják, amely az emberi gondolkodás előbbi, időleges stádiumának felelt meg. *Bea* bíboros nyíltan elismerte az ilyen konfúzió lehetőségét, amikor 1962-ben ezeket mondta: „Teológiai állításaink közül, amelyeken keresztül egy végleges és változhatatlan tan fejeződik ki, nem egy azokban a történeti körülményekben leli magyarázatát, amelyek között megfogalmazták őket. Ezek olykor a tannak csupán egyik oldalát ragadják meg ahelyett, hogy a feltárára való igazság bőségét és mélységét érzékeltetnék.”

Most maga a pápa jelentette ki, hogy az eddig utasításba adott normák revízió alá kerülhetnek. A felülvizsgálatnak kell kiderítenie, van-e valami egyik vagy másik normában, amit csupán a történeti körülményeknek tulajdoníthatunk. Mellesleg mondván persze, az esetleges új normákat is ugyanígy kikezdeheti később a tudomány és a gondolkodás, nem utolsó sorban pedig a szocializálódás növekvő dinamizmusa.

\*

A szóbanforgó kérdés semmiképp sem egyszerű. Erre mutat rá *Dom Benet Innes* bencés apát az *Universe* ez évi április 24-i számában. Erkölcsei szempontból a legnagyobb nehézséget az a körülmény jelenti, hogy rendkívül finom a választóvonal a pilula megengedett és meg nem engedett használata között. Megengedett, ha rendessé kívánjuk tenni vele az ovulációt, amely rendetlenné vált. A szervezet zavaráról van itt szó, aminek orvoslására méltán törekedhetünk. Másfelől azonban *XII. Pius* mondta, erkölcsileg teljesen elítélendő, ha azért állítják le az ovulációt, hogy elejét vegyék a fogamzásnak. Tény viszont, hogy amennyiben a házások a természetes „biztonságos periódushoz” kívánnak folyamodni, nem könnyű meghatározni, hogy mikor kezdődik és végződik ez a periódus. Ezzel szemben a pilula értelmes használata tökéletes bizonyosságot nyújthat. Kérdés tehát, hogy az utóbbi esetben a fogamzást védjük-e ki, avagy a „biztonságos periódus” biztonságát növel-

jük? „Szerintem ez itt a sarkalatos pont — jelenti ki *Innes* —, ezt kell tehát alaposan megvitatniok mind a teológusoknak, mind az orvostudósoknak.”

A jezsuita *Roberts*, volt bombay-i érsek, aki a zsinaton a johannista szárny egyik erősségének mutatkozott, az *Universe* ugyanezen számában akként nyilatkozott, hogy ő a fogamzás megelőzése ellen felhozott etikai érveket általában sem érzi meggyőzőnek. Ha nem volna katolikus — jelentette ki *Roberts* —, készséggel magáévá tenné a *Lambeth*-konferenciának azt az álláspontját, hogy „van-nak esetek, amikor a lelkiismeretes mérlegelés feljogosítja a feleket a fogamzás meggátolásának gyakorlására”. (A *Lambeth*-konferencia tudvalevően a világ összes anglikán püspökeinek összejövetele a canterbury-i *Lambeth*-palotában.) Mert hogy miként lehetne megdönteni ezt a nézetet egyedül az ész nevében — folytatja *Roberts* —, egyáltalán nem világos előtte. Egyéni tisztesség és igazságszeretet követeli tőle, hogy megvallja ezt a nyilvánosság előtt is. „Következésképpen rá kell hagytatkoznom az egyház tekintélyére” — teszi hozzá *Roberts*. Kérdésnek tartja azonban, vajon a katolikus egyház visszavonhatatlanul ítéltette-e el azokat, akik úgy gondolják, hogy a társadalom java a születésellenőrzés valami más formáját kívánja meg, mint a megtartóztatást és a „biztonságos időszakok” kiválasztását. Minthogy pedig ő szerinte egyedül a tekintély esik itt latba, joggal merül fel a kérdés, vajon nem kerülhet-e a fogamzás megelőzésének ügye is olyasféle revízió alá, amilyen az uszora esetében is történt? A mai katolikus álláspont, ami a pénznek kamatra való kiadását illeti, teljességgel különbözik a négyszáz évvel ezelőtől. Mellesleg megjegyezve pedig jól tudjuk azt is, hogy mindaz, amit akkoriban a teológusok a pénzről tanítottak, már akkor sem ment át a valóságba. „S ugyanez ismétlődhet meg ennek a természettörvénynek esetében is” — véli az érsek.

\*

*Gordon Albion*, a neves angol morálteológus, akinek írásait hetenként közli az *Universe*, a múlt év október



25-i cikkében főleg demográfiai érveket vonultatott fel a progesteron-pilulák használhatása mellett. A föld népessége — úgymond —, amely ma már jóval föltötte jár a 3 milliárdnak, negyven év alatt meg fog kétszereződni, ha nem csökken a jelenlegi születési kvóta. Elmélkedésre készítő mozzanat, ha meggondoljuk, hogy a mostani 3 milliárd eléréséhez mintegy 800 000 élve volt szüksége az emberiségnek. Hát még ha azt is figyelembe vesszük, hogy ennek a mai 3 milliárd embernek is több mint fele, közel kétharmada elégtelenül táplálkozik, vagy éppenséggel éheznek. Ha tehát az élelmiszer termelés a hősi erőfeszítések ellenére sem tud lépést tartani a fogyasztók szaporodásával, mint ahogy ez matematikai bizonyossággal állítható, akkor csupán két megoldás képzelhető. Az egyik a nukleáris háború, amely kimondhatatlan borzalmak között elsöpri az emberi nem túlnyomó hányadát s legfeljebb egy ember-alatti típus magvát hagyja meg, amelynek mindent előlról kell kezdenie. A másik megoldás a születések olyan ellenőrzése és céltudatos irányítása, amely egyensúlyba hozza a föld népességét a föld termőképességével.

Albion hangsúlyozza, hogy nem abban az értelemben beszél ő „születésszabályozásról”, amelyben ezt a szót általánosan használják, vagyis nem a fogamzás megakadályozásáról mesterséges eszközökkel. Ezeket ma már nagyon sokan aggálytalanul veszik igénybe, kiváltképpen olyanok, akiknek világnézeti felfogása nem ellenzi azt. Nem szólva itt most azokról, akik házasságon kívül érthető okból élnek velük, szép számmal vannak házások is, akik szeretnének ugyan gyermeket vagy még több gyermeket, de olyanok a körülményeik, hogy felelősségüket átérezve gondolni sem mernek rá. A katolikus hívő nem helyeselheti ugyan az eszközöket, amelyekhez általában folyamodnak, az imént említett indító ok azonban az ő szemében is kell, hogy dicséretes legyen, nevezetesen: az apaság-anya-ság felelősségteljes volta.

Van bizonyos felcőtlenség azokban — állapítja meg Albion —, akik hánynyedden hajtogatják, hogy minden házaspárnak annyi gyermeket kell elfogad-

nia, amennyit Isten ad neki, s hagyatkozzék az isteni gondviselésre. Nem ez az egyház tanítása. A katolikusoknak is köteleességük, hogy felelősségük tudatában levő szülők legyenek, akik azzal is tisztában vannak, hogy Isten azokat segíti, akik maguk is segítenek magukon. A család létszámának „tervezése” teljesen jogos és igazolható, sőt ajánlatos is — írja Albion —, föltéve természetesen, hogy helyesek az indítók és a használt eszközök is összhangban vannak az erkölcsi törvénnyel. Ha azonban elejtjük a születésszabályozás mesterséges eszközeit, mi marad akkor? Egyedül az önellenőrzés gyakorlása, amely a nemi vágyak tekintetében ugyanúgy szükséges, mint a többi vágyakéban. Ámde nem kétséges. — fűzi hozzá mindjárt Albion —, hogy akkor sem a teljes megtartóztatás, amely szemben áll a házasság hármasság céljával, és csak azokban a szélső esetekben engedhető meg, amikor a házások az együttesen tett tisztasági fogadalom jegyében élnek.

Katolikus részről mind ez ideig a „fogamzás-mentes”, avagy „biztonságos időszakot” szokták ajánlani, a tapasztalat azonban nem egyszer rácafolta már ezekre a hangzatos jelzőkre. Újabban viszont az orvosi kutatás azt ígéri, hogy a progesteron segítségével teljesen meg tudja szüntetni a bizonytalanságot. Ha azonban ezt is titálmazzák, akkor van-e egyáltalán módja a család tervezésének, amit pedig szükségesnek és helyesnek kell elismernünk? Nyilvánvaló, hogy nincsen mindaddig, amíg a moralisták azon az állásponton vannak, hogy a terhesség megelőzését célzó bármiféle beavatkozás sérti a természetörvényt. De vajon ez a törvény valóban változhatatlan-e? — kérdi Albion. Vajon a demográfiai „robbanás”, amely felé az emberiség rohan, mikor is a túlnépésedés következtében elpusztítja önmagát, nem veti-e föl óhatatlanul a természetörvény egy másik parancsát, az önfenntartását, amely ütközik az előbbivel? Rendkívül súlyos probléma ez, amely alaposan átgondolt megoldást kíván.

Eddig a cikk, amely miatt Albiont parázs támadások érték. Ellenfelei a vitában kivétel nélkül azzal érveltek, hogy a föld termőképességét a tudomány és technika ma még nem is sejt-

tett fokra emelheti. Albion három héttel utána egy újabb írásában csupán az első cikk záró kérdésére tért vissza. Amikor ezt feltette — úgy mond —, egyik „vezető gondolkodónk” következő megállapítása lebegett előtte: „A nemi erkölcs terén nem lehet rossznak minősíteni egy cselekedetet csupán azért, mert megüti a nemi képesség természetes célját; rossznak minősül mindenestre, ha az ember természetét hamisítja meg.” Már most meghamisítja-e ezt a természetet a pilula? Nem használható-e vajon, amikor éppen az a célja, hogy előmozdítsa, nem pedig az, hogy megüti a házasság elsődleges célját, amely gyermekek felelőségteljes világrahozása és illő felnevelése? Ami végül a népesedés kérdését illeti, azt sem lehet megoldani egyszerűen azzal, hogy elegendő táplálékot fogunk találni — fejezi be Albion. „Igen súlyos szociális és morális problémák merülnek föl itt, sürgető pasztorális problémák is az egyház számára, komolyabbak minden egyébnél, amivel a zsinatnak szembe kell néznie.”

\*

A párizsi katolikus egyetem néhai kiváló szociológia-professzora, *Paul Bureau*, akinek előadásaira és irányítására ma is csak elismeréssel és hállával gondolok vissza, 1922-ben *Az erkölcsök fegyelmetlensége* címmel könyvet tett közzé, amelyben szükségességnek mondta, hogy a szülői felelőség korlátot szabjon a gyermekek számára. Katolikus szerző tollából ez volt tudtommal az első ilyen természetű állásfoglalás. Zajlott is vihar körülötte, ami miatt azonban támadták — mint magának *Haringnek* fej-

tegetéseiből is kitűnhetett —, azt ma már katolikus oldalon is általánosan elfogadják. Könyvének 422—423. lapjain ezeket írja:

„Furcsa dolog, hogy napjaink moralistái ki akarják kerülni ezt a problémát, sőt mintha el is veszítették volna képességüket arra, hogy bátran megragadják a zavaró valóságokat: mondhatni, elefántcsont-toronyba húzódtak vissza, nehogy a nyomasztó kérdés, a ‚famosissima quaestio’ megkavarja optimista következtetéseik kényelmes menetét. A katolikus írók óriási többsége beéri az emlékeztetéssel arra, hogy ‚bizni kell a Gondviselésben’; hogy ‚Isten megáldja a népes családokat’; hogy ‚a legkisebb madárnak is megadja a táplálékát, hogy Salamon minden dicsőségében sem olyan jól öltözött, mint a mezők lilioma’, és hogy egyébként ‚oly szép a gyermek, édes mosolyával’. S ez minden. Kevés bizony — vélhetjük —, s ez a kevés annál lehangolóbb, mert ugyanezeknek a moralistáknak, amikor a tisztaságot és a korai házasságot ajánlják a fiataloknak, nem lenne szabad látatlamba venniük a házasságok termékenységének azt a jelentős növekedését, amit ajánlásaik megvalósítása vonna magával.”

Ami a progesteron-pilulát illeti, ma élő egyik legnevesebb katolikus szociológusunk, a jezsuita *Joseph Brockmüller* sem marad el őszinteségben Paul Bureau mögött. Világos persze, hogy akár így, akár úgy határoz majd az egyházi tanítóhivatal, azt mi, hívó katolikusok, engedelmes tisztelettel vesszük tudomásul. Akkor is áll azonban *Stuart Mill* tétele: „Annak, hogy orvosolhassuk a bajokat, amelyekben a társadalom szenved, elemi föltétele, hogy nyíltan beszéljünk róluk.”

*Ne a saját gondolatainkat próbáljuk beleolvasni a történelembe, hanem Isten gondolatait akarjuk kiolvasni abból.*

HUNYA DÁNIEL GONDOLATAIBÓL

# A KIS ÚT

*Minap autóbusszon utaztam és le akarván szállni a kijáratához igyekeztem. Kértem az egyik utast, aki előlta a kijáratot, hogy engedjen leszállni. Ő azonban továbbra is akadályozta a leszállást, sőt sürgetésemre modortalannul nekem támadt. Mondhatom, erős önfegyelmézésembe került, hogy ki ne jöjjenek sodromból. Különösen mert láttam, hogy az illető előzőleg kalapot emelt a templom előtt...*

Valóban mindannyiunkat érintő problémát vet fel a kérdés. Udvariassággal nemcsak autóbusszon, utazáskor találkozunk, hanem otthon is, utcán is, üzletben és hivatalban, jártunkban-keltünkben. Sajnos, meglehetősen általános jelenség ez nemcsak nálunk, hanem mindazokban az országokban, ahol az ipari civilizáció a zaklatott életű nagyvárosokba tömöríti a lakosságot. Annál szükségesebb lenne, hogy mi, hívő emberek, már hitünk-ből folyóan is, a lehető legnagyobb előzékenységgel tanúsítsuk köznevezetünk és embertársaink iránt. Így parancsolja a szeretet, s mellesleg mondván, az ilyen, látszólag kis dolgokban mutatott vonzó magatartásunk is fontos szerepet vihet hitünk védelmében.

Mindenesetre tartsuk szem előtt, hogy mi az igazi udvariasság. Nem udvariasság például bizonyos betanult, mosolygó arckifejezés, vagy széles gesztusú kézmozdulat, mely meghajlás, vagy állandó szolgai hajlongás. Sőt egyenesen ellenszenves, ha valaki az udvariasságot émelvítő érzésmegnyilvánulásokkal, hízelgő köznevezetmákkal akarja gyakorolni, amelyekből kiérzik az őszinteség hiánya. Szemérmetlen dicséretetek pedig, melyekkel sokan udvariaskodni próbálnak, egyenesen undort keltenek minden egyenes jellemű emberben. Mindez nem udvariasság, legfeljebb annak külső máza, hamis ruhája.

Az udvariasság lényege az, hogy őszinte, keresetlen és spontán megnyilvánulása legyen az ember belső lelki érzületének, erényességének, és pedig főképpen három társadalmi erénynek: a helyesen értelmezett alázatosságnak, az önfegyelmező önmegtagadásnak és az áldozatkész szeretetnek.

Az, aki udvarias, nem nézi gőgösen embertársát, még akkor sem, ha magát különbnek tarthatja nála. Ellenkezőleg, bizonyos szerénységgel viselkedik iránta, sőt minél magasabban áll

tekintély, életszínvonal és tehetség dolgában, annál tudatosabban fékezi meg fölényességre hajló természetét. Párosulnia kell ezzel azután az önfegyelmézés, az erős önmegtagadás szellemének is, amely az önzés, az önszeretet legyőzésében áll, s az embertársak irányában áldozatkészségre sarkal. Az udvariasság legmélyebb gyökere azonban a szeretet, amely nem émelvítő érzelmekben, mézes-mázás szavakban, jelzőkben nyilvánul meg, hanem a minden emberi személy nagyrabecsüléséből fakadó jóakarásban, olyan jóakarásban, amely nemcsak érzelmi, lelki hangulatot sugall, hanem ha kell tettekben, segítsében, részvétben, meléállásban is megnyilvánul.

Alázatosság, önmegtagadás és szeretet: ez a három erény tehát az udvariasság alapja, forrása, belső tartalma. Ezek nélkül igazi és őszinte udvariasság nincs és nem is lehet. Nem azonos ez a három erény az udvariassággal, de ezek adják az udvariasság belső tartalmát és értékét, ugyanakkor, amikor színt, szépséget és kedvességet kölcsönöznek neki. Az udvariasság megmarad mindig külső ruhának, ami azt jelenti, hogy az ember magatartásának külső, társadalmi megnyilvánulása. Am mégsem üres, tartalmatlan külsőség, amelyet valaki színészkedve megjátszhat. Csak ha valóban tükröződik benne a három erény, csak akkor talál visszhangra és ébreszt rokonzenvet azokban, akikkel érintkezünk.

Innen van az, hogy az udvariasságot a lelki élet mesterei oly nagyra értékelik. Különböző szerzők egy francia könyvben a szerénység leányának (fille de la modestie), az alázatosság és szeretet illatának (le parfum de l'humilité et de la charité), az emberiség virágának (la fleur de l'humanité) nevezik.

Abból azonban, hogy az udvariasság a mi keresztény szemléletünkben benső mivolta szerint három erényen

alapul, nagy tévedés lenne arra gondolni, hogy némelyek talán azért udvariatlanok, mert nem vallásosak. Mi csak azt mondjuk, hogy a keresztny hívőnek, ha hite előírásainak megfelelően átéli és gyakorolja ezeket az erényeket, akkor szükségszerűen el kell érkeznie a föltétlen udvariassághoz is. Távol áll föltűnk minden olyan nézet is, mintha az udvariasság jelenlegi megfogalmazása a vallásosság aláhanyatlásából következne. Az igazság ugyanis az, hogy az udvariasság a természetes erkölcsi rendnek is követelménye, hozzátartozik a humánumhoz, egyik föltétele a kulturált társadalmi életnek. Hévvvel szorgalmazták is napjainkban világnézetű különbség nélkül. A keresztny vallásról, amely az embert a természetfeletti, a kegyelmi rend világába emeli, köztudott, hogy nem tagadja meg a természetes erkölcsi világot, hanem azt megszentel-

ni s még nagyobb tökéletességre emelni igyekezik.

Visszatérve tehát a levélre, amelyből kiindultunk, nekünk is az a nézetünk, hogy van valami visszásság abban, ha valaki kifelé is megvallja hívő katolikus voltát s ugyanakkor udvariatlanul viselkedik. Itélkezni azonban legalább mi ne ítélkezzünk róla, hiszen nem tudhatjuk, mennyi küzdelmet vívhatott már rossz modora, vagy heves temperamentuma ellen. Az udvariassággal is úgy vagyunk, mint a mögötte dolgozó erényekkel: csak az ismételt és kitartó gyakorlat által fejleszthetjük ki magunkban. Bizonyos azonban, hogy minél mélyebben éljük vallásos életünket, annál inkább számíthatunk arra a természetfölötti segítségre is, amely könnyűvé, szinte természetessé teszi számunkra az igazi őszinte udvariasságot.

*Erdey Ferenc*

## N A P L Ó

TIZENÖTÉVES ALKOTMÁNYUNK. 1949: XX. t. c. Ez a ridegnek látszó pár arab és latin szám és a hozzájuk csatlakozó két betű életet jelent. Több mint tízmillió magyar állampolgár életét. Úgy, amint e számok és betűk mögött rejlő alaptörvényünk bevezető szavai is mondják: „Küzdelem és országépítő munka már megvalósult eredményeit, országunk gazdasági és társadalmi szerkezetében végbement alapvető változásokat fejezi ki és a további fejlődés útját jelöli meg a Magyar Népköztársaság Alkotmánya.”

Augusztus 20. alkotmányunk születésnapja. 1949 a születési éve. 15 esztendő pedig életkora. Egyidős új alapokon fejlődő társadalmi életünkkel. Helyesebben alkotmányunk maga e 15 éves magyar társadalmi élet alapja. Jogi könyvek azt mondják, hogy az alkotmány az állam alaptörvénye. Latin neve: konstitúció is arra utal, hogy egybefog, összetart, meghatároz. Jogokat, jogszokásokat, életszabályokat, viszonyokat, kötelességeket. A közösséget, az egyeseket, egyeseket e közösségekben és egymásközi viszonyában és a közösséget az egyesekhez való kapcsolatában. Amint alkotmányunk fejezetcímei is bizonyosságot adnak erről: 71 paragrafusban a Magyar Népköztársaság létéről, társadalmi rendjéről, az államhatalom legfelsőbb szerveiről, az államigazgatás legfelsőbb szervéről, az államhatalom helyi szerveiről, a bírói szervezetről, az ügyészségről, az állampolgárok jogairól és kötelességeiről, a választások alapelveiről és a Magyar Népköztársaság címeréről, zászlajáról és fővárosáról szóló tíz fejezet előzi meg a zárórendelkezéseket tartalmazó tizenegyediket.

Ez az alkotmány a magyar államélet fejlődésének egyik állomása. Nem végállomás, de társadalmi létünk elveinek nem is az első formába öntése. Szent István alkotmánya nem írásba foglalt alkotmánytörvény volt, hanem az életet igazgató rendelkezések, határozatok és jogszokások sorozata, amely az ügyek intézését befolyásolta. Történelmi alkotmány, amelynek szemeit 1514-ben Werbőczy Tipartituma kapcsolta rendszerbe az uralkodó osztály érdekeinek hathatós védelmére. Elég a Werbőczy-féle alkotmánygyűjtemény egyetlen szakaszát idéznünk, hogy világosan lássuk területét és tendenciáit: „Minden báró úr, mágnás és nemes a maga munkája, szolgálata és érdemei

által bármiképpen szerzett vagy nyert (kiemelés tőlem B. M.) összes dolgok, fekvő jószágok és birtokjogok felett az atyával vagy testvéreivel történt osztály előtt mindig szabadon rendelkezhet.”

Az 1848/49-i szabadságharc megteremtette pár hónapra a polgári alkotmányosság alaptörvényeit, amelyek aztán majdnem húsz éves Csapkerózsika-álomból erőben meggyengülve ébredtek új életre 1867-ben. Épp úgy, mint az 1919-ben hozott tanácsköztársasági alaptörvény, amely 25 évig került a király nélküli királyság, a szentkoronára hivatkozó koronátlan államvezetés jogszabályai által vetett jogárnyékba. „A felszabadulást követően megindult demokratikus fejlődés eredményeképp született meg a szocializmus építésének útját járó magyar népi demokrácia alaptörvénye: a Magyar Népköztársaság Alkotmánya.”

Az eddigi útra tekintve valóban „alapvető változásokat” fejez ki mostani alkotmányunk, küzdelmek és fejlődés eredményeit. Mint Prohászka püspök már 1897-ben írja: „A törzsszervezet emberei harcoltak Szent István rendi alkotmánya ellen. A rendek tusakodtak a demokrácia ellen és a modern (Polgári B. M.) demokrácia nyárspolgári része szintén prűszköl minden szociális alakulás ellen. Csakhogy sem az idő kerekét, sem a fejlődés menetét megakasztani nem lehet, az 1000-ik évben éppoly kevésbé, mint 1790-ben, 1848-ban sem.” A jogfejlődésnek ez a majdnem 70 éve megfogalmazott prohászkaí leírása arra is utal, ami alkotmányunk idézett bevezető szövegében is helyet foglal: a további alkotmányfejlődés útjára. S elég csak az idő méhében fejlődő magyar szocialista népköztársaság leendő magasbrendű alkotmányára gondolni, hogy a jelenlegit el tudjuk helyezni gazdasági, társadalmi és politikai rendünk jogszabállyal kifejezhető előrehaladásának útjelzőjeként.

Az államélet alaptörvényét szemlélve adjunk arra a kérdésre is választ, hogy ennek az alkotmánynak és az általa vezetett államéletnek irányban maradását, érvényesülését mi biztosítja?

Jogi intézmények között szerepelnek alkotmánybiztosítékok néven ismert úgynevezett garanciális elvek és törvények. Szocialista jogrendszerünk ilyeneknek jelöli meg „1. a törvény elsődlegességét minden más jogszabály előtt és kötelező voltát minden állampolgárra és állami szerve (törvényesség!), 2. a törvényhozó testület népképviselői választott jellegét, 3. a választások demokratizmusát, a választók jogát, hogy választott képviselőiket visszahívhatják, 4. a választott népképviselői szerv hatáskörének csorbíthatatlanságát, 5. az alkotmány módosításához előírt szigorúbb formákat, például minősített többséget, 6. bírói függetlenségét.”

Mindezekben a magas csmeiséget és társadalmi emelkedettséget jelző garanciális elveken felül a legfőbb alkotmánybiztosíték az az erkölcsi magatartás, amely az ország minden polgárában, vezetőjében és a vezetőinek joghatóságát adó népében érvényesül a szabadság és a felelősségtudat egyensúlyának érvényesítésével. Az alkotmány 3. §-a szögezi le, hogy államunk védi a magyar dolgozó nép szabadságát és hatalmát. Szabadság és hatalom a nép kezében elsősorban erkölcsi erő az osztályelvnyomás, a személyi uralom, a „hivatalok packázása”, a törvénytelenség ellen. Az értelmi és fizikai készségek elismerése, a jogok érvényesülése, a képességek eredményt termő hatása, a mindenki számára fejlődést, előrehaladást, jobb életkörülményeket biztosító közösségi élet érdekében. A Galatákhoz írt apostoli levél riadója visszhangzik az alkotmányunk szabadságelvében is: „Ragaszkodjatok a szabadsághoz! A szabadságra Krisztus vezetett minket. Álljatok tehát szilárdan és ne hagyjátok magatokat újra a szolgaság igájába hajtani” (Galat. 5, 1). S hogy népünk akar és tud élni szabadságával és jogaival, a legutóbbi parlamenti tárgyalás első felszólalójának sikere is bizonyítja, akinek elfogadott javaslata a postatörvény megfogalmazásában ezt a miniszteriális szervvel szemben is érvényesülő jogot emelte ki és alkalmazta.

De a szabadság erkölcsi ereje és érvényesülése önmagában még nem garancia az alkotmányos élet biztosítására. A szabadságtudattal együtt kell érvényesülnie mindenkiben a felelősségtudatnak is külön-külön mindnyájan felelősek vagyunk mindnyájunkért, mindnyájunk életéért, jobb sorsáért, fejlődé-

sünkért, jelenünkért és jövőnkért. Ennek a felelősségtudatnak érvényesülnie kell a jól végzett paraszti munkában, a selejtmentes ipari termelésben és a bürokráciát nem ismerő közigazgatás minden íróasztala mellett. Érvényesülnie a közlekedésben, a mással való törődésben, minden előadásban vagy leírt sorban, minden továbbadott hírben, még rádiózásom hangerőségében is. Természetű kell válnia a felelősségtudatnak a közösséggel szemben. Ami természetes, az nem mésterkelt, nem mogorva, nem terhes, hanem magától értetődő. Amikor nem külső kényszer, büntető jogszabály, illik — nem illik megfontolás, hanem a bensőmben hordott erkölcsi tudatom hajlik a közösség szolgálatára. Amikor a szabadságom nagy lehetőségeit végső fokon a felelősségtudatom irányítja. A pannonhalmi abróncazt vezetett hordók példája külső kényszer szükségéről beszél a szabadság ellen. „Libertate perit — abrónca-pattanva szétfolyik a hordó bora. A szocialista gondolkodás nem abrónca-vasal: szuronnal, külső erővel szabályozza a szabadságot, hanem benső energiával: a felelősségtudattal teszi azt a mindennapi élet legfőbb hatóerejévé és evvel a fejlődés biztosítékává.

Szabadság az egyéni hozzáértés megfontolásával történő döntés lehetősége. Felelősségtudat pedig az emberi cselekedeteknek a közjóra való irányítását eredményező döntés fóruma. A tett lehetőségeinek öntudatos birtoklása és a helyes tett választásának öntudatos elhatározása a biztosíték arra nézve, hogy közösségünk életében sorsunk irányítói és jóra irányítói legyünk. Egyenként és mindnyájan.

Minél szélesebb népi és egyéni szabadságtudat és minél spontánabban ható népi és egyéni felelősségtudat érvényesül az állam és az állampolgárok életében, annál nagyobb a biztosítéka a szocialista alkotmány betűi valóra válásának. Így az alkotmány mint életszabály egy nép erkölcsi tudatának kifejezője. Megvalósulása pedig az állampolgárok erkölcsi tudatának fokmérője. Így mindkét vonatkozásban világnézeti kérdés és vallásos lelkiismerettel is értéklendő életmózzanat. Ünnepe nemcsak történelmi emléknapp, hanem megigazulásunkra is utaló elmélkedési alkalom. *(Beresztóczy Miklós)*

A ZSINAT HARMADIK ÜLÉSSZAKÁNAK KÜSZÖBÉN. Közeli a második Vatikáni Zsinat harmadik ülészakának ideje. Az érdeklődés ismét fokozottabban Róma felé fordul. Köztudomású, hogy VI. Pál pápa szeptember 14-én nyitja meg a Szent Péter bazilikában az újabb ülészakot, amelynek munkája elé, nemcsak a zsinati atyák, de a katolikus hívek is világszerte élénk figyelemmel tekintenek. Mi történt a zsinati tárgyalások szünete alatt, milyen előkészületek és tárgyalások voltak a közbeszó időben? Érthető, hogy sokan kérdezik ezt, hiszen ezekből lehet következtetni a harmadik ülészak várható eredményeire. Az *Orbis Catholicus* utóbbi számainak több közleménye foglalkozik az ügygel.

Ismeretes, hogy a második ülészak végén a Szentatya ismételt tanácskozott a zsinat vezető tényezőivel a közbeszó időszak munkájának vezérfonaláról. A második ülészak utolsó munkaiülése, 1963. december 2-a után két nappal, december 4-én mondott záróbeszédében a pápa hangoztatta: bízik abban, hogy a zsinati szünetben a bizottságok mélyen átgondolt, világos és megrövidített javaslatokat dolgoznak ki, s ennek nyomán majd a viták is gyorsabbak és zavartalanabbak lesznek.

Kiemelkedően fontos munkát végzett a szünet alatt a koordinációs bizottság. Ez a bizottság öt ülést tartott az elmúlt hónapokban, hogy megfogalmazza a soronkövetkező székémákra vonatkozó javaslatait. A bizottság első ülése 1963. december 28-án, a második 1964. január 15-én, a harmadik március 10-én, a negyedik április 16-án és 17-én, az ötödik június 26-án volt. Arra törekedtek, hogy az egyes székémák szövegét lehető legkorábban fogják és olyan világosan szövegezzék meg, hogy a zsinaton gyorsan lehessen dönteni róluk. A koordinációs bizottság javasolta, hogy az egyes székémákról még a zsinat összeülése előtt rendezzenek országos és regionális püspöki konferenciákat s az egyes püspöki konferenciák: már eleve jelöljék ki szónokaikat az ő közös vagy többségi álláspontjuk ismertetésére. Előbbi esetben azonban gondoskodjanak a ki-

sebbségi vélemény ismertetéséről is. Ötödik ülésén a koordinációs bizottság véglegesen jóváhagyta azt a négy szkémát, amelyet addig még nem küldtek meg a zsinati atyáknak. Ez a négy szkéma: „Az egyház természete”, „Az egyház a modern világban”, „A missziók” és „A kinyilatkoztatás”.

Mint a *Katholische Nachrichten-Agentur* jelenti, a zsinat munkaprogramján a következő előterjesztések szerepelnek: 1. Az egyházzal szülő konstitúció tervezete, amelynek legnagyobb részét már a második ülészakon megvitatják. Új ebben a Szűz Máriáról szóló fejezet. 2. „A püspökök pasztorális feladata az egyházban.” Ez az a szkéma, amelynek az eredeti fogalmazásában ez volt a címe: „A püspökök és az egyházmegyék kormányzása.” Itt még le kell tárgyalni az előterjesztésnek azokat a részeit, amelyeket „A lelkipásztorkodás” című szkémából vettek át. 3. „A keleti egyházak” 4. „A missziók.” 5. „Az ökumenizmus.” Ezzel az ötödik helyen említett szkémával kapcsolatban megvitatásra kerül még a nyilatkozat a vallásszabadságról, valamint a nyilatkozat a zsidókról és a nem-keresztényekről. Ezeket most dolgozza át a Keresztény Egység Titkársága. 6. „A szerzetesek.” Ennek a szkémának régebben „A tökéletesség állapotai” volt a címe. 7. „A papok.” A korábbi szkéma címe „A klerikusok” volt. 8. „A laikus apostolkodás”. 9. „A házasság szentsége.” Ez egy „votum”, amelyről a zsinati atyáknak csak szavazniuk kell. 10. „A papnevelés.” 11. „A katolikus iskolák.” 12. „Az isteni kinyilatkoztatás.” 13. „Az egyház jelentéte a modern világban.”

Sok a találgatás akörül, hogy meddig tart az egész zsinat? Hangzottak el olyan vélemények, hogy a harmadik ülészakon be kell fejezni a tanácskozást, mert nehézséget okozna, ha a püspökök ismétlen hosszú ideig maradnának távol egyházmegyéjüktől. Zavart keltett e tekintetben az 1964. február 4-i pápai beszéd egyik mondatának téves fordítása, amely több lapban is megjelent. A pápa ezt mondta: „A következő ülészak döntő lehet”. Ezt akkor így fordították és közölték: „A következő ülészak az utolsó lehet”.

Bizonyos azonban, hogy a pápa nem kíván határidős korlátokat szabni a tárgyalásoknak. Világosan kifejezésre juttatta azt a felfogását az olasz püspöki kar fogadása alkalmával mondott beszédében, amelyet a sajtó április 15-én ismertetett. A zsinati atyák és a különböző püspöki konferenciák számára a viták, tanulmányozások és véleményserők „szabad és széles lehetőségeit kívánjuk biztosítani — jelentette ki a pápa —, anélkül, hogy a zsinat időtartamát meg akarják szabni”.

Walter Kampe limburgi felszentelt püspök a *Katholische Nachrichten-Agentur* zsinati különkiadásának egyik legutóbbi számában cikket tett közzé, amelynek címe „Az út a jövőbe”. Jóllehet a feladatok egész hegyét kell még leküzdeni — írja a püspök —, a zsinati atyák sem nem szkeptikusok, sem nem fáradtak. A munka a közbeeső időszakban jól haladt előre. Jogosult így a reményünk arra, hogy a következő zsinati ülészakon tovább gyorsul a menet. Ennek ellenére a zsinatnak időre van szüksége ahhoz, hogy eredményeket érjen el. Általában az az elv, hogy inkább kevesebb anyagot tárgyalni — de azt alaposan. Mindenesetre számításba kell venni, hogy a zsinatnak nagy és nehéz feladatokkal kell megbirkóznia. Sok minden mozgásba került az egyházban, amit nem lehet elsiejtetten nyugalmi állapotba juttatni. Hisszük azonban, hogy a zsinat lesz az a váltómű, amely sikeresen beállítja a jövőbe vezető vágányokat.”

\*

Beszámolóink megírása után, közvetlenül lapzárta előtt kaptuk meg a zsinati sajtóiroda híradását arról a levélről, amelyet Felici érsek, a zsinat főtitkára intézett a zsinati atyákhoz. Megtudjuk ebből, hogy a koordinációs bizottság június 26-i ülésén ügyrendi módosításokat határozott el, amelyeket a pápa július 2-án jóvá is hagyott.

Eszerint a hozzászólóknak már öt nappal a vonatkozó szkéma tárgyalásának megkezdésére kitűzött időpont előtt be kell nyújtaniuk mondandóik rövid, csupán a lényegre szorítkozó szövegét, hogy ilyen módon a bíboros-moderátorok könnyebben irányíthassák a vita menetét.

A bitoros-moderátorok felhatalmazást kaptak, hogy amennyiben jónak látják, az egyes szkömákhoz hozzászólni kívánókat a tárgyalás megkezdése előtt értekezletre hívják össze. A moderátorok megpróbálják ebben az esetben összeegyeztetni az állásfoglalásokat akként, hogy a hozzászólni kívánók beérjék egy vagy két szóonkkal, aki, illetve akik valamennyiük nevében beszélneek.

A határidőben felíratkozott hozzászólóknak kívül mások csak akkor kapcsolódhatnak bele a vitába, ha legalább 70 zsinati alya megbízásból járnak el.

Az ügyrend ilyenét módosításától a zsinati munka nagymérvű gyorsulását várják, s azt sem tartják kizártnak, hogy a most következő ésszakkkal be is fejeződhet a zsinat. (Ujlaki Andor)

**AZ OLVASÓ NAPLÓJA.** Tíz esztendő java termését gyűjti egybe Kamondy László elbeszélés-kötete\*; úgy is tekinthetjük, mint egy rokonszenves írói pálya első szakaszának összegezését. Már első könyve, a *Fekete galambok* jelentős elbeszélő tehetségre vallott, jószemű, becsületes és mesterséget értő íróra, akinek derék, tiszta embersége is megbecsülendő *írói* erényei közé tartozik. Regénye, az *Apostolok utóda* nem cáfolta meg az elbeszélései keltette jogos várakozást.

Semmiféle nyilatkozatát nem ismerem Kamondy Lászlónak arról, kik voltak a példaképei és a mesterei. Köteléből úgy látszik, sosem volt különösebb kapcsolata azzal a szemléletmóddal, és azzal a „módszerrel” az ábrázolásban, amelyet Gelléri Andor Endre, majd Mándy Iván nevével jelölhetünk; és úgy látszik, a világirodalom felől is legföljebb csak elenyésző hatásokat kaphatott. A könyv nyitánya, a *Hazatérő garabonciás* akár vallomásnak is beillik; tájképe, kedvesen évődő hangja, meleg és szemérmes lírája, mindjárt bevezetésül, mintha egy egész magyar elbeszélő hagyomány emlékeit, zeit idézné föl az olvasóban; egy hagyományt, amelyben nemcsak Móricz — főként a fiatalabb Móricz — hangjából van valami, és nemcsak Kodolányiból, hanem még Mórából, még Gárdonyiból is; valami abból a tempóságból, bujkáló, ízes, közvetlen, „mosolygó” szemléletből, humorból, hanghordozásból, ami a mai értékelésben — joggal, nem joggal, más kérdés — meglehetősen alacsony ártályamon áll. Kamondy László azonban szemlétomást nem szőgyelli ezt a sokak szemében divatját múlt hangot és magatartást. Nem fél például attól, hogy leírjon, aprólékos gondnal, tájakat, helyzeteket, alakokat; hogy valóban *leírja* őket, leplezetlen élvezettel, és nemcsak azzal a gyors és rutinos vetítő módszerrel, amit a modern elbeszélés alighanem a filmtől tanult el. Olvassuk el a kötet első elbeszélését, a *Fadöntés* címűt. Arról szól, hogy a pályamester kivágat a sínek mellől egy nyárfát, állítólag azért, mert nem látni tőle a szemafór jelzését, de nyilván azért is, hogy némi ingyen füzelőre tegyen szert. A két munkásnak, meg a segédkező gyerekeknek készen kell lennie a munkával délre, amikorra valamilyen német szerelvényt várnak. Tempósan dolgoznak; egy közelben beszállásolt német katona látványa fölingerli őket; a fát végül is úgy döntik, hogy rázuhan a sínekre, útját akasztja a német vonatnak. Arról leugrik a hadnagy, előbb az öreg munkást akarja felelősségre vonni, hanem aztán, a másik munkás közbelépésére, az előszaladó, készségekedő németbarát pályamestert parancsolja föl a szerelvényre és viszi magával, miután a fatörzset leemelték a sínről.

Mindez kerek húsz lapon történik; megtudjuk, hogy Váradi, az egyik munkás, vedgesztenyét hord a zsebében zsába ellen; részletesen értesülünk róla, hogyan próbálja fölvenni a kötelet a síkos törzsön előbb a fiú, majd Váradi; ez utóbbi hogyan vall kudarcot, hogyan nevet össze a háta mögött az öreg Lovas, meg a fiú; pontos képet kapunk a cigarettázó SS katonáról, s arról, hogyan csúfolja ki a fiú, hogyan ébred bennük a gondolat, hogy a fát a sín felé döntik, hogyan értetlenkedik Váradi az utolsó pillanatig; egyetlen sínlete sínes az elbeszélésnek, ahol az író pusztán csak jelzésre szorítkoznék, ahol meggyorsítaná kényelmes, körülményes tempóját. Am amit tesz, azt aligha gyakorlatlanságból teszi; gyakorlatlanságra legföljebb az vallhat a novellá-

\* Megdézsmált örömök. Szépirodalmi könyvkiadó, 1964.



ban, hogy az író még a kelleiténél többször beszél bele, és jelzi egy-egy mondatnál, közbeszólással a saját véleményét. Egyébként azonban nagyon is jól tudja, mit miért tesz, mit miért mond el; ami esetleg kitérőnek, hosszadalmaszkodásnak látszik, annak mind megvan a maga funkciója: az alakokat jellemzi vele. S érezni, hogy élvezettel jellemez, értőn; mozdulatokkal, hanghordozással jellemez és jelenít meg, olyasfajta gyönyörűséggel, ahogy az agyaggal dolgozó formál ki alakot, arcot, karaktert.

Olvaszuk el ezután az utolsó elbeszélést, a *Kinyújtott tenyér* címűt. A szövetkezeti ellenőrt kiküldik egy faluba valami jelentéktelen kis ügy kivizsgálására; az elnök bizonyos Fekete Márkhoz utasítja; azoknál várakozás közben bukkan rá Feketének öreg apjára; a hibbant vénembert a göréba zárva tartják, nehogy elkóboroljon, vagy leszodje az éretlen barackot és magába tömje. Ez a novella is jó hűsz lapnyi; részletesen megtudjuk, hogyan rázza le magáról az elnök a zöldfülű ellenőrt, aki egyelőre az állatorvosi pálya meg a református teológia között habozik; hogyan zúdítja felé a mosogatólevet Feketének, és a fiú milyen ügycs mutatvánnyal tér ki a zuhany elől, majd hogyan tölti idejét a hátsó udvarban, míg nem az öregre bukkán; hogyan beszél Fekete a feleségével, hogyan s milyen rántottát süt az asszony, és mi az a boszorkánytojás... — itt is ugyanaz a részletező módszer, ugyanaz a kényelmes előadásmód, a gesztusokkal, hanglejtésekkel való jellemzés, az ecsetvonások türelmes fölrakása, s az alakok mögött a háttérnek ugyanaz a pontos, nyomról nyomra haladó fölrajzolása; s ugyanúgy nem fölőslően, hanem a jellemzés funkciójával, és nyilván a valóság minél teljesebb megragadásának ábrázolásának szándékával; és ennek a részletező írói munkának ugyanazzal az élvezetével is.

Ha valakitől, hát sokkal inkább tanult Kamondy László Kodolányitól, Móricztól, Mórától, mint Gellértől, vagy Hemingwaytól. Az első elbeszélésben lényegében már ugyanaz az író, aki az utolsóban; az utolsóban nem *mást* csinál, mint az elsőben; hanem jobban, gyakorlottabban, s részben rutinosabban csinálja ugyanazt, amit az elsőben kezdett. Ennek a tíz esztendő pályának, ahogyan a *Megdézsmált örömök* tükrözi, nincsenek tettenérhető hangváltásai, éies fordulatai, ugrásai. A professzort, aki szemrebbenés nélkül vágja meg a betegeit és mohón teszi zsebre a szemérmes borítékot, ugyanaz a minden mozdulatot gondosan leltározó szem figyel, mint amely a *Fedőntés*-ben az öreg Lovast figyelte. És a rajzot is ugyanaz a toll készíti. Türelmes és gondos gazdálkodás ez, az élet új meg új területeinek a „megmunkálása”, lényegében ugyanazokkal a megbízható eszközökkel.

Kamondy Lászlót ugyanis, úgy látszik, nem nagyon érdeklik az „eszközök” és „módszerek”; ami érdekli, türelmes szenvedéllyel, az — híven hagyományaihoz — a valóság és az emberek. Itt is tanulságos lehet az egybevetés. Ott van egyfelől a méltán emlékeztetes *Fekete galambok*, másfelől a címadó, kisregény-méretű *Megdézsmált örömök*; ahogy amabban éppen az kelti a drámai hatást, hogy az író sorra lemond a kínálkozó drámai helyzetek kiélezéséről, kihasználásáról, és sosem lép ki — fiatal írónál kivételes önuralommal — az „igazi” valóságból valamilyen fiktív „irodalmiba” (s ezzel lesz természetesen irodalmilag is igazán és maradandóan hiteles); — s ahogy emebben, a *Megdézsmált örömök*-ben szintén elhárít minden „irodalmias” (vagy színpadias) megoldási lehetőséget, mindennél fontosabbnak tartva a karakter valódiságát, az élethelyzet hitelességét. Tudatosan választani a szürkébbet, mert igazabb; mindig komoly írói erény; és az igazság mindig tartósítja a színeket.

Tudatosan választja a szürkébbet; tudatosan, mert szereti; és mert szereti, ebbe a szürkébe valami tapintatos, csillámlón meleg fény vegyül: a humor. Nem az író tréfás kedve ez; hanem az *alakokból* sugárzik: abból, hogy olyanok, amilyenek, és olyan a jellem-szabta sorsuk, amilyen. Példa lehet az *Elrábolt szivárvány* című elbeszélés; egy kisiparos turistáskodásra csábítja a kiérdemesült újságíró; a rájuk szakadt zápor után elveszett kislányt találnak; már-már remélik, hogy a nyakukon marad a gyerek, de mire hazaeérnek, már ott várják őket az utcában a szülők. Alig több anekdotánál; mélyebb az teszi, hogy a kiskereskedő családját a nyilas időkben kiirtották, és szinte el-

vesztett saját gyerekeit öleli az alvó kislányban. De ez a voltaképpen nyúl-farknyi történet terjedelmes elbeszéléssé kerekedik: majdnem negyven lap, egy ingkészítő mester, egy mai kisiparos, egy tudálékos, a maga nemében kedvesen rokonszenves figura, meg egy hajdanvolt újságíró, egy — tudatos és tapintatos iróniával krudyasra színezett — agglegény fáradhatatlanul aprólékos jellemzésével, mozzanatról mozzanatra, szinte hangról hangra: ahogy Fischer úr a pokrócát leteríti, a kispátmát előveszi, ahogy a cipőjüket levetik, az egyik önfeledten, a másik mintegy finomkodva... — az olvasó már-már nemcsak a pompásan jellemzett alakokat élvezi, hanem az író jellemformáló jókedvét is.

A jellemzés jókedve, öröme, az anyaggal dolgozás gyönyörűsége: a vérbeli elbeszélők tulajdonsága; azoké, akik nem „storykkal” dolgoznak, hanem *karakterekkel*. Így sikerül felejthetetlenre Kamondy László egyik-másik elbeszélése, a *Fegyencek szabadságon* például, őt remekbeszabott alakjával, a postamesterrel, a cigánnyal, a hentesselel, meg a hatalmaskodó fegyőrrel.

Egy író ellen azonban — ha igaziról, olyan rangos, jó íróról van szó, amilyen Kamondy László — éppen erőnei fordulhatnak a legkönyebben. A jellemzés aprólékos bősége bizonyos fokig erény, egy bizonyos fokon túl azonban már a kellő takarékoság hiánya lehet. Arról, hogy az elbeszélésbe beleszóljon, mint annak idején a *Fadöntésben*, Kamondy László egy-kettőre letett; egy-kettőre megtanulta sokkal finomabb és művészibb módon, sokkal tapintatosabban érzékeltetni a jelenlétét: egy-egy mondat lejtésével, a humor egy-egy villanásával. Azt viszont mintha nem mindig érzékelné eléggé, mennyi az, ami elég, és mi az, ami már sok. Erre említhetem példának a *Háló nélkül* cirkusz-történetét; a részletezésnek ezúttal nincsen sok értelme, és plasztikus-ság helyett inkább csak hosszadalmasságot eredményez; itt egy-egy jó „vágás” többet érhetne, mint a már-már unalmasan aprólékos esetkezelés: ez épp a lényegét, a feszültséget oldja szét egy olyan témánál, melyet csak a kivételes feszültség telíthetne új étellel. Ugyanigy említhetem az egyébként kiváló *Az utolsó játszma* című elbeszélést: ami az ellenfelek játékát illeti, a kevesebb itt is több lett volna; ugyanakkor viszont ki kell emelnem a novella kitűnő „társadalomrajzát”: ahogyan ez az úri társaság drukkol a német tiszttal ellen a diáknak, viszont elítéli a diákot, amiért, szerinte, nem „úri” módon járt el; a fenyegető levelet és vesztegető pénzt, mondja a báró, „úgy lett volna úri, ha a tolmács arcába vágja, mikor az órnagy már eltávozott”. Pompás, találó kép; hosszas fejtegetéseknél többet mond ennek az uralkodó közeposztálynak a mentalitásáról. Ugyancsak kicsit részletezőbb, terjedősebb a kelletténél a *Kancsal tündér*, s egy kis tömörítés alighanem a *Megdézsmált* örömlöknek sem ártott volna. Viszont a kellő takarékoságnak, okos művészi egyensúlynak is akad nem egy példája a könyvben: a nagyon szép, mély és tartózkodó lírájú *Elment messzire*, a Hunyadi Sándor java írásaival vetekedő *Kamasz meg az asszony*, vagy a szófukarságában komoran erőteljes *Négerpilóta*.

Hogy mi lehet e tíz évi termés számadásának eredménye? Legkedvezőbb tételei alighanem az életanyag és emberismeret jelentős gyarapodása, és a már kezdetben is erős és biztos hang még egyénibbé és higgadtabbá tisztulása. Kedves játékossága — ez az egyre hangsúlyosabb elem elbeszéléseiben — bizonyára nem fogja a túlságos könnyűség irányába csábítani (ahogy már érezni kísértését a *Szemérmes ateistákban*); nagy és pontos megfigyelő képessége nyilván nem fogja megakadályozni abban, hogy még mélyebbre, még fájóbb és forróbb pontokig hatoljon általában kitűnően meglátott és ábrázolt alakjainak lelki, érzelmi világában. (*Rónay György*)

**SZINHÁZI KRÓNKA.** Ismét megnyitotta kapuit a főváros népszerű nyári színházi vállalkozása, a *Körszínház*, amely már eddig is szép érdemeket szerzett a világirodalom klasszikusainak megismertetése terén. Calderon egyik leghíresebb, és a múltban a magyar színpadokon is többször játszott darabját, „*A zalameai bíró*”-t mutatta be ezúttal az alkalmi társulat.

Valójában csak elismeréssel lenne szabad szólni ezeknek a lelkes művészeknek áldozatos munkájáról, amelyet kánikulával és a kis sportcsarnok cseppet sem számházaszerű lehetőségeivel dacolva vállaltak (jó néhányan közülük már évek óta). S ha produkciójuk után mégis némi hiányérzettel hagyjuk el a színházat, az nem az ő hibájuk, de talán még a rendező Kazimir Károlyé sem. A hiba jó forrása, színdízi világunknak az az általános hiányossága, hogy a klasszikus műveknek nincs kialakult és korszerű megközelítési és interpretálási stílusa. Így aztán a rendezők többnyire megelégszenek azzal, hogy a (félreértett) realizmus nevében kiemelik és bizonyos hangsúllyal eljátszatják a darabból azt, ami a színpadainkon általános naturalisztikus színjátszási eszközökkel eljátszható. A többi (például a görögöké a kultikus elem, a jelen esetben pedig a barokkos pátoasz és a tövén, szinte már öncélú komédiázás) kilóg vagy elsikkad az előadásból.

Calderon de la Barca, Lope de Vega mellett (helyesebben utána) a spanyol „arany század” másik nagy színpadi író csillaga. Az irodalomtörténet általában úgy tartja számon, mint aki Lope de Vega öserejű és zabolátlan burjánzása után, a művesség, a cizelláltság és nagyobb formai fegyelem képviselője. Tény az, hogy az ő műveiben sokkal inkább érvényesülnek a dráma Franciaországból azidőtájt terjedő szigorú szabályai, amelyeknek be nem tartását a szakirodalmárok Lope de Vegán lépten-nyomon számonkérték. És az is igaz, hogy Calderon, mint IV. Fülöp udvari színházának vezetője, nem engedhette meg magának azt az életvidám harsányságot, ami Lope de Vegát a korabeli színházbajáró közönség előtt annyira népszerűvé tette. De, hogy nem volt hideg, csupán ésszel dolgozó művész, azt éppen a „Zalameai bíró” bizonyítja, amelynek becsületlírádái mögül minduntalan elősüt a meleg emberség.

Az emberséggel szinte egyidős történetet beszél el a darab. Katonaságot szállásolnak be Zalameába, s a kapitányt a leggazdagabb és legtekintélyesebb paraszt, Crespo házába. Crespo, jól tudva, hogy mi ilyenkor a szokás, elrejtí szépséges leányát, Isabelt. A kapitány azonban, aki szemet vetett már a lányra, mégis behatol annak szobájába, mire Crespo és fia, Juan fegyverrel kelnek Isabel védelmére. A lármás jelenetnek Don Lope, hadsereg marsall belépése vet véget, aki mikor meghallja a történeteket, kiharancsolja a házból Alvaro kapitányt és maga költözik be helyette. Ők ketten, a marsall meg az öreg paraszt kitűnően megértik egymást és egy darabig sikeresen visszaverik a kapitány megújuló fortélyait is. A tragédiát azonban végül még sem tudják megakadályozni. A katonaság elvonulása után, Alvaro kapitány, az éjszaka leple alatt visszaszökik embereivel, elrabolják a lányt és a kapitány erőszakot követ el rajta. Vállalkozására azonban súlyosan ráfizet. A lány segítségére siető Juan megebesíti az erdőben a kapitányt, mire azt emberei visszaviszik Zalameába, és itt Crespo kezébe kerül, akit közben a falu bírójává választottak és most már nemcsak mint sértett apának, hanem, mint a törvény képviselőjének is foglalkoznia kell az ügygel. Crespo előbb jószóval kérleli Alvarot, vegye feleségül Isabelt, és a lány keze mellé egész vagyonát is felajánlja. Mikor azonban a kapitány gőgösen visszautasítja, Crespo bírói minőségében halálra ítéli és a halálos ítéletet végre is hajtja. Az eset hírére visszasiető Don Lope tiliakozik az önkényes eljárás ellen, hiszen a kapitány a hadbíróság illetékessége alá tartozott volna, a végszóra megérkező király (II. Fülöp) azonban helyben hagyja az ítéletet és Crespot örökös bírónak nevezi ki.

Lényegében becsületvédelmi história ez is, akárcsak a Közzínház másik darabja, a tavaly bemutatott és most is játszott Corneille dráma, a „Cid”. De mennyivel emberibben kezeli a kérdést Calderon vele egyidős francia kortársánál. Crespo is vitézi harcra küldi a fiát, de van hangja az apai fájdalom kifejezésére is ezzel kapcsolatban. Mikor pedig arról van szó, hogy a lánya és a saját becsületén esett foltot letisztítsa, nem a bosszú az első gondolata, hanem az, hogy még a saját megaláztatása árán is a tisztesség és az erkölcs szellemében oldja meg a kérdést. Ajánlata annyira humánus és annyira megható, a kapitány visszautasítása viszont annyira sértő, hogy a néző nem érzi igazságtalannak a különben meglehetősen kegyetlen ítéletet. Calderon egyébként is úgy találja fel a komor csattanójú történetet, hogy közönségének közben

bőséges alkalmá nyílik a szórakozásra, nevetésre. Rebollo, katona és Chispa, markotányosnő vidám kettőse, valamint a Cervantestól kikölcöszött Don Mendo, hidalgó és szolgája, Nuno (Don Quijote és Sancho Pansa alter ego) gondoskodnak erről. Calderon persze nemcsak a közönségére gondolt, hanem királyi gazdájára is. Az a meglepő könnyedség, amellyel a király a valóban vitatható törvényességi ítélkezést tudomásul veszi (a formalások mellőzésével csak a lényegre tekintti), a nagypapa, II. Fülöp példájával akarja megmutatni az unokának, IV. Fülöpnek, hogy mit vár a nép az igazságos uralkodótól. Többek között azt is, hogy megvédelmezze őt az erőszakoskodókkal szemben.

A Körszínház előadása, éppen a kezdetben említett „stílus hiány” következtében, sok egyenetlenséget mutat. A maga nemében kitűnő és emlékezetes alakítás Mádi-Szabó Gábor zalameai bírója, de kissé kiesik a calderoni koncepcióból. Afféle jóságos, bölcs népvészér az ő Crespoja, akinek néha szinte már prédikátori alakja mögött elhalványul a furfangos és ravasz paraszt, aki mégiscsak hatalmas vagyont gyűjtött össze. Calderon Crespoja, nem fölényességével, hanem a meghunyászkodás mögé rejtett eszességével kerekedik fölül. Még leghitelesebbnek érzett hangot az operettszínpadról a dráma területére kirándult Rátonyi Róbert és Lehoczky Zsuzsa úti meg a komédiában, Alvaro és Chispa szerepében. Inke László jól fogta meg Don Lope alakját, csak az ebben az előadásban érvényesülő felfogáshoz képest ő túlkarikíroz. Isabel szerepében Polónyi Gyöngyi a megszokottan szép, de ezúttal kissé színtelen. Don Mendo és Nuno figurájában, a donquijotei hasonlóság túlzott hangsúlyozásával, Kazimir Károly voltaképpen a karikatúra karikatúráját állította színpadra, holott Calderon szatirájának éle nem a cervantesi hősök, hanem az akkortájt egyre jobban szaporodó éhenkórász hidalgók típusa ellen irányult, akiknek a nevükön kívül semmi egyebük nem volt már, de a munkához nem fülött a foguk. Ferencz László és Szendrői József igyekeztek kihasználni a két szerep-adta lehetőségeket, valójában azonban ide két artista ügyességű bohóc kellett volna, akik nagykot tudnak esni és bukfecezni. Calderon idejében is ilyenek játszották. Szellemes ripackodásuk elengedhetetlen kelléke a vérbeli spanyol komédiának. Szirtes Ádám (Rebollo helyenként nagyon jól megformált humoros alakjában), Bánfy György (Juan, a parasztleány szerepében), és a kisebb szerepekben Prókai István, Csajányi György, Nagy István, Kollár, Béla és Almási Éva vették még ki részüket az együttes munkájából.

Végül szóvá kell még tenni az előadásnak úgyszólván legnehezebben elnevezhető hibáját, a rossz versmondást. Erthetetlen az a nálunk szünni nem akaró szokás, hogy a verset úgy mondják (vagy mondatják) a színpadon, hogy a közönség valahogy észre ne vegye, hogy a szöveg rimes sorokból áll. Holott a klasszikus spanyol dráma hangulatához döntően hozzátartoznak a csattogó rímek és általában az egész szöveg verses ritmikája, amelyet Gáspár Endre fordítása egyébként nagyon jól közvetít. (Dorombay Károly)

**KÉPZÓMUVESZET.** Jegyzetek külföldi és hazai művészeti eseményekről. Az idei 32-ik — velencei biennálé festészeti nagydíját Robert Rauschenberg amerikai festőművész nyerte el. A művész neve a legutolsó időkig meglehetősen kevésbé volt ismert; azokban a kézikönyvekben, amelyek a legújabb festészeti törekvésekkel foglalkoznak, neve még nem szerepel. (Cassou: Panorama des arts plastiques contemporains; Courthich: L'art indépendant; H. Read: Geschichte der modernen Malerei; a Marcel Brion és többek által írt „Neue Kunst nach 1945” című kötet stb.) Végül is a Lausanne-ban kiadott L'Oeil című művészeti szemle májusi számában találtunk egy hosszabb tanulmányt Rauschenberg-ről. Innen tudjuk meg, hogy a művész 1925-ben született a Texas állambeli Port-Arthur-ban, Amerikában és Párizsban végezte művészeti tanulmányait, járt Itáliában és Észak-Afrikában, az elmúlt években kiállításai voltak Európa és az Egyesült Államok több nagy múzeumában és galériájában, így New-Yorkban, Londonban, Párizsban, Kasselban. Rauschenberg avantgardista művész; képein gyakran szerepeltet foto-appli-

kációkat (a néhai J. F. Kennedy elnök fényképe, sportolók, állat-felvételek, Mona Lisa-reprodukciók stb.) és talált tárgyakat (korhadó falécek, öreg, szétlapított fémdoboz, mintás textildarabok). Munkái tulajdonképpen nem is festmények, hanem többféle művészeti technika (piktúra, grafika, montázs, kollázs, plasztika) kombinációi. Művei általában nagyméretűek, „Buffalo” című alkotása például 233×182 cm-es; Dante Poklának 26. énekéhez készített illusztrációja viszont ha ugyan jogosult ez esetben az illusztráció megjelölést használni...) szokásos méretű: 27×36 cm. „Amerikában festőnek lenni annyi, mint oppozícióban lenni”, — jelentette ki egy ízben Rauschenberg. S ez a megjegyzés lényegesnek tűnik. A művész a 20-as évek építőirozalmához (dadaizmus stb.) való visszanyúlásával mintha tiltakozni kívánna olyan retrográd társadalmi-politikai tendenciák ellen, amelyek szülőhazájában még nagy és nyomasztó szerepet játszanak.

A szobrászati nagydíjjal kitüntetett *Kemény Zoltán* neve már nem csendült oly szokatlanul azok előtt, akik valamelyest figyelemmel kísérik a külföld művészeti életét. Kemény 1907-ben született Erdélyben, a Hunyad megyei Banicán. Először asztalosmesterséget, majd Budapesten építészetet tanult, egy darabig divattervezésből élt meg. A 30-as évek legelején kiment Párizsba, 1942 óta Zürichben él, svájci állampolgár. Ólomból, rézből, vasból, alumíniumból alkotja teljesen nonfiguratív szobrait és domborműveit, amelyek „egy rendkívül gazdag fantázia megnyilatkozásai”, — írja a *Knauers Lexikon* der modernen Plastik a magyar származású mesterről.

A Biennálé zsűrije elismerő oklevéllel tüntette még ki *Roger Bissière* idős francia festőművészt és akadémiai tanárt (szül. 1888-ban), a kiváló egyházművész *Manessier* tanítómesterét, ami maga is jelentős képviselője az elvont stílusú egyházművészetnek.

Az 1964-es biennáléra tehát — legalábbis a kiadott díjak ezt mutatják — az absztrak iskolák túlsúlya nyomta rá bélyegét...

\*\*

*Garas Klára*, a Szépművészeti Múzeum főigazgatója tartott értékes előadást a közelmúltban az esztergomi Keresztény Múzeumban a XVIII. században élt későbarokk mesterről: *F. A. Maulpertsch*-ről abból az alkalomból, hogy egy eddig ismeretlen, igen jelentős Maulpertsch-festmény bukkant fel Esztergomban. A kép igen szép replikája a Salzburgerban őrzött „Utolsó vacsora”-nak. Az esztergomi érseki papnevelő intézet tulajdonában lévő mű eredete egyelőre még tisztázásra vár. A kép erősen át volt festve és meg volt rongálódva; az eredeti művet elfedő ráfestést és a többévtizedes piszokréteget *Varga Dezső*, a Keresztény Múzeum festményrestaurátora eltávolította, s gondos és szakszerű munkájának eredményeképpen napvilágra került — teljes szín- és formagazdagságában — a Krisztust tanítványai körében ábrázoló Maulpertsch-kompozíció.

Maulpertsch, *Mária Terézia* korszakának nagy művésze (munkái főként bibliai és mitológiai tárgyúak, kisebb részben zsánerképek) mint ismeretes, négy évtizeden keresztül dolgozott Magyarországon. *Bíró Márton* veszprémi püspök hívására jött Bécsből hazánkba, a püspök megbízta őt a sümegi plébánia templom freskóinak elkészítésével. A sümegi falkeképek a mester hírnevét nálunk is megalapozták, s egymás után kapta a feladatokat templomok, püspöki paloták, egyházi könyvtárak, kastélyok falfestményekkel való díszítésére. (Kalocsa, Pozsony, Bogoszló, Féltony, Győr, Székesfehérvár, Vác, Pápa, Eger, Majk, Komárom, Zirc, Szombathely.) Mikor Maulpertsch 1796-ban magas korban meghalt, apósa: a rézmetsző *Jacob Schmutzer* tűzáz nélkül írhatta *Szily János* szombathelyi püspöknek: „Franz Anton Maulpertsch legszebb művei a Magyar Királyságban vannak...”

Maulpertsch művészete ma is elevenen hat; *Oscar Kokoschka*, a XX. század prominens expresszionista festője a legnagyobb elismeréssel adózik művészi kiválóságának, s egyik mesterét tiszteli benne. (Sir Herbert Read: *Geschichte der modernen Malerei*, 1959, 237. old.)

\*\*

Ez év júniusában — 74 esztendőös korában — meghalt Giorgio Morandi, az egyik legnagyobb olasz festő és grafikus. 1890-ben született Bolognában (ott is halt meg); életében keveset utazott, — érdekes, hogy még Párizsban, a modern festészet Mekkájában sem fordult meg. Morandi a 10-es évek végén a Chirico által kezdeményezett ún. „metafizikus” festészeti iskolához csatlakozott, — rövidesen azonban elfordult a titokzatos és lidércnyomasos látomások „metafizikus” piktúrájától (különben maga Chirico is új utakra tért). A 20-as években Morandi festészete nyugalommal, kiengesztelődéssel, a lélek békéjével telítődött meg. A „Magyar Nemzet” nekrológja teljes joggal írta: „Képei mélyeséges emberséget sugároznak.” Nem helytálló viszont a kis megemlékezés egy másik mondata: „Morandi... elutasította a hermetizmus néven ismert olasz művészeti irányzatot, és ez a fasizmus elleni művészeti harc zászlóvivőjévé tette”. A valóság az, hogy az *ermetismo* hívei is (Ungaretti és köre) távol állottak a fasiszta eszméktől, — az idézett mondat viszont ennek ellenkezőjét sejteti.

Morandi festett néhány tájképet, igen kevés portrét (közöttük egy remek önarcképet), de igazi területe — haláláig — a csendélet volt. Kaktuszok, egyszerű asztali edények, salátástálak, hosszúnyakú palackok voltak e szerény, halk, de hangulati-érzelmi tartalomban nagyon gazdag képeknek témái. A mester — a színek csodálatosan érzékeny művésze — finom szürkékből, árappokból, tómpalilákból építette fel gyengéd, áhítatos kompozícióit, amelyek talán a mi Nagy-Balogh Jánosunk egynémely munkájához lehetne hasonlítaniunk. A nemzetközi művészeti élet megbecsülését mutatta, hogy 1948-ban Morandi nyerte el a velencei biennálé egyik festészi első díját. (Érdeemes megemlíteni a többi 1948-as díjazott nevét is: Georges Braque, Henry Moore, G. Manzu, Marc Chagall. Ilyen környezetben tartotta érdemesnek a bírálóbizottság Morandit az egyik nagydíjra...)

Morandi, ez a tartózkodó, visszavonult művész nem volt századunk művészeti küzdelmeinek heves bajvivője. Energiáit kizárólag az alkotásra koncentrált, s végül is egy bensőséges, rokonszenves, kimagasló kvalitású életművet hagyott maga után. Az olasz festők egy csoportja (Cagli, Mafai, Scipione) az ő szellemének örököse.

\*\*

A budapesti Nemzeti Galéria és a nagy magyar keramikus: Kuny Domokos nevét viselő tatai múzeum közös rendezésében emlékkiállítás nyílt Vaszary János festőművész (1867—1939) munkáiból, a múzeum toronyszobájában. A kiállításon a művész másfél tucatnyi, a 20-as és 30-as években festett képét láhattuk, közöttük több olyant, amelyet Tatán festett Vaszary. (Ismeretes, hogy itt szép villája volt a mesternek, amelyet a századelő neves építész: Thoroczkai-Wigand Ede tervezett.) A kamarakiállítás bemutatta a „Lovasok a parkban” című művet, a tatai keletkezésű „Fürdőző nők”-et, egy „Buddha-szobros csendélet”-et, egy enteriört a Vaszary-villáról, s más műveket. A mester kései alkotói korszakairól — mint egy elterjedt, de nem éppen szép kifejezéssel mondani szokták — hű „keresztmetszetet” adott a kis kiállítás. A rendezők — igen helyesen — gyengébb műveket nem szerepeltettek. Mellőzték a másodlagos, felszínes vásznakat (sajnos, az egyenetlen értékszinten alkotó Vaszary mennyiségileg nagyterjedelmű életművében — az időtálló, maradandó darabok mellett — fáradtabb, felületesebb képek is jócskán akadnak, hiszen a mester hajlott „a bármí áron való ragyogásra”, amelyet Macniavelliről írott esszéjében Thomas Macaulay az írók és művészek egyik legfőbb buktatójának jelöl meg.) A tatai kiállítás rendezői viszont úgy gondolkodtak: „inkább kevesebbet, de a legjobbat!”, — és sikerült ilymódon méltóképpen megemlékezniök a negyedszázaddal ezelőtt elhunyt vérbeli kolorista mesterről.

\*\*

„Les Fauves et leur temps” címmel jelent meg Charles Chassé illusztrált könyve a század első évtizedében alakult nagyjelentőségű művészcsoportról, a „Vadak”-ról, akiken Louis Vauxcelles műkritikus egy megjegyzése alapján

ragadt meg ez az elnevezés. („La Bibliothèque des Arts”, Lausanne-Paris, 1963.) A szerző (akinek neve a művészeti irodalomban előnyösen ismert, Gauguin-ról és a „Nabi”-körről kiadott könyvei révén) sorra veszi a legnagyobb Fauve-mestereket: Matisse-t, Rouault-t, Vlaminck-ot, a fiatal korukban a Vadakhoz számító Dufyt és Braque-ot; meleg méltánnyalással emlékezik meg a magyar Czöbel Béláról, aki kezdetől fogva e festő-együttes törzstagja volt, azonban ezekből az évekből való munkái — mint Chassé írja — a két világháború és a forradalmak hullámverései közepette jórészt elkallódtak, megsemmisültek.

Erdeme a könyvnek, hogy tárgyal olyan művészeket, akiket az eddigi művészeti írások meglehetősen elhanyagoltak (René Seyssaud, Jean-Julien Lemordant, a Provence festője: Auguste Chabaud). Külön fejezetet kapott a könyvben Georges Desvallières (1861—1950), aki Franciaországban a vallásos szellemű festészet egyik megújítója volt, s akit „a Vadak második nemzedéke nagybácsiának” nevez Chassé. (Desvallières-ről egyébként Radó Polikárp professzor tollából születési centenáriuma alkalmából szép cikket közölt az „Új Ember”.)

\*\*

1889-ben született, pár héttel ezelőtt töltötte be élete 75. esztendejét *Benedek* Péter, a parasztságból kiemelkedett festő. A 20-as évek „őstehetség”-kultusza és egy élelmes műkereskedő hírverése röpitette a magasba nevét, — a kétségtelen művészi rátermettségen kívül. A *Nyugatban Tersánszky J. Jenő* köszöntötte negyven esztendővel ezelőtt Benedeket: „Ime, itt van ez az ember, aki a látásnak, színnek, formának zsenije, ... akinek lelki műhelye tiszta üdeségtől illatos.” *Genthon Istvánnak* a 30-as évek derekán kiadott könyve szerint Benedek Péter egyes munkái „ötletgazdag díszítőerejükkel szinte Rippl-Rónai vázsnaira emlékeztetnek.” S a kitűnő, felejthetetlen *Kállai Ernő Tersánszky*n is túltesz a lelkesedésben, Benedek egyik portréjáról szólva: „Rippl-Rónai Mailol portréja elegánsan semmitmondóvá, Tihanyi Lajos Kassák Lajos kinos konstrukciójá, Pór Bertalan önarcképe bravúros frázissá korlátozódik, mihelyt szembekerül ezzel a kis mesterművel.” Az egykori forró méltatások elgondolkoztatók; a kortársak szemmértékének csalékonyságáról beszélnék az idézetek. Az idő, amelyet az öreg francia festő: André Dunoyer de Segonzac a kritikuskok fejedelmének envezett, nem hagyta helyben Tersánszky és Kállai szuperlatívuszait. A mai művészeti kritika viszont a másik végletbe esik: a „Művészet” című folyóirat egy cikkét leszámítva, Benedekről egyetlen szó sem esik ... Pedig ahogyan fölösleges volt őt annakidején túlértékelni, ugyanúgy méltánytalan róla most megfélekedezni. Országos kiállításokon szívesen látnánk a vidéki magányában — Cegléden — élő öreg művész egy-egy népi életképét vagy egyéb munkáját. Hiszen Benedek Péternek, a „Lábmosó asszony”, a falusi jelenetek, a paraszti fejek alkotójának, ha nem is a legnagyobbakkal egy vonalban, de megvan a maga kiérdemelt helye a magyar művészetben. (*Dévényi Iván*)

**ZENE JEGYZETEK.** (*Pikéthy Tibor: Missa pro pace.*) Az örökifjú *Pikéthy Tibor* a *Missa pro pace* kölni előadásán jöt arra a gondolatra, hogy népszerű miséjét kiegészíti — teljessé teszi két betéttel. A kibővített kompozíció előadására a *Köbányai Szent László* énekkar vállalkozott *Incze Aurél* vezetésével. Nemcsak bemutatónak számított ez az előadás, hanem egyben a magyar egyházzenei élet kollektív tiszteletadásának is. A nyolcvanéves *Pikéthy Tibor* köszöntöttük és ismét megcsodáltuk friss intuícióját és gazdag dallamvilágát. A *Missa* eddig is a magyar egyházzene kiemelkedő értékei közé számított, a betétekkel még teljesebbé vált. Valóban érdemes volt kibővíteni a kompozíciót és reméljük, hogy külföldi, új kiadásra már ebben a formában jelenik meg. Értékelés helyett pedig hadd mondjam el ugyanazokat a meghatott szavakat, mellyel miséje előadása után köszönthettem a szerzőt: Szép volt, nagyon szép !! Köszönjük! (És köszönjük *Incze Aurél* és a *Szent László* énekkar buzgalmát, mellyel új ünnepnapot jelölt ki a magyar egyházzene történetében.)

(Händel Saulja a Károlyi-kertben.) Az elmúlt nyári évad legjobb hangversenyeként emlékezünk Erdélyi Miklós koncertjére, amelyen a Messiást vezényelte. Kiváncsian vártuk, vajon a jóval korábbi keltezésű Sault is olyan modern felfogásban, drámai izzással állítja-e elénk. Persze, a Saul azért messze esik a Messiástól! Erősen érzik még benne az operai gyakorlat és a színházi rutin. Ugyanabban az évben keletkezett, mint a Faramondo és a Xerxes című operák, s egy esztendővel később Frigyes koronázóherceg magánlelvelénél, amelyben az alábbi sorok vonatkoznak Händelre: „Nagy korszaka elmúlt, fantáziája kimerült, izlése pedig elmaradt a kor dívatja mögött”. S a „kimerült fantáziája, elmaradott” Händel a Saul és az Izráel Egyiptomban partitúráival felelt korán temetőinek.

Ez a két korai oratórium gyökeres fordulatot hozott az egzisztenciájában is megrendült mester alkotói módszerében. Az oratórium-műforma az olasz operastílussal és az olasz operaénekesekkel való szakítást jelentette. Igaz, a Saulban kísért még a színház: Saul látogatása az endori boszorkánynál és Sámuel szellemének, végjósolása az olasz mitológikus operákból merit zenei eszközeiben. Am nem sokkal arrébb a partitúrában egy-két fagott-akkord már milyen érzékletesen ábrázolja az éjszakát! Ezek a finomabb, lírikusabb részek már előrevetítik a concerto grossok leszűrt zenei tisztaságát. (Érdekes, hogy a concerti grossi gyűjteményes kiadása éppen 1739-ben, tehát egy esztendővel az első oratóriumok után jelent meg.) — A színházi látványosság és az opera édeskészen mítizáló világa helyett az Oszövetség keserű, véres és mégis hatalmas szvendélyeket kavaráó története nem is illett a színpadra. Ez a történet és ezek az érzelmek az ember legbensőbb énjéből fakadnak. Kicsit modernebben: Händel kiváló pszichológus volt, amikor az Oszövetség zenei feldolgozásába kezdett. Alkotásmódja is szinte idomult a történeti események kavargásához. Maurel, Händel kedves szövegírója jegyzi fel egyik közös munkájuk néhány epizódját. „Három nappal később elvittem neki az első felvonás szövegkönyvét. — Jól van — mondta — hogyan akarja folytatni? — Azt feleltem, hogy beiktatok egy csatát és kezdjük hatalmas kórossal. — Nemem — válaszolta — inkább így! — és már játszotta a zongorán, ahogy elképzelte, s közben parancsolóan kiáltotta: — Tovább a szöveget! — Majd holnapra hozom — mondtam. — Nem! Most rögtön!” Igy dolgoztak tovább szinte megállás nélkül. Nem véletlen, hogy az oratóriumok néhol olyan félelmetes, lenyűgöző erővel hömpölyögnek. A Saul II. felvonásának bevezető kórusa például, amelyben a nép ostromozza az irigységet, valósággal megdermeszt félelmetes indulatával. — A hatalmas kórustömbök között pedig alkalmunk nyílik megcsodálni Händel „modern”, változatos jellemzését. Rendkívül érdekes, hogy operáinak hősei valósággal „egyenruhában” járnak oratóriumainak változatos típusai mellett. (Milyen érdekes lenne egyszer megvizsgálni, hány önéletrajzi vonás kerül egy-egy főalak portréjára. Bizonyára nem túlzás egyik-másik bibliai hős diadala mögött Händel személyes vágyatra következtetnünk. Amegáttalkodottságban is milyen kemény, szinte köböl faragott Saul alakja, s milyen találó ellenpéldája Dávid, aki lényegesen sokoldalúbb, több vonással jellemzett, s nem magányos hős, hanem a nép képviselője. N m véletlen, hogy Saul tragédiája után hirtelen feloldódnak az oratórium sötét zenei elemei, s ujjongó kórus hirdeti a boldog jóvendőt. Händel oratóriumai drámák ugyan, de nála a katharizis megszemélyesítő is kap, s így bizalommal veszünk részt az események további menetében.

Az elmondottak után nyilvánvaló, milyen sokrétű, nehéz feladatot kap a karmester egy-egy Händel-oratóriumban. Letérnia, jellemeznie, s közben a kollektívum és az egyén hangját és érzelmeit is érzékeltetnie kell. Erdélyi Miklós, a Saul dirigense, ezúttal megelégedett a lírai szépségek maradéktalan tolmácsolásával. Igaz, a Fővárosi Enekkarból nehezen tudott volna drámatan izzó hangtömböket elővarázsolni. Ez a nagy múltú énekar mindaddig nem léphet előre, amíg a tenor és a szoprán szölamok jelentősen meg nem erősödnek. — A szólisták közül igen szépen énekelt Barlay Zsuzsa, s kissé túlfinomítva László Margit, Bartha Alfonz és Palócz László a színpadias részekben remekelt és helytálltak a többiek is. A Hangversenyzenekar mindvégig koncentráltan, megbízhatóan muzsikált.



(Haydn: Nelson-mise.) A Zeneakadémián tartott nagysikerű előadás után a Károlyi-kertben is megszólaltatta Ferencsik János a Nelson-misét a Budapesti Kórus és a Hangversenyzenekar élén. Most talán a „körtés” is sikeresebb volt, pezsgó és szellemes előadásban szólt meg Mozart Haffner-szimfóniája, majd — Tarjáni Ferenc jóvoltából — bravurosan az Esz-dúr kürtverseny. S a kedvező előzmények után a Nelson-mise a zeneirodalom legszebb és legtisztább magaslataira emelt. A Mise élménytadó, nagyszabású tolmácsolása nem maradt a Mario Rossi és a Jonathan Sternberg vezényelte lemezfelvételeké mögött. Mi tette olyan nagyszabásúvá az előadást? Mindenekelőtt a mű egészének drámai megjelenítése. A Credoban például nagyszerűen érvényesült a mondanivalót kifejtő gyors-lassú-gyors váltakozás. S milyen megrendítő erővel éreztük át az Et incarnatus est nagyszerűségét vagy a Resurrexit ujjongását! Számomra talán a Sanctus jelentette az előadás legnagyobb pillanatait. Haydn ebben a tételben fejezte ki legtökéletesebben Isten és ember viszonyát. A lassú, bensőséges bevezetés mintegy „izlelgeti” a sanctus jelentését és tartalmát. Ezt a hangulatot csak elmélyíti az üstdobok varázsozó, halk tremolója. S aztán egyszerre kirobban az üjjongó öröm himnusza, előbb a homofón Pleni sunt coeli, majd a kontrapunktikus Hosanna szárnyain. Ezt a nagy pillanatot valami szívszorító tökéletességgel szólaltatta meg az egész előadói apparátus.

A kegyes legenda szerint a Benedictus üjjongó fanfárjai Nelson abukiri győzelmét köszöntötték. Meglehet. Aki azonban hívő lélekkel hallgatja a misét, az hajlamos a külsőségeket leválasztani róla. A Dona nobis pacem hatalmas könyörgése mindenesetre inkább az öregedő mester békevágyát idézi semmint diadalmi mámorát. (Az előadók közül kiemelkedett a kórus és zenekar; csodálatosan énekelt Werner Mária, igen szépen Bartha Alfonz, megbízhatóan Horváth László s a mikrofonnal nagy küzdelmet vívó Barlay Zsuzsa.)

(Beethoven-művekről) Lehel György közepes sikerű estjén előbb Halina Czerny-Stefanska meglehetősen érdektelen zongorajátékán ütödtünk meg (Mendelssohn egyik koncertjét „intézte el”), s azt reméltük, hogy Beethoven V. szimfóniája maradéktalan gyönyörűséget kelt majd. Sajnos, nem így történt. A Rádiózenekar mint mindig, most is hibátlanul és meglehetősen hidegen muzsikált. Előadásukban éppen a mű lényege, a humanitás sikkadt el, s átadta helyét valami rosszul értelmezett virtuóz ürességnek. (Vagy ez lenne a sokat emlegetett mikrofon-hang eredménye?)

Néhány nappal később a Hangversenyzenekar és Ferencsik János szólaltatta meg az Egmont nyitányt és a III. úgynevezett „Eroica” szimfóniát. S ha a zenekar vétett is néhány kisebb pontatlanságot, a hangverseny mégis élményt adott, mert szép volt és — nagyon emberi.

E. T. A. Hoffmann szívesen „romantizálta” a zeneszerzőket. Az Egmont zenéről írt tanulmányában is az érzelmeket állítja fejtegetéseinek középpontjába. „Némely zeneszerző — írja a többi közt — talán harcias és büszkén menetel, nyitányt írt volna az Egmonthoz, de bölcs mesterünk a nyitányban a szomorújátéknak ama mélyebb, igazi romantikus tendenciáját állította a középpontba — röviden: Egmont és Klärchen szerelmét. A komor f-moll hangnemből éppúgy Klärchen rajongó szerelme nyilvánul meg, mint ahogy a rokon Asz- és Desz-dúrban a földöntúli megdicsőülés fénylik aranyló sugarakkal.” (Akaratlanul is Goethe és Eckerman beszélgetésének azt a részét idézi ez a magyarázat, amikor Goethe kifakad, hogy úton-útfélen a klasszicizmust és a romantikát állítja szembe mindenki, amikor a szerzőnek eszébe sem jutott ilyesmi.) Alighanem sokkal lényegesebb és célszerűbb az örök emberi vonatkozásokat keresni Beethovennél, például a szabadság gondolatát, melyet a nyitány végén diadalmasan felharsanó fanfárok is magasztalnak.

Beethoven, mint lelkes republikánus, a szabadság és a forradalom gondolatát szétválaszthatatlannak ítélte. Mint lelkes forradalmár, III. szimfóniáját eredetileg Bonaparténak szánta, akiben a legnemesebb emberi törekvések megtestesítőjét tisztelte. Ries tudósít arról a jelenetről, amikor Beethoven — meghallva Napóleon császárrá történt koronázásának hírére — ketté szakította

a szimfónia címlapját és a földre dobta. Ekkor adta az új címet művének: *Sinfonia Eroica*. Az új alkotás tehát költői tartalmában a hősi magatartás paradigmáját állította a kortársak elé. Előtte nem is egy alkotásában vizsgálta ugyanezt a kérdést Beethoven, de magasabb szférába kivetítve. A Prometheus teremtésműveiben a humanizmusáért tragikusan bűnhődő titán alakját idézte föl; a Krisztus az Olajfák hegyén a megnemértettség és az önfeláldozás zenei megfogalmazása. Ezeknek szinte földi ellenpéldája az *Eroica*, a hősiesség magatartás szimbóluma. (Márcsak ezért sem fogadható el Adolf Scherring magyarázata, mely szerint a szimfónia költői tartalmát az *Ilíaszban* találhatjuk meg.) A szimfónia alap gondolata tehát az emberben való hit. S ezt a hívő humanitást fejezte ki mesteri tökéletességgel Ferencsik János és zenekara s ezért hatott tolmácsolásuk revelációnak. (Viszont nem értett volna a Beethoven-szimfóniát és Bartók szabadtéren nehezebben érvényesülő *Concertóját* megcserélni a műsorban!) (Rónay László)

FILMEK VILÁGÁBÓL. A Metro Goldwyn Mayer amerikai világcég francia-olasz koprodukciós filmje a Magánélet. Ez a társulás, ez a „mindent bele”, a produkció árulójává válik; létrehívói világméretben akartak világszámot alkotni. Ekkora nekifeszülésnek meg is lett az eredménye: ritkán pergett embertelenebb film a mozik vászánán... Ez is amolyan film a filmről, akár Fellini 8 és 1/2 című alkotása, csak hogy! Amíg a kitűnő olasz rendező-író az alkotó ember tépelődéseit, a téma belső, lélekbeli alakulását vitte vászonra, addig az új produkció — bár el kell ismerni, mesteri módon — a külső elemeket, a gépszerűséget, a „gyártmány” alakulását ábrázolja, a reklám, a pénz és hírnév-örület lelket, emberséget megsemmisítő kegyetlen világra irányítja a lencsét.

El egy kis francia lány, Jill, Genfben. Balettet tanul, anyja jómódú elvált asszony. Nos, ez a Jill kicsit butácska, kicsit üres, amolyan korunk nyugati gyermeke, éli habkőnnvű, felszínes életét mindaddig, amíg rá nem tör a szerelem. A végzetes férfi, Fabio, amolyan szuper-intellektuel: könyvkiadó, író, színházi rendező, dramaturg s nagystílusú üzletember egyszemélyben. Mindamellettt vonzó és jóképű fickó. Csak hogy foglalt: férje Jill kolleganőjének, aki mellesleg legiobb barátja is ennek. A kislány félreáll. Elbűcsűzik anyjától, Párizsba megy udvarló-pajtásával. Egy darabig foto-modellként tengődik, ám csakhamar „felfedezik”. Létrejön a nagy találkozás, megszületik a sztár. Amikor ott áll a kamera előtt, hogy próbafelvételt készítsenek róla, elhangzik ez a mondat: „Létrejött a mágikus kapcsolat a gép és a színésznő között.” Jillt örökre eljegyezte magának a film.

A minden képzetetet felülmúló reklámőrület, valamint Jill viharos magánélete — mert „feledni” akar — csakhamar a közönség érdeklődésének középpontjába dobja az új csillagot. Népszerűsége eleinte ugrásszerűen nő, ám a közvélemény hamarosan megcsömörlik kedvence túlzásaitól. A dédelgetett sztár belerohan a botránysorozatba, megszökik a mindenhonnan előugró fotóriporterek lencséi elől. Vissza Genfbe. Édesanyját azonban nem találja ott, hon, felkeresi tehát azt, aki elől valóiban elfutott. Fabiot. A férfi élete azóta megváltozott, felesége elhagyta, a világ szemében tehát nincs több akadály boldogságuk előtt.

A szenzációra éhes sajtó és a reklámőrület azonban nem adja ilyen könnyen áldozatát. Utána erednek a szerelmeseknek, akiknek ettől kezdve merő hajsza az életük. Fabio szinte tüntetően egyedül Spoletoba utazik — egy Kleist drámát fordított olaszra, a kis, Róma-környéki városka fesztiválján adják elő, s őt a fordítót kérték fel a darab rendezésére. Jill azonban nem bírja sokáig Fabio nélkül, s félrevezette a róleső újságírókat. Itáliába megy Fabio után, mi sem természetesebb, mint hogy Jillt Spoletoiban is felismerik. A színésznő, hogy meneküljön a kíváncsiság elől, ki se mozdulhat, elfüggönyözött szobában kuksol. Ez a rabélet felőrli a két szerelmes idegeit, megrontja érzelmeiket. A válság akkor robban ki, amikor Fabio megtiltja Jillnek, hogy megjelenjék a bemutatón, megtiltja, mert feltehető, hogy ha a sztár ott ül a nézőtéren, a

nézők öt fogják bámulni s rá se hederitenek a színpadra. Az elkényesztetett csillagot vérg sérti ez a tilalom — megtörténik a szakítás. Ami ezután jön, az már maga a megvalósult lázálom. Jill felmászik a háztetőre, hogy onnan, egy kéménybe kapaszkodva nézze a darabot. Egy szemfüles riportert azonban felfedezi s rávillantja vakuját. A váratlan, éles fény olyan sokkot vált ki a nőben, hogy lezuhan a tetőről. Esik, zuhan, szöke haja kavargó a levegőben — akár a róla készült ezernyi reklámfotón — a végtelenségig, talajt soha nem érve, amíg csak lassan el nem sötétül a film, amíg csak el nem nyeli a sztárt a nihil, a megsemmisülés.

Louis Malle, a film rendezője, akit már a „Zazie a metróban” vászonra vitelével kapcsolatban megismertünk, erősen hajlik a groteszk felé. Groteszk-ség már az is, hogy valójában a híres és hírhedt francia „vedette”, Brigitte Bardot életét pergeti előttünk, s a főszerepet a filmben maga Bardot játssza. Még akkor is, ha ez a „magánélet” némileg parafrázis, túlsok valóság-elemet tartalmaz ahhoz, hogy ne ön-bemutatásra gondoljunk. Bardot felfedezésének körülményei, emelkedésének hangos botrányai, idegösszeroppanása, öngyilkossági kísérlete mindenesetre reális valóság. Mindez még nem lenne baj, etűl még őszinte, „leleplező” mű is születhetett volna, amely képes arra, hogy rávilágítson a háttér elembertelenítő hatására, a producerek újmódi rabszolgatartó voltára, a pénz mindenhatóságára s mindezek nyomában az „áldozat” testi-lelki szenvedéseire. A filmből azonban teljességgel hiányzik az efféle szándék. Létrehozói cinikus nyíltsággal csupán arra törekszenek, hogy a „siker” érdekében, minél több frivolságot vigyenek színre s ilyen módon a „nagyérdemű közönségnek” a szórakozás mellé pazar botránykozási alkalmakat is szerezzenek. Ezért immorális vagy legalábbis amorális szerintem ez az alkotás, ha még olyan mesterien peregnék is a film kockái. Groteszk, ám a nihil groteszkje.

B. B. — a név így egybeolvasva „bébé”, ami a franciában „játékbabát” jelent — mesterséges produktum. Már nem is kitenyészett emberi lény, hanem ipari gyártmány. Weöres Sándor egyik szonettjéből kell kölcsönöznöm a ráillő szót: a „pillanatszergyár” terméke. Az a pillanatszergyáré, mely a hírközlő eszközök fejlettségét felhasználva elébb a leviathánná dagasztott reklám segítségével felkelti az ilyesfajta produktum igényét, majd igyekszik azt minél tökéletesebben kielégíteni ezer és ezer mozivászonra vetítve a gyártmányt... „Szex-bomba” ez, mint mondani szokás, de veszedelmesebb robbanótöltetet hordoz magában, mint ahogyan némelyek hinnék. Az ilyesféle sztárkultusz szinte esszenciálisan elembertelen. A modern szadizmus terméke, amely rokonságot mutat a római cirkuszok véres porondjával... A film utál is erre abban a jelenetben, amikor a rendőrök csak legnagyobb erőfeszítés árán tudják megmenteni a sztárt a tömeg „hódolatától”. A rajongók, vagy egyszerűen kíváncsiak valami „titkot” látnak lényegében, ezt a titkot szeretnék megfajteni, a végzetes vonzerő okát. Ezért lesnek rá, ezért fotózzák agyon a riporterek is. S mi történik? Mivel a felkeltett igény is mesterséges produktum, felszíni buborék, minden tartalom nélküli, a keresők végül is csupán a semmit lelhetik. A semmit, amit a semmi birtokol. S amikor erre rádöbbennek, unottan félreahajtják. Ebben rejlik a szegény „pillanatszer” tragikumája. Ám ezzel sem érik be, elrabolják tőle a halált is. Úgy ölik meg, hogy még tragikus bukása is szirupos reklámfotóvá olvad. A szöke tündér mézédés mósollyal lebeg a semmiben, miközben mögötte Verdi Requiemének súlyos akkordjai dübörögnek. A groteszkek groteszkje, az emberi cinizmus legteteje ez. A pillanatszergyár felteszi a koronát: a következtetések levonása helyett szinte kérkedik önnön alantasságával. Mindez talán kevésbé lehangoló lenne — bár a köznapibb ember is ember s így az is sajnálatra méltó — ha B. B. történetesen nem egy kimagasló tehetség, kitűnő művész. A pillanatszergyárosok felelőssége így még nagyobbra nő. Olyasvalakit tettek tönkre, aki talentumával igaz épülést szerezhetne embertársainak, akit művészi képessége, természetes bája magasztos feladatok betöltésére rendelt.

(Bittei Lajos)

**KÉT HOZZÁSZÓLÁS A LITURGIKUS REFORMHOZ.** Több levelet kaptunk az elmúlt hónapokban, amelyeknek írói lelkipásztori szempontból bírálják vagy egészítik ki a liturgikus kérdésekről közölt tanulmányainkat.

Igen figyelemreméltónak érezzük *Miklós* József tekenyei plébános alábbi fejtegetését:

A *Collectio Rituum*ról szóló írásokat érdeklődéssel olvastam, de az volt az érzésem, hogy a falu szempontjai ezekben nem találtak helyet. Engedjék meg, hogy egy-két szót erről írjak.

Tudomásul kell vennünk mindenekeelőtt, hogy falusi híveim bizalmatlanok minden újtással szemben. Ezért egy esztendő még kevés volt ahhoz, hogy az új előnyeit felfogják. A szertartások falun aránylag ritkán fordulnak elő. Évente nyolc-tíz temetés, ugyanannyi esküvő még nem éreztetni meg velük az új szépségét és hasznát. Egy-egy ilyen szertartás után beszélnek róla, esetleg szűkbe jut a lelkipásztor magyarázata, de véleményüket még nem tudják kialakítani. Kinek tetszik, kinek nem. Erről vitatkoznak, s ez helyes, mert látják, hogy érdekli őket.

A keresztelezésről, a búzaszentelésről és a keresztyárok napokról nem is beszéltek. Kereszteleésnél ketten-hárman vannak csak jelen, ennek tehát különösebb hatása nincs. Búzaszentelés, keresztyárok napok évente egyszer fordulnak elő, olyan időben, amikor a tavaszi munkák erősen lekötik a népet, s így nagyon kevesen vesznek részt rajta.

A feltámadási és úrnapi körmeneteink népesek, itt szó lehetne nemcsak arról, hogy a hívek megérték a szertartást, hanem, hogy tevőlegesen bele is kapcsolódjanak. Erre viszont itt nem sok mód van, mert maguk a szertartások rövidiek, a körmenet alatt pedig közismert énekeket énekelnek. Maguk a szertartások nem is okoznak nehézséget, mert menetük nagyjából azonos a régiével. — Itt jegyzem meg azt is — bár ehhez a *Collectio Rituum*nak semmi köze —, hogy a nagyszombati vigília szertartásai és szentmiseje, utána a feltámadási körmenettel nagyon hosszú. Falusi népünk ezen úgy segít, hogy a Glória harangszóra kezd otthon készülődni és csak a körmenetre jön el, s azt a templom előtt várja meg. Így a feltámadási rövid szertartást nem is hallja.

Az esküvő nagyon érdekli a falut. Olyankor megtelik a templom, nem ajtatoskodókkal, hanem kíváncsiakkal. Ezek számára nagyon jó a magyarul mondott szertartási szöveg. Értik, s így inkább odafigyelnek, kevésbé érnek rá a násznépről való megjegyzéseik szomszédjaikkal való közlésére. Tehát nem zavarják sugdosódásaikkal a szertartást. A völgyény és a menyasszony nagyobb bekapcsolódásából azonban már nem sokat értenek meg a házasulandók, ezt legtöbbször nagyon halkán mondják. Oka ennek részben az ünnepi alkalom adta elfogódottság, még inkább, hogy a falu felfogása szerint „nem illik” a beleegyezést és az esküt hangosan mondani. Az új házasokhoz szóló beszéd feltétlenül az egész szertartás végére kívánkozik. Egyébként vége-hossza nem lesz a szóbeszédnek, vajon miért bocsátotta el őket a pap egy szó nélkül. Ne feledjük azt se, hogy a falu népe mennyire fél az ilyen szóbeszéd-től, a falu szájától.

Végül a temetés. A falusi temetésen sokan vannak. A legtöbb alkalom itt lenne arra, hogy a jelenlévők bekapcsolódjanak a közös imádságba és énekbe. Nehezen megy. Ennek több oka van. Először itt majdnem minden új, nem mernek beleszólni. A környéken, sőt messzebb vidéken is több temetésen voltam, de tevékeny részvétel csak papok temetésén tapasztaltam, de ott sem a nép énekelte és mondta a szövegeket, hanem csak a papság. Pedig a lelkipásztorok és kántorok tanították a népet. Tehát nemcsak az újdonság az egyetlen ok. Ok másodsor, hogy a halott hozzátartozói bánatukon nehezen tudnak uralkodni, s legtöbbször hangos sírásra fakadnak. Akkor azután velük sír a jelenlévők legnagyobb része, s marad az imádság a pap és a kántor dolga. De hozzájárul harmadik oknak az is, hogy a temetési énekek dallamai idegenek a nép előtt, s túlságosan világiasnak érzik. Ez látszik abból a megjegyzésből, amit egy öreg hívem mondott, hogy őt, ha meghal, valami szép énekekkel búcsúztassák el, ne „nótaszóval”. Az elhantolás alatt mondandó litániaszerű imádságok bármennyire szépek is, jórészt elvesznek a koporsóra hulló rögök

dübörgése és a hozzátartozók sírása közben. Ezeket az imádságokat is eddig még csak papok temetésén hallottam kellő ájtatossággal.

Valamit a szövegről is. Magyarosság szempontjából sok javítani való van bennük. Egy következő kiadást ebből a szempontból feltétlenül szigorúbban át kell vizsgálni. Ősi kifejezések elhagyása sem üdvös, hogy csak egy példát mondjak: a házassági esküben szemmiképpen sem mondanám a „holtomiglan holtodiglan” helyett „mindhalálíg”.

Az énekek pedig legyenek áhitatot keltők, tehát semmiesetre sem népdal-szerűek. A népdalszerű neveltségessé válik, s azt falusi ember sohasem fogja énekelni. Ne legyenek magasak. C-nél magasabb hang már megerőltető, önkéntlenül kurjantásszerű lesz. Gondoljunk arra is, hogy falusi kántoraink, bármilyen jóakaratiak is, mégis zeneileg kevésbé képzettek, s legtöbbször idejük sincs különösebb képzésre. Hasonlítsanak ezek a dallamok inkább a *Szent Vagy Uram* igazán szép dallamaihoz. Még az sem volna baj, ha közismert *Szent Vagy Uram* dallamra énekelnők egyik, másik szöveget. Ezt ajánlja például a *Cantus Cantorum* a nagypénteki Improperiáknál. Nem lehetne ugyanígy a temetésnél is? A nép is könnyebben belekapcsolódnék.

Nagyon megszívlelendő *Szigeti Kilián* elgondolása az oráció, lektió, evangélium énekléséről. Nagyon fontos ezeknél a feltétlenül egyszerű dallam, amelyet mindenki nehézség nélkül tud énekelni. Énekelni szöveg megértése sokkal nehezebb, mint a felolvasotté. Bizonyára célszerűbb az értelmes olvasás, mint a meg nem értett éneklés, hiszen ezzel a célt veszélyeztetjük. Hát még ha a papnak rossz a hallása, vagy kellemetlen az énekhangja! Az ilyen a latin szöveget valahogy csak elénekli, de magyarul neveltségessé válik. Tehát olvasson, ne énekeljen.

Tennivaló van bőven ezek szerint: A *Collectio Rituum* még nem hozott teljes eredményt. A lelkipásztornak még sok mindent meg kell tennie, hogy híveihez közelebb vigye az új szertartások mondanivalóját, s őket minél jobban belekapcsolja a liturgiába. A szertartáskönyv szerkesztői bizonyára figyelembe veszik a már többfelől felhangzó nehézségeket, s ezek kiküszöbölésével járulnak hozzá egy újabb kiadás használhatóbbá tételéhez. Bizonyára figyelembe veszik azokat az utasításokat és változtatásokat is, amelyeket egyik-másik egyházmegye már eddig is elrendelt.

Ugyancsak közérdeklődésre tarthat számot *Csomor Ernő* putnoki plébános itt következő hozzászólása, amelyben a temetési búcsúztatók kérdését tárgyalja:

Azt tartják, hogy a lakodalomban dalolni szoktak, a temetésen sírni. A sírás illik a fájdalomhoz. Nincs mit szégyellni rajta, ha őszinte, s nem hisztérikus tünet, vagy hamis, „krokodil könnyek”. Jézus Krisztus szava: Ne sírj! Vigasztalás volt a naimi özvegyhez, s azért is mondotta, mert tudta, hogy a fiút föl fogja támasztani, Jairus házában is csak a siratók hisztériáját, s a rikító gyászzenét helytelenítette. A pogányok, sők a zsidók is, siratóasszonyok fogadásával, pénzért vették a könnyeket. Ezek nem megnyugtató, hanem idegzaklató módszerek voltak. Szent Pál intése: Ne szomorkodjatok, mint akiknek nincs reményük... (*I. Thess.* 4. 13.) azt a szomorkodást helyteleníti, ami már a kétségbeeséssel határos és eredménytelenséggel. A hívő embernek is joga van sírni. Lélektanilag ez megnyugtató is. Azt mondják, nehezebb annak, aki nem tudja „kisírni” magát. A közvélemény is furcsa temetésnek tartja azt, ahol nem sírnak.

Az egyház szerepe, feladata, hogy könnyörogi a megholt lelkéért, vigaszt és reményt ébresszen az egyszerű találkozásra. A gyászvendégek kötelessége, túl a megjelenésen, virágokon, belekapcsolódnia az egyház imáiba, segítve ezzel az eltávozott és az ittmaradtak lelkét.

A szándékos „rikatás” és a „megrendelt” siratók szokása, bármilyen ősi, mégsem dicséretes. A megholtan nem segíthetnek, az élő nem nyugtathatják meg. Az élők idegzetét terhelik, próbára teszik. Ilyenek voltak a pogány siratóénekek és a mintájukra keletkezett temetési búcsúztatók. A kérdés hazai vonatkozásban, tudományosan, még feldolgozatlan. A hivatalos egyház eltúrte csupán. Küzdött is ellene, de kevés sikerrel. Már a III. Toledói zsinat (589) 22. canonja így rendelkezik: „Minden halotti költemény éneklését megtiltjuk

a temetéseken." Ezek az énekek már akkor is általánosak voltak, de nem „istenesek”. Ez a zsinati rendelkezés a mi búcsúztató énekeinkre is vonatkozik, melyek azonkívül, hogy „gyakran a botrányig sületlenek, még azért sem helyeselhették, mert szándékosan azon jagatások előidézésére intézvék, melyeknek, ha már végkép el nem fojthatók, legalább mérséklésüket kívánja az egyház.” (Lonovics: *Népszerű egyházi archeológia*. 1857. III. k. 447. l.) Lonovics évszázados bírálata kettős: a búcsúztató formájában nívótlan, tartalmában „rikató”. Hozzá tehetjük még, hogy sokszor kritikátlanul „magasztaló” is.

Mindezen hibák ellenére, főképp falun a szokás megmaradt. A nép ragaszkodott hozzá. Egyes helyeken a „vaskéz” módszerével kiszorították. Városi helyeken az izlés finomodásával divatját múlta. Szórvány-vidéken a halotti beszéd is kiszorította. Talán úgyis, hogy a beszéd hasonló hibákba esett, csupán csak prózában ?!

Az új *Collectio Rituum* bevezetéséhez adott rendelkezések egy tollvonással megszüntették, a személyenkénti verses búcsúztatókat. A papság jórésze örömmel, de egyben aggodalommal fogadta a rendelkezést. Az öröm elvi volt, az aggodalom gyakorlati. Lehet-e ilyen évszázados begyökerezett szokást zökkenésmentesen kikapcsolni? A főpásztorok is érezték a nehézséget. Ezért úgy rendelkeztek, hogy ahol a búcsúztató még szokásos, ott legföljebb a Czapik-féle temetőkönyvben szereplő, általános búcsúztató énekekből lehet venni egyet. Ez már egy „kibívó” az általános tilalomból. Ahol ugyanis nagy még a ragaszkodás a búcsúztatókhoz, ezzel sem elégedtek meg. Papok és kántorok valóságos harcot folytattak a gyászolókkal. Megoldást újabb kibívóban találtak. A Czapik-féle temetőkönyvből vett és eltűrt búcsúztatókba belevettek egy versszakot s ebbe a kántorok belesűrítették azokat, akikről a gyászoló kívánsága szerint búcsúztatni akarta a megholtat. Néhol és néha ez bevált. Másoknál az egy versből kettő lett. Voltak és vannak olyanok, akik a megholt érdemeire, utolsó kívánságára, vagy saját érdemeikre való hivatkozással azt követelik, hogy minden rokontól külön versben búcsúztassanak. Vitázó, síró, megsértődő, sőt fenyegetőző gyászolók rendeztek csúnya jeleneteket a plébánián. Végül is a plébános megtört és deferált. Aki már átélt ilyen jeleneteket, nem csodálkozik rajta. Nincs minden papnak kötélből az idegzet. Persze ez az újabb engedmény precedenst teremtett. Utána már csak hivatkozni kellett: hát X.-nél lehetett? S mivel a temetésre más helyről is jönnek, a hír terjed: ebben a községben, ebben a városban búcsúztatnak. Akkor nálunk, miért nem lehet? Több helyen papok kántorizálnak. Ők maguk is szerkesztenek nívósabb búcsúztatókat. Ezzel is erősítik a hívekben a búcsúztatók szertétét...

Különös-e ez, vagy természetes? Abban természetes, hogy nehéz a küzdelem a tradíció ellen. Kit marasztaljunk el? Papokat? kántorokat? híveket? És ha elmarasztaljuk, mit érünk vele? Szerintem csakis valami okos megoldás képzelhető.

A II. Vatikáni zsinat hangsúlyozza a helyi szokások tiszteletbentartását. Ennek szellemében össze kellene gyűjteni a búcsúztatók nyomtatott és frott emlékeit. Gyűjtés után szelektálni. Majd költők és papok bevonásával (pályázat, fölkérés) a legjobb mintákat átdolgoztatni. A jó minták szellemében írni új búcsúztatókat, bőséges választékban. A felülbíráltakat kiadni egy kötetben. Ezek legyenek nem sületlen, nem is „rikató”, sőt nem is „magasztaló” énekek, hanem istenes, vigasztaló, oktató, s nemesen emberi gondolatok. Ezen túl formailag is nívósak. Ezi a könyvet, mint egyetlen, engedélyezték ott és addig, amíg kívánják. Ez a megoldás, szolgálná az egységet, a józanságot és a békességet is. Nemes egyházi küzdelem lenne a giccs ellen...

A PALEOANTROPOLÓGIA LEGÚJABB EREDMÉNYEI. A XX. század második felében sem hiányoznak az ősembertan, a paleoantropológia történetéből azok a felfedezések, amelyekre a század első felében az afrikai Australopithecusok tették fel a koronát. Ezek a kis termetű (1,20 m), kis irtartalmú koponyával bíró (5—600 cm<sup>3</sup>) főemlősök különböző életmódot folytattak, amelynyben vagy növényevők vagy mindenevők voltak, s mintegy 600 000 évvel

ezelőtt élhettek. Valódi Hominidák (emberfélék), mert fogazatuk és a hátsó lábon való járás nem hagy kétséget ez iránt. De nem döntötték meg el „emberi” állapotukat, mert hiányzanak a klasszikus ismertető jelek: a tűz használata és szerszámok készítése. Bizonyos specializálódás, azonfelül a Pithecanthropusoknak és az Australopithecusoknak időben való relatív közelsége lehetővé tette, hogy közvetlen törzsfjlődési kapcsolatot lehessen feltételezni a két csoport közt. Az antropológusok úgy tekintenek ezért legalább is a Transzválból származó Australopithecusokra, mint valódi léncsemre az ember fejlődéstörténetében.

A század második felében tovább folyik a kutatás és számtalan jelentős felfedezést tett az ősembertan. Talán negatív szempontból legjelentősebb volt a piltodowni lelet leleplezése (1953) és a család kimutatása. Pozitív: Saldanha—Hopefieldből neandertali lelet (1953, Dél-Afrika); Atlanthropus mauritanicus (1953—54, Tennifine, Orán és Sidi Abderrahman, Marokkó); az Australopithecusok breccsájában kőhordalék, kőtörmelék pre-chelléen szerszámok és a transzváli „osteodontokératikus” kultúra (1954—57); Oreopithecus bambolii (1958, Baccinello, Toscana) és a csoport újraértékelése; Zinjanthropus Boisei (1959, Oldway, Tanganyika); Australopithecus-féleségek Csadban, pré-Zinjapithecus és Pithecanthropus-féleségek Oldowayban, töredékek Ubeidiyából (1960, Izrael); Kenyapithecus wickeri (1961, Fort-Ternan, Kenya); Proconsulok Ugandából (1958—62). Általában véve az Australopithecus-anyag Dél-Afrikában halmozódott fel, míg a Gigantopithecus-anyag Távol-Keletről került elő.

E leletek elsősorban is megerősítettek egyes tudományos feltevéseket. Így biztossá vált, hogy nagyjából különböző szinten és egymásfölkött helyezkednek el kronológiai sorrendben: Australopithecus, Pithecanthropus és a Neandertali ember és a Sapiens. Bebizonyult mindezeknek planetáris elterjedése is. Ezt megelőzően csak a Neandertali emberre vonatkozólag volt biztos, miután a régi világrészekben mindenholnan előkerült: Európában (Gibráltár, Krim-félsziget, Monte Circeo, Steinheim, Spy, La Chapelleaux-Saints); Afrikában északtól délig (Saldanha—Hopefieldben találták 1953-ban a szép koponyatetőt); Ázsiában pedig Közél-Kelettől egészen Távol-Keletig (Solo Indonéziában). A Pithecanthropusok viszont csak Jávából, Chou-Kou-Tienből, Maurerből voltak ismerősök a Swartkransból származó Telanthropusszal (Afrika). De 1953 óta előkerült az afrikai Oránból és egy marokkói homokbányából, majd az oldowayi szakadéokban chelléen eszközökkel együtt egy tipikus pithecanthropoid koponyát találtak. Mindezek tanúsítják ennek a csoportnak is elterjedését a régi világrészekben. Az Australopithecus-leletek 1950-ig a délafrikai Transzvárra voltak korlátozva, most azonban megtalálták őket több helyen Kelet-Afrikában, Palesztinában és Indonéziában is, úgyhogy az afro-ázsiai kontinensen mindenütt megvannak.

Mind a három csoport képviselői sok egyéni, nemi, földrajzi és fajtabeli különbséget mutatnak fel, de rajtuk keresztül ugyanaz az alaptípus fejeződik ki. Viták még folynak erről, de a szélsőséges állásfoglalásoknak nincsenek nagyszámban követői. Az egyes formák gazdagok a változatosságban és ennek megfelelően különböző típusok fejlődtek ki átmeneti formákkal. Ez érdekes következtetésekre vezet az antropológusokat. A különböző leletek mindegyike a maga módján kifejezi a Homo-típust, melynek meghatározása a Homo sapiens. Ugyanúgy a Pithecanthropus-emelet egyedeit mind alá lehet rendelni a Pithecanthropusnak, és hasonlóan lehet eljárni az Australopithecusok egyedeivel is.

Az újabb adatokat mind be kell illeszteni az ember őseinek sorozatába és pontosabban kell meghatározni azokat. Itt fontos szerepe van Afrikának, főképp a keleti területeknek és a brit Commonwealth területeinek (Uganda, Kenya, Tanganyika). A leletek elég szűknek mondható területről kerültek elő: keletről és nyugatról a 34° és 36° délkörök határolják ezt a mintegy 200 000 km<sup>2</sup> nagyságú területet, míg északi és déli határai az északi 4° és déli 4° szélességi fokok.

Különösen érdekes a pleisztocén (jégkorszak, földtörténeti jelenkorunkat megelőző kor) az oldowayi szurdokban. Délnyugatra Nairobitól mintegy 250

km-re van az oldowayi szakadék vagy szurdok; a Szerengeti sztyeppén 45 km hosszúságban húzódik. A szakadék kb. 100 m vastag falában nagyszerű üledékes réteg látható. Ez a negyedkor folyamán rakódott le egy tó medencéjében, amely tó már eltűnt. A lerakódás leveles szerkezetű agyag, amelybe a közeli vulkánokból tufa, hamu került be a számtalan kitörés alkalmával. A tó a klimatikus viszonyoknak megfelelően számtalanszor változtatta partját a kelet-afrikai esős és száraz időszakok váltakozásával. Az ember számtalan esetben letelepedett a tó partján, sőt talán megszakítás nélkül is állandóan itt élt. Különböző szintekben lehet megtalálni az emberek által lakott területeket szerszámainak, vadászatainak nyomaival.

Ha ezeket a maradványokat szemléljük, fokozatos fejlődést mutatnak fel az alsó szintektől felfelé. Más a vadászat technikája, pontosabbak a szerszámok, más a morfológiai megjelenése a megtalált Hominidáknak (emberfélék). A legelső rétegen igen primitív, de tagadhatatlanul szerszám jelenik meg. E kőszerszámokat Oldoway után oldován, vagy angol nevére „pebble” (kavics) kulturának mondjuk. Ezek gömbölyded kavicsok, egyik végükön durván kidolgozva, zsengei az ember kövel való tevékenységének. Két oldalról ütögették e görgeléseket és ezért az angol „biface”-nek (kétarcú) is nevezi. Csak ezután jönnek a szakócák egyre tökéletesedő formái a legdurvább chelléntől (abbevillien) egészen a kidolgozott acheuleénig. Ugyancsak különböző állatok maradványai találhatók az egyes rétegekben és ez teszi lehetővé a többi afrikai lelőhely párhuzamosítását az oldowayival.

A szakadéokban magát az embert vagy legalább is a Hominidát mindenütt megtalálták. A legfontosabb leletek a két alsó rétegben vannak. Ezek közül a fiatalabb (mintegy 300 000 év) szolgáltatta a chelléni ipar első fokozatát és a chelléni ember *Pithecanthropus* jellegű jól megőrzött koponyáját. Oldoway mélyebb rétegének jellemzője az oldován szerszámok és a villaframkai állatvilág. A csontok vizsgálata azt mutatta, hogy kis vagy fiatal állatoktól származnak, és olyan vadász hagyta hátra étkezése után, aki tapasztalatlan és rosszul felfegyverzett volt. Az oldowayi ásatások vezetője, *Leakey*, két különböző típust különböztetett meg: *Zinjanthropus* és pre-*Zinjanthropus* (Zinj Kelet-Afrika régi arab neve, *anthropos* görögül embert jelent). Mindkettő az *Australopithecusok* csoportjába tartozik és helyzetük a chelléni emberrel megfelel az elképzelésnek.

Oldowaynak az az ujdonsága, hogy rámutat az *Australopithecusok* nagy korára, melyet nem is sejtettek, és hogy mellettük szerszámokat is találtak. Egy radioaktív módszer segítségével, amelynél a kálium argonná változik, meghatározták a vulkanikus rétegek korát. Sok mérést végeztek, azokat megbírálták és ahhoz a meglepő eredményhez jutottak, hogy a szakadéokban talált *Australopithecusok* rétegének a kora 1,75–2,3 millió év, míg a *Pithecanthropus* réteg 300 000 év. Ez az utóbbi adat megfelel annak, amit a kínai és jávai *Pithecanthropusok*ról tudunk. A kormeghatározás érvényességét illetően még bizonyos fenntartással lehet élni a transzváli leletekkel szemben, mert ezek a délafrikai egyedek származhattak a Tanganyika mellett talált *Australopithecusok*tól.

El kell ismerni a Hominidák kétmillió éves korát és velük párhuzamosan ugyanabban a rétegben megjelenő szerszámok létezését. A kérdés csak az, hogy e szerszámok a *Zinjanthropustól* és pre-*Zinjanthropustól* származnak-e, vagy pedig fejlettebb Hominidától? Vadász volt-e vagy pedig vadász zsákmánya? Amint a Chou-Kou-Tiengen talált *Sinanthropussal* szemben is felmerült ez a kérdés, elméletileg jogosult ennek a feltevése a *Zinjanthropussal* és más *Australopithecussal* szemben is. De azt is el kell ismerni, hogy ennek fejlettebb, de titokzatos vadásznak léte, amíg elejtette volna a *Zinjanthropust*, nagyon is valószínűtlen, mert semmi sem jelzi a nyomát. A *Zinjanthropus* csontdarabokon nem lehet észrevenni az erőszakos feltörés nyomait, mint az állatoknál, ahol a velőüreghez akartak hatolni, ezenfelül a csontváz kevéssé van szétdobálva, sőt egy lábat és kezét gyakorlatilag érintetlenül találtak meg. A kéz tanulmányozása ezenfelül azt is biztossá teszi, hogy az oldowayi Hominida tudta a szerszámokat kezelni.



Kelet-Afrikában egy másik vidéknek miocén (földtörténeti harmadkorban az oligocén és pliocén közé eső szakasz) rétegei igen gazdagok főmllősök kövületeiben. Korukat 15—22 millió évre teszik. Kenyában több mint harminc éve a Viktória-tó északkéleti szögletében találták meg e helyet, azóta mintegy 12 helyen történt eredményes kutatás. A legújabb időben (1958—1962) Kenya és Uganda határánál találtak gazdag leleteket és 600-nál több főmllős csonttöredéke került elő. A leletek az alsó vagy közép miocén rétegekből kerültek elő. Ebben a gyűjteményben képviselve vannak a félmajmok és a valódi majmok, a mai makik és majmok ősei (*Mesopithecus*, *Semnopithecus* a *Cercopithekidák* közül; *Limnopithecus*, *Sivapithecus* a *Pongidák* közül; az ugyanoból a rétegből előkerült *Proconsulokat*, úgy látszik, önálló csoportba kell sorolni, mert specializálódást mutatnak fel a mai *Pongidákhoz* viszonyítva).

A rendelkezésre álló anyag talán útmutatással fog szolgálni arra, mik voltak azok a tényezők, melyek a leendő ember specializálódását létrehozták. Mai felfogás szerint a fogzás szintje az, ahol az egyes családok szétválása történt. A hasonló alakú, kéthegyű és őrlős formájú első zápfogak voltak az alsó állkapocsban, amelyek 15—20 millió éve megnyitották a *Homimidák* családjának történetét. A csontváz többi részéből semmiféle maradvány nincs arra vonatkozólag, milyen csonttani és funkcionális specializálódás következett be még a négylábú állapotban. Úgy látszik, a hominidák két hátsó lábba való állása csak a pliocén (földtörténeti harmadkor egyik szaka) kezdetén, mintegy 10 millió éve történt meg. Ez a felegyenesedés a jelenlegi antropológiában a második tényező a fogazat kialakulása mellett, amely megszabja az emberré alakulás folyamatát. Az emberré válás (hominizáció) harmadik mozzanata a koponya köbtartalmának kialakulása, amit a pliocénbe kell helyezni és ennek elindulását 3—4 millió évre teszik. Azonban a *Homo* megjelenése dokumentumok híján csak találgatásokra ad alkalmat, de az eddigi leletek megszabják azt az irányt, hogy hol kell keresni.

A pleisztocén és a pliocén közt mintegy 15 millió évre terjedő éjszaka van, amelyen két fény villan át. 1958-ban Toscamában megtalálták az *Oreopithecust* és 1961-ben Kenyában (Fort-Terman) a *Kenyapithecust*. Mind a kettő a pliocén alapjánál van és a radioaktív vizsgálatok a *Kenyapithecus* számára 14 millió évet szolgáltattak. Kis szemfoga és Orrürege nem engedik, hogy a *Proconsulok* és *Limnopithecusok* közé helyezték. Felfedezője, *Leakey*, csak annyit mond, hogy nem *Pongida*, de lehetséges, hogy korai *Hominida*. A *Kenyapithecust* is talán a toszkánai *Oreopithecus* teljesnek mondható csontváza alapján lehet majd megérteni. Az utóbbinak fogazata, az állkapocs orthogónát alakulása, a medence bizonyos sajátosságai, az ágyékcsigolyák és a combcsontfej formája sok antropológust arra készteti, hogy elkülönítsék a *Cercopithekidák* és *Pongidák* családjától és új családba sorolják. Mások oldalhajtásról beszélnek, amely a pliocén-kori *Hominidákat* képviselte, de kihalt.

A XX. század második felében az antropológiai kutatás legnagyobb eredménye, hogy az ember vagy legalább is közvetlen elődje — a szántszándékkal készített szerszám készítője — 2 millió éve élt. A *Homimidák* azonban már a pliocén kezdetén, mintegy 10 millió éve megfigyelhetők. Ezután fokozatosan fejtik ki a különböző tényezők hatásukat az individualizációra és az emberrélevés folyamatára. Három fokozatban jelenik meg az ember sok változatban mind a három világrészben. Ezek azok a pontok, amelyekre az antropológia mind több fényt derít.

Más irányban is folyik a kutatás. A fejlődés ekológiai (élőlények szociális életének a tana) körülményeit közelebbről lehet látni, jobban észreveszük a szervezet és a környezet kölcsönös hatását. Úgy látszik, Kelet-Afrika éghajlati viszonyai robbantották ki a főmllősök fejlődését, főképp ezeknek a *Homimidák* irányába való alakulását. Biológiai valóságában az ember úgy jelenik meg, mint alapvetően eredeti lény, mint biológiai és kulturális fejlődési kölcsönhatás különös terméke. Egy „állat, mely nem olyan, mint a többi”. Ez az ágakra való szakadás, lezárást jelent: az ember csak egy fajt alkot, bár csodálatosan sok alakja van, tud alkalmazkodni, de inkább környezetét alakítja, mintsem magát hagyná attól alakítani.

A miocén és pliocén kettős szintű dokumentációjának köszönhetjük, hogy a paleoantropológia igen előrehaladt és semmi sem mutat arra, mintha ez az előrehaladás megszűnnék a jövőben.

(Kosztolányi István)

(Vö. E. L. Boné: La paléanthropologie, Etudes, 1963. juillet-août. 69–81; Arambourg: La genèse de l'humanité, Paris, 1957; Bergounioux: La préhistoire, Paris, 1958; de Sonneville-Bordes: L'âge de la pierre, Paris, 1961; Koenigswald: Találkozás az ősemberrel, Bp. 1961; J. Napier: The evolution of the Hand, Scientific American, 1962, December, 56–62; Malán Mihály cikkei Elet- és Tudományban 1950–1963; Így találták meg a zinjantropust, Univerzum, 1963/11, 8–25.)

**JEGYZETLAPOK.** (Egy mozdulat.) A Louvre egyik falán, szerényen meghúzóva, Leonardók sorakoznak. Az egyik Bacchust ábrázolja, egy másik, nem messze tőle, Keresztelő Szent János. Mind a kettő egyformán megsötétedett; és talán mind a kettőnek egy volt a modellje. Ugyanaz a szép, karcsú, fiatal férfifité, félmeztelenül, erőnek és bájnak ugyanaz az egyensúlya; és ugyanaz a csodálatos, leonardói eszköztelenség. Bacchus Keresztelő Szent Jánosra hasonlít; és Keresztelő Szent János Bacchusra hasonlít.

Még a mozdulatuk is rokon: ahogyan könnyedén a karjukat emelik. Szinte ugyanaz a mozdulat; csak annyi a különbség, hogy Bacchus mintha pajzánul hívogatna, valami megbarnult barlang felé, a Keresztelő pedig szemérmesen, szerényen, nemes tartózkodással, szinte csak utalásszerűen, fölfelé, a megbarnult égre mutat.

Egy lehetni különbség, ugyanabban a mozdulatban; és az irány egy lehetni különbsége, ugyanabban a tekintetben. Egy lehetni különbség, amitől az egyik Bacchus, a másik Keresztelő Szent János.

Mintha Leonardo tudta volna — bizonytal tudta — hogy a dolgok legnagyobbjében ezen múlik minden. Ezen a lehetni különbségen, egy mozdulatban és egy tekintetben.

(*Kritikai főbűn.*) Nem tudom, hány főbűne lehet a kritikuskaknak, egyik leg-súlyosabb bűne mindenestre az önzés. Hivatása önzetlenségre kötelezi: szolgálnia kell, nem pedig magát szolgáltatnia. Vagyis: a kritikus van a műért, nem a mű a kritikuskért.

Tehát ha önző: rossz kritikus. „Az önző ugyanis — olvasom Turgenyevnél — képtelen beismerni, hogy tévedett, mert az igazságnál is többre tartja saját csalhatatlanságát és szigorú következetességét.”

Ha az önzés kritikai főbűn, az viszont a kritikus legszebb erényei közé tartozik, hogy beismeri tévedését. Hogy nem tartja magát tévedhetetlennek. Bizzék föltétlenül az ízlésében, de sose higgye magát csalhatatlannak.

Merjen kételkedni. Magában is.

Ne mindig megfőllebbezhetően fogalmazzon. Szeresse ezt a szót is: talán.

(*Az egészséges Werther.*) Goethének is megvoltak a maga lelki-beteg, önkínzó periódusai, kivált a fiatal Goethének — olvasom. De, mondja a szerző, Kurt Jahn, még a Wertherben, Goethe egyik ilyen, súlyos „betegség-szakaszának” gyümölcsében is föltűnő, ha más, hasonló korabeli dokumentumokkal, például Humboldt leveleivel, vagy a Hüperionnal egybevetjük, mily éberen, mily világos szemmel figyel és látja a költő a látszólag oly jelentéktelen környező világot.

Nem bír úgy meghasonlani a világgal, hogy ne szeresse; nem bír úgy meghasonlani magával, hogy ne ragaszkodjék magához.

A Werther, tudjuk, valóságos öngyilkossági járványt indított el. Akik hatására megölték magukat, egészségesen is betegek voltak. Goethe, mint mindig, betegen is egészséges volt. (r. gy.)

Felélő kiadó: Saád Béla.

*Hittudományi doktorráavatás.* — Lapunk e számának élén Gál Ferenc hittudományi akadémiai professzor tanulmányát találják olvasóink. A tanulmány annak a nagyszerű beszédnek szövege nyomán íródott, amelyet Gál professzor a Központi Hittudományi Akadémia doktorráavató ünnepségén tartott június 22-én. Nagy esemény volt ez az akadémia életében, mert ezúttal nem kevesebb, mint 9 magyar katolikus pap, névszerint: *Fábián Árpád, Szántó Konrád OFM, Dankó László, Molnár János, Dóczy László, Peer Ferenc, Mandula József, Varga Győző,* és *Khírer Vilmos* nyerte el ezt a magas tudományos fokozatot. Világszerte mutatkozó igény a teológia korszerű fejlesztése korunk problémáiból kiindulva. A tény, hogy ennek a szerteágazó feladatnak elvégzésére ilyen szép számban jelentkeznek munkatársak hazánkban is, örömmel kell hogy eltöltsön mindnyájunkat.

*Edesanya.* — A kisfia miatt aggódik olvasónk és tanácsot kér tőlünk. A tizenhárom éves kisfiú ugyanis, mialatt pajtásai kint a szabadban játszanak, futballoznak, uszodába járnak, az egész szünidőt arra használja fel, hogy olvasson. Behúzódik a szoba egyik sarkába és reggeltől estig csak a könyveket falja, össze-vissza mindent, ami a kezeügyébe kerül, vagy amit meg tud szerezni. Ha ebédhez hívják, úgy ül az asztalhoz, mint egy holdkóros, mintha az egész világ megszűnt volna számára. Nos, megnyugtathatjuk az édesanyát, semmi oka sincs az aggodalomra. Fia abba a korba került, amikor az ember kilép a kisgyermekkor énközpontú világából és az őt körülvevő objektív világ szenvedélyes fölfedezésére indul. Vannak gyerekek, akiknél kószálásban, csatangolásban nyilvánul meg ez a fölfedező szenvedély. Ez a tárgyiasabb, gyakorlatiasabb típus, aki a saját szemével akar meggyőződni mindenről, kezébe akarja venni a dolgokat. Az ebbe a típusba tartozók szerelik szét a szerkezeteket és tömik tele a zsebüket mindenféle különös formájú tárggyal, ismeretlen alkatrészszel, amit az utcán találtak. Es szélsőséges esetben ezek „indulnak világgá”. Velük szemben a meditatív típus az olvasmányok révén csupán fantáziájával kalandozza be a világot és éli át az emberi relációkat. Érzelmileg esetleg sokkal mélyebben az előbbinél. De a hajtó motor nála is ugyanaz: megismerni az őt körülvevő világot.

Olvasónk kisfia nyilván ehhez az utóbbi típushoz tartozik. De függetlenül ettől, mindkét típusnál átmeneti jellegű ez az állapot. Átmeneti és ugyanakkor elkerülhetetlen. Eppen ezért az okos szülőnek türelmessel kell tudomásul vennie ezt az állapotot és nem visszatartania kell a gyermeket az ismeretek gyűjtésétől, hanem tapintatosan és észrevétlenül irányítania érdeklődését a valóban hasznos látnivalókra és színvonalas olvasnivalókra hívja fel figyelmét.

*B. M. Kaposvár.* — A lateráni székesegyház, hivatalos nevén San Giovanni in Laterano (Lateráni Szent János templom), valamint a lateráni palota nem a Vatikánváros összefüggő területén áll, de jogilag a Vatikánvároshoz tartozik. Eredetileg ez a templom volt a pápák székesegyháza, a lateráni palota pedig a pápák lakhelye. Az avignoni fogság idején (1309—1377) azonban ez a palota elpusztult. Mikor XI. Gergely pápa, jórészt Sziénai Szent Katalin sürgetésére, 1877-ben visszatért Rómába, csak a vatikáni palotában tudott megszállni. Eredetileg átmenetinek tartották ezt a letelepedést, arra az időre, míg a lateráni palota újjáépül. A Lateránba visszaköltözésre azonban többé nem került már sor. Fokozatosan kiépült a vatikáni palota és a mellette épült Szent Péter bazilika mindinkább átvette a katolikus egyház központi templomának szerepét. Névleg azonban mindmáig a Lateráni Szent János a pápa székesegyháza. Ebben a templomban őrzik egyébként azt az asztalt, amely mellett a hagyomány szerint az Úr Jézus tanítványaival az utolsó vacsorát elköltötte.

**Onfegyelem.** — Olvasónk, hivatkozva azokra a sajtóközleményekre, amelyek a dohányzás ártalmatlan voltával foglalkoznak, felveti a kérdést, vajon erkölcsi szempontból megengedhető-e egyáltalán a dohányzás? Nos, a katolikus szakirodalom a dohányzást ugyanúgy bírálja el, mint az egyéb hangulat-keltő szerek (alkohol, kávé stb.) fogyasztását. Ennek megfelelően a dohányzás önmagában erkölcsileg közömbös cselekedet. Bernhard *Häring* szerint erkölcsileg megengedett, sőt jó is lehet, ha valaki szellemi teljesítőképességének növelése, a kellemes társasági szellem kialakítása érdekében él vele. Probléma akkor merül föl, ha valakin olymértékben elhatalmasodik a szenvedély, hogy az önzővé, ingerlékennyé, mások iránt meg nem értővé teszi. Ebben az esetben ugyanis már ütközés jöhet létre a szeretet parancsával. Vitatható a dohányzás megengedhetősége akkor is, ha olyan fokú, hogy az már nem elősegíti, hanem éppen ellenkezőleg aláássa munkakészségünket.

Lehet, hogy olvasónkat nem elégtí ki ez a válasz, mert ahogy leveléből kilálglik, azt remélte, hogy határozott elítélést közölhetünk, amit megmutathat annak a családtagjának, akivel „állandóan vitatkozik” ebben a kérdésben, mert le szeretné szoktatni őt a dohányzásról. Ezzel kapcsolatban csak azt szeretnénk megjegyezni, az „állandó vitatkozás” sohasem célravezető módszer, és legkevésbé az a keresztény ember részéről, akinek türelmes szeretettel kell mindig a jó elérésére törekednie. Lehet, hogy olvasónknak igaza van, amikor szeretettjét le akarja szoktatni erről a károsnak tartott szenvedélyről. De nem ártana azért alapos lelkiismeretvizsgálatot tartani annak megállapítására, vajon a másik egészségének védelmében nem fontosabb-e itt az a kívánság, hogy a saját akarátának érvényt szerezzen.

**T. H. Miskolc.** — Igaza van önnek, van szeretetnélküli aszkézis. Ez az, amiről Szent Pál apostol azt mondja, hogy nem ér többet, mint a pengő cimbalom. Mi is ismerjük ezt a levélben leírt, hideg aszkéta típust, aki szinte emberfeletti áldozatokra és önmegtágadásokra képes, de mintha valami elkeseredett dühvel gyakorolná ezt az aszkézist, ridegséget árasztva maga körül. Még hagyján, ha csak önmaga számára alakítja ki ezt a magatartást. Nagyon gyakran azonban — mint az ön által leírt esetben is — környezetétől, családtagjaitól és általában a tőle valamilyen formában függő személyektől is ugyan ezt a magatartást várja el. És semmit sem lehet szólni ellene, hiszen semmi olyat nem követel, amit ő maga nem vállalna. Viselkedésében mégis sok a rejtett (és talán nem is tudatos) gőg és önérvényesítési szándék. Az igazi szenteket ezzel szemben az jellemzi, hogy csak önmagukkal szemben szigorúak, a többi ember iránt megértőek, türelmesek, elnézőek és nyájasak. A szeretetlen aszkéta a legrosszabb képviselője a krisztusi tanításnak, mert csak elriaszt attól, amire megnyerni szeretne.

**Szent Kereszt ereklye.** — Az egyház éppen ebben a hónapban, augusztus 18-án ünnepli Szent Ilonának, Nagy Konstantin római császár édesanyjának, a Szent Kereszt megtalálójának ünnepét. Szent Ilona a hagyomány szerint Jeruzsálemben, egy már nem használt és földhányással is betemetett ciszternában bukkant Krisztus Urunk keresztjére, amely mellett ott feküdtek a vele együtt fölfeszített latrok keresztjei is. A legenda elbeszélése szerint a Szent Kereszt hitelességét úgy állapították meg, hogy a három keresztet egymásután hozzáérintették egy halotthoz, aki a Szent Kereszt érintésére föltámadt. Természetesen nem igaz, amit Renan írt, hogy a kereszt ereklyékből több keresztet össze lehetne állítani, hiszen az esetek túlnyomó részében csupán néhány gramm szilánkokról van szó, amelyek összesített súlyát mindössze néhány kilogramra becsülik.